

**Jyväskylän yliopisto
Taloustieteiden tiedekunta**

Tarja Römer-Paakkanen

**Yrittäjyys ja perheyrittäjyys
"Seniöri-Suomessa"
2010-luvulla**

**N:o 139/2004
ISSN 1457-036X**

**ISBN 951-39-1923-4 (PDF)
ISBN 951-39-1769-X (nid.)**

URN:ISBN 9513919234

TIIVISTELMÄ

Suomessa on noin 200.000 perheyrittäjästä ja yli 70.000 perheomisteista maatilaa. Lähivuosina tapahtuva suurten ikäluokkien ikääntyminen vaikuttaa perheyrittäjyyteen kahdella tavalla: Eläkkeelle jäävien perheyrittäjien tilalle tarvitaan 60.000-80.000 uutta, yrittäjää, ja toisaalta yhä enemmän yrittäjiä tarvitaan vastaamaan ikääntyneiden palvelutarpeisiin. Tapahtuuko perheyrittäjyyden luopuminen sukupolvenvaihdoksella oman suvun jälkikasvun hyväksi, yrityskaupalla ulkopuolisille, sulautumalla toisiin yrityksiin vai lopettamalla yritys jatkajan puutteessa, riippuu lähivuosina toteutetusta yrittäjyyspolitiikasta ja nuorten asenteesta yrittäjäksi ryhtymistä kohtaan. Samaan aikaan tarvitaan toimenpiteitä sekä nykyisten yritysten jatkuvuuden että uusien yritysten perustamisen edistämiseksi. Vanhojen yritysten jatkaminen on yhteiskunnan kannalta tärkeää, koska liiketoiminnan säilyminen toimivassa yrityksessä turvaa viisi työpaikkaa, kun taas alkavassa yrityksessä on kaksi vuotta perustamisen jälkeen keskimäärin vain 1,5 työpaikkaa.

Tässä tutkimuksessa kartoitettiin yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden tulevasiuden näkymiä suurten ikäluokkien jäädessä eläkkeelle vuonna 2010. Tutkimuksen tuloksena syntyi kolme erilaista yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden skenaariota, jotka kuvaavat suomalaista yhteiskuntaa yrittäjyyden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksilla vuonna 2010. *Perusskenaario eli "Taantuvan pohjoismaisen hyvinvointivaltio"*, kuvaa yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden kehittymistä viime vuosien yrittäjyyspolitiikan tuloksena. Perusskenaariossa on mahdotonta ylläpitää nykyistä hyvinvointiyhteiskuntaa ja se johtaakin ennen pitkää *Pessimistiseen skenaarioon eli "Negatiivisen kierteen yhteiskuntaan"*. *Optimistisessa skenaariossa eli "Osaavassa yrittäjyysyhteiskunnassa"*, hyvinvointiyhteiskunnan kehittymisedellytykset ovat hyvät dynaamisen yrittäjyyden ansiosta.

Suomalaisen hyvinvoinnin säilyttäminen edellyttää siirtymistä dynaamiseen ja joustavaan yrittäjyysyhteiskuntaan ja ennen kaikkea todellisia toimenpiteitä yrittäjyyden edistämiseksi ja yrittäjäksi ryhtymisen esteiden poistamiseksi. Varsinkin nuoret laskevat, kannattaako ryhtyä yrittäjäksi vai mennä palkkatyöhön eivätkä he halua luopua sosiaaliturvastaan. Nuorten yrittäjäksi innostamisen kannalta on tärkeää poistaa lainsäädännölliset raja-aidat ja sosiaaliturvaan liittyvät epäkohdat yrittäjyyden ja palkkatyön väliltä.

Yrittäjyyteen liittyy taloudellisen riskin vastapainona myös monia arkipäivän positiivisia asioita: Monipuolinen ja haasteellinen työ, joustava ja itsenäinen ajankäyttö, työn ja perheen yhdistämismahdollisuudet, itsensä kehittäminen työssä ja opiskelujaksojen sisällyttäminen yrittäjän työhön, arvostettu asema omassa yhteisössä, mahdollisuus itse päättää investoinneista, työolosuhteista ja työympäristöstä jne. Parasta yrittäjyyden edistämistä on järjestää yrittäjille sellaiset toimintapuitteet, että he jaksavat innostua yrittämisestä joka päivä yhä uudelleen ja samalla levittävät positiivista yrittäjyysasennetta ympärilleen omiin sidosryhmiinsä, omiin perheenjäseniinsä ja kaikkiin joiden kanssa ovat tekemisissä.

Henkilökohtaisten "houkuttimien" löytämisen lisäksi tärkein haaste yrittäjyyden edistämässä on opettajille suunnattu. Yrittäjyyskasvatuksen onnistuminen kouluissa edellyttää opettajilta asiantuntemusta, yrittäjyyden ymmärtämistä ja positiivista asennetta yrittäjyyteen. Suunniteltaessa yrittäjyyttä edistäviä toimenpiteitä on toimittava kaikilla yrittäjyyden ulottuvuuksilla: Kansantalouden tasolla, organisaatiotasolla, liiketoimintatasolla, mutta ennen kaikkea yksilötasolla. Toimittaessa tietyssä ulottuvuudessa ei voida käyttää toisessa ulottuvuudessa olevia perusteluja tai toimenpiteitä: Yksityiselle ihmiselle ei riitä yrittäjäksi ryhtymisen perusteluksi ja motiiviksi se, että kansantaloutemme tarvitsee nopeasti lisää uusia yrittäjiä. Myöskään pelkkä liiketoimintaa koskevan tiedon jakaminen ei riitä innostamaan ihmisiä yrittäjiksi. Päättäjien täytyy olla valmiita tekemään sellaisia yrittäjyyttä tukevia päätöksiä, joilla on positiivinen vaikutus yrittäjäksi ryhtyvien ja heidän perheittensä elämässä. Oman yrityksen pyörittämisestä ja työnantajana toimimisen vastuun kantamisesta pitää saada sellainen taloudellinen palkkio, joka saa "unohtamaan" yrittäjyyteen liittyvät riskitekijät.

ESIPUHE

Eduskunnan valitsevat Valtiontilintarkastajat ovat tilanneet Jyväskylän yliopiston Taloustieteiden tiedekunnalta tämän tutkimuksen, jossa luodaan skenaarioita yrittäjyyden ja perheyrittämisen tulevaisuudesta. Päävastuullisena tutkijana on toiminut erikoistutkija MMT Tarja Römer-Paakkanen. Tilaajan puolesta ohjaajana on toiminut kansliapäällikkö, dosentti Mauri Lehmusto Valtiontilintarkastajien kansliasta. Vastuullisena ohjaajana on lisäksi toiminut yrittäjyyden professori Hannu Niittykangas. Kiitän heistä jokaista työpanoksesta tämän hankkeen läpiviemisessä.

Sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat lähestyvät elämänvaihetta, jossa ne ovat suurin joukoin vetäytymässä työelämästä. Perheyrittäjiä on tulossa vetäytymisikään suhteellisesti jopa enemmän kuin palkansaajia. Seuraavan kymmenen vuoden kuluessa jopa noin 60-80.000 perheyrittäjä tarvitsee liiketoiminnan jatkajaksi uuden omistajayrittäjän. Yritysten sukupolvenvaihdosten lisäksi "Seniори-Suomessa" tarvitaan myös uusyrittäjyyttä vastaamaan väestön ikääntymisestä johtuvaan palvelu- ja tavarantuotannon tarpeeseen. Esimerkiksi hoiva- ja hoitopalvelujen tuotantonnossa tarvitaan järkevää yhteistyötä julkisen vallan, yritysten ja ns. kolmannen sektorin kesken. Hyvinvointisektorille onkin mahdollista luoda runsaasti uutta yritystoimintaa ja uusia työpaikkoja.

Dynaamisen yrittäjyysympäristön takaamiseksi tarvitaan aktiivista yrittäjyyspolitiikkaa. Perheyrittäjien ja -yrittäjien toimintaedellytyksiä tulee parantaa ja luoda riittävästi kannusteita yrittäjyyteen. Jos perheyrittäjyys näivettyy "Seniори-Suomessa", rapautuu maamme elinkeinoelämä. Seuraukset ovat ennakoitavissa jo nyt: a) työpaikkojen vähentyminen lisää sosiaalimenojen kasvua; b) yhteiskunnan verotulot vähentyvät; c) julkissektorin rahoitus ajautuu vaikeuksiin; d) "Seniори-Suomen hyvinvointipalveluja ei kyetä tuottamaan koko ikääntyvälle väestölle tai ne joudutaan rahoittamaan velaksi. Menetykset ovat, jos uhkakuvat toteutuvat, miljardien eurojen suuruusluokkaa.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on vahvistaa julkista keskustelua yrittäjyyden ja perheyrittämisen tulevaisuudesta maassamme. Onhan kyse kansantaloudellisesti miljardien eurojen tulevaisuudesta. Elinkeino- ja työvoimapolitiittisesti kyse on satojen tuhansien työpaikkojen tulevaisuudesta.

Professori Matti Koiranen, yrittäjyys ja perheyrittäminen
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO,
Taloustieteiden tiedekunta

SISÄLTÖ	sivu
1 JOHDANTO	2
1.1 Tutkimuksen taustaa: Perheyrittäjyyden tulevaisuus Suomen talouden kohtalonkysymys	2
1.2 Tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet	3
1.3 Tutkimuksen rakenne	4
2 TULEVAISUUDENTUTKIMUS JA SKENAARIOAJATTELU	5
2.1 Tulevaisuudentutkimus	5
2.2 Pehmeä systeemimetodologia (Soft Systems Methodology eli SSM) ja skenaarioajattelu	7
2.3 Pehmeän systeemimetodologian ja skenaarioajattelun soveltaminen perheyrittäjyyden tulevaisuuden kartoittamisessa	9
2.3.1 Yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden tulevaisuuskartan laadintaprosessi	9
2.3.2 Tulevaisuuskartan laadintaprosessissa esiintyvät keskeiset käsitteet	10
2.3.3 Tutkimusasetelma ja tutkimuksen rajaus	12
3 YRITTÄJYYS SUOMESSA	17
3.1 Yrittäjyyden kehittyminen Suomessa	17
3.2 Yrittäjäksi ryhtyminen	18
3.3 Perheyrittäjyyden ja perheyrittäjyyden määrittelyä	20
3.4 Yrittäjyyden puitteet ja toimintaympäristö: Vahvuuksia ja heikkouksia	27
3.4.1 Korkea koulutustaso ja naisten osallistuminen työelämään	29
3.4.2 Huipputason teknologia	30
3.4.3 Yrittäjäpotentiaali	30
3.4.4 Siirtyminen palveluyhteiskuntaan	33
3.4.5 Työmarkkinat	34
3.4.6 Yrityksiä koskeva byrokratia ja yrityksen perustamiseen ja rahoitukseen liittyvät palvelut	34
3.4.7 Yrittäjyyskasvatus kaikilla koulutusasteilla: Yrittäjyyskasvatuksen harha	36
3.4.8 Asenne ei muutu yrittäjyydeksi: Positiivisen yrittäjyysasenteen harha	40
4 IKÄÄNTYMINEN JA HYVINVOINTI VUONNA 2010	45
4.1 Megatrendi: Väestön vanhusvaltaistuminen	45
4.2 Ikääntymisen vaikutukset palvelujen tarpeeseen	50
4.3 Ikääntymisen vaikutukset työvoiman tarpeeseen	53
5 IKÄÄNTYMINEN LIKETOIMINNAN MAHDOLLISUUTENA	58
5.1 Vanheneva väestön palvelujen tarve	58
5.1.1 Hyvinvointi- ja peruspalveluiden järjestämisen viitekehys	58
5.1.2 Muut palvelut	65
5.2 Yrittäjyyden jatkuvuus	67
6 SKENAARIOT: YRITTÄJYYS JA PERHEYRITTÄJYYS VUONNA 2010	71
6.1 Perusskenaario	71
6.2 Pessimistinen eli uhkaskenaario	73
6.3 Optimistinen eli mahdollisuusskenaario	74

6.4 Johtopäätökset: Visiona yrittäjyysyhteiskunta	76
7 DISKUSSIO	80
7.1 Yhteenveto ja johtopäätökset	80
7.2 Jatkotutkimustarpeet	82
7.3 Lopuksi	83
ENGLISH SUMMARY: ENTREPRENEURSHIP AND FAMILY BUSINESS IN SENIOR-FINLAND 2010	84
LÄHTEET	91
LIITTEET	101

TAULUKOT

sivu

Taulukko 1: Skenaarioiden luokittelu ympäristön ja yrityksen strategisen aseman suhteen.	8
Taulukko 2: Yritysten koko ja määrä yritystyypeittäin vuonna 2001.	20
Taulukko 3: Yritysten koko ja määrä toimialoittain vuonna 2001.	21
Taulukko 4: Yrittäjyyden paradoksi: Yrittäjyyden puitteiden vahvuudet ja heikkoudet	28
Taulukko 5: Keskeisimmät väestökehitykseen vaikuttavat kysymykset.	46
Taulukko 6: Väestön ikärakenne Suomessa vuoteen 2030	47
Taulukko 7: Vaihtoehtolaskelma terveydenhuolto- ja sosiaalipalvelujen työllisten osuudesta kansantalouden työllisistä vuonna 2010.	57
Taulukko 8: Sukupolven- tai omistajan vaihdokset pk-yritysbarometrin 2/2003 mukaan	70

KUVIOT

Kuvio 1: Tutkimusasetelma ja tutkimusprosessi.	14
Kuvio 2: Yrittäjyyden tarkastelu-ulottuvuudet.	18
Kuvio 3: Yrittäjäksi ryhtymisen prosessissa vaikuttavat tekijät	19
Kuvio 4: Perheyrittäjyyden kolmen ympyrän malli.	24
Kuvio 5: Perheyrittäjyyden kolmiulotteinen kehitysmalli.	25
Kuvio 6: Yritysten käytössä oleva tukiverkko.	33
Kuvio 7: Väkiluku Suomessa 1750-2030.	42
Kuvio 8: Työikäinen väestö 1945-2030.	45
Kuvio 9: Huoltosuhteen kehitys vuosina 1960-1998 sekä projektio vuoteen 2030.	46
Kuvio 10: Sosiaalimenot ikäryhmittäin etuusmuodon mukaan vuonna 1998 mk/asukas.	48
Kuvio 11: Työllisten määrän muutos toimialoittain vuosina 2001-2006	55
Kuvio 12: Palveluiden järjestämisen viitekehys.	61
Kuvio 13: Liiketoiminnan siirron vaihtoehtoja	68
Kuvio 14: Perusskenaario, "Taantuva pohjoismainen hyvinvointivaltio".	72
Kuvio 15: Pessimistinen eli uhkaskenaario, "Negatiivisen kierteen yhteiskunta".	74
Kuvio 16: Optimistinen eli mahdollisuusskenaario, "Yrittäjyys luo hyvinvointia koko yhteiskuntaan.	75
Kuvio 17: Perheyrittäjyyden toimintakenttä	78

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa: Perheyrittäjyyden tulevaisuus Suomen talouden kohtalonkysymys

Suomalaista yhteiskuntaa ei ainakaan kovin leimallisesti ole pidetty riskejä ottavana yrittäjyhteiskuntana. Yrittäjien tai yritysten lukumäärä asukasluokun suhteutettuna oli 1990-luvun lopulla Suomessa noin 20 - 30 prosenttia alhaisempi kuin EU-maissa keskimäärin. Lukumääräisesti voidaan siten puhua noin 40 000 - 60 000 yrityksen "vajeesta". (Valtiovarainministeriö 2001, 96.) Tämän osittain suomalaisesta kulttuurista johtuvan yrittäjävajeen lisäksi olemme kohtaamassa uudentyyppisen yrittäjävajeen, kun sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat ovat vetäytymässä työelämästä. Perheyrittäjiä tulee vetäytymisikään jopa suhteellisesti enemmän kuin palkansaajia. Seuraavan kymmenen vuoden sisällä noin 60 - 80.000 suomalaista perheyrittäystä tarvitsee uuden jatkajan. Tapahtuuko tämä luopuminen sukupolvenvaihdoksella oman suvun jälkikasvun hyväksi, yrityskaupalla ulkopuolisille, sulautumalla toisiin yrityksiin vai lopettamalla yritys jatkajan puutteessa, on yhteiskunnallisesti miljardien eurojen kohtalonkysymys.

Perheyrittäysten kokonaismäärä Suomessa on noin 200.000. Näiden yritysten lisäksi meillä on hieman yli 70.000 perheomisteista aktiivista maatilaa, joiden kilpailutilanteessa on odotettavissa suuria muutoksia lähivuosina. Eurooppalaisittain on todettu, että liiketoiminnan säilyminen toimivassa yrityksessä turvaa keskimäärin viisi työpaikkaa, kun taas alkavassa yrityksessä on kaksi vuotta perustamisen jälkeen keskimäärin vain 1,5 työpaikkaa. Maassamme tarvitaan siis samaan aikaan toimenpiteitä nykyisten yritysten jatkuvuuden ja uusyrittäjäperustannan hyväksi.

Euroopan tasolla seuraavan kymmenen vuoden aikana keskimäärin 610 000 yritystä tarvitsee jatkajan vuosittain. Näistä yrityksistä 310 000 työllistää yrittäjän itsensä, mutta muut 300 000 työllistävät yhteensä 2.1 miljoonaa ihmistä. (European Commission 2002, 7.) Niissä suomalaisissa yrityksissä, joissa viimeistään 2010-luvulle tultaessa on tapahtunut yrityksestä luopuminen, on yli puoli miljoonaa "uhanalaista" työpaikkaa. Tutkimusten mukaan alla neljännes ikääntyvistä (yli 45 v.) yrittäjistä ennakoivat jatkajan tulevan omasta perhepiiristä, hieman yli kolmannes toivoo jatkajakysymyksen ratkeavan yrityskaupalla ja suurin osa ei kykene ainakaan tällä hetkellä kertomaan, miten asia aikanaan hoituu. Jopa noin 17 % ennakoivat, että yrityksen toiminta mitä todennäköisimmin loppuu kokonaan nykyisen yrittäjän vetäytyessä.

Perheyrittäyksissä on omistaja- tai palkkatyöpaikkoina runsaasti yli puolet maamme yksityissektorin työvoimasta. Perheyrittäysten henkilöstömäärä on noin 11,5 kertaa suurempi kuin esimerkiksi Nokia-konsernin koko kansainvälinen henkilöstö. Jos perheyrittäjäyys näivettyy "Seniורי-Suomessa", rapautuu maamme koko elinkeinoelämä. Mikäli näin tapahtuu, voidaan ennakoida mm. seuraavanlaisia seurauksia:

- työpaikkojen vähentyminen lisää sosiaalimenojen kasvua entisestään
- yhteiskunnan verotulot vähenevät
- "Seniורי-Suomen" hyvinvointipalveluja koko ikääntyvälle väestölle ei kyetä tuottamaan tai palvelut joudutaan tuottamaan velkarahalla

Väestön ikääntyminen lisää palveluiden, erityisesti hoiva- ja hoitopalveluiden, kysyntää ja luo siten kasvupotentiaalia myös uusyrittäjyydelle. Palveluiden tuotantoa on suunniteltava ja toteutettava julkisen vallan, yritysten ja ns. kolmannen sektorin järkevällä yhteistyöllä. Palvelualan kehittämisen avulla on mahdollista luoda maahamme jopa 150.000 uutta työpaikkaa.

Julkinen sektori menettää toteutumattomien sukupolven- ja omistajanvaihdosten takia miljardi euroa jo kolmen vuoden kuluttua (Vartia ja Ylä-Anttila 2003). Työpaikoilla laskettuna aloittavien yritysten määrä on nykyiselläänkin täysin riittämätön kattamaan yritysten lopettamisen aiheuttamaa työpaikkapoistumaa. Jos "Seniori-Suomeen" siirtymisen aikana yritysten lopetustahti kiihtyy ja aloitustahti vaimenee, on yhteiskunnallisesti tehtävä kaikki voitava onnistuneiden liiketoiminnan siirtojen aktivoimiseksi ja helpottamiseksi. Audretsch'n (2002, 13-15) selvityksen mukaan uudet ja pienet yritykset luovat yhä enemmän uusia työpaikkoja kuin suuret yritykset. Maissa, joissa yrittäjyys on lisääntynyt eniten, työttömyysluvut ovat vastaavasti pienentyneet eniten (Audretsch 2002, 28). Perheyrietyksille on tyypillistä näkyvä, kasvollinen ja vastuullinen omistajuus sekä pitkän ajanjakson orientaatio. Perheyrietykset ovat maamme kansantalouden todellisia moottoreita ja selkäranka.

1.2 Tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet

Ikääntyminen vaikuttaa koko yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin, ja olisikin syytä pohtia minkälaisia paineita ja mahdollisuuksia väestön ikääntyminen kohdistaa Seniori-Suomen aikakaudella liiketoimintaan ja yrittämiseen. Jos haluamme lisätä suomalaisten yritysten määrää ja ihmisten kiinnostusta yrittäjyyttä kohtaan, meillä on oltava tietoa siitä, millä eri tavoilla perheyrietyksistä luopuminen tulee tapahtumaan suurten ikäluokkien vetäytyessä pois yritystensä omistajuudesta ja johtotehtävistä. Tarvitaan myös tietoa perheyrietysten lukumäärästä ja nuoremman sukupolven halukkuudesta ryhtyä yrittäjiksi. Yrittäjyyden edistäminen edellyttää, että arvioimme kriittisesti niitä yhteiskunnallisia keinoja, joilla valtiovalta voisi omalta osaltaan edistää sukupolven- ja omistajanvaihdosten järjestelyjen sujuvuutta perheyrietyksissä.

Tämän tutkimushankkeen tarkoituksena on kartoittaa yrittäjyyden näkymiä ja perheyrietytyyden tulevaisuutta ja toimintaympäristöä Seniori-Suomessa vuonna 2010. Hankkeella pyritään auttamaan päätöksentekijöitä tarjoamalla ympäristö tulevaisuuden suunnittelua ja päätöksentekoa varten. Tavoitteena ei ole tulevaisuutta koskevan totuuden etsiminen vaan nykyhetkeen vaikuttaminen ja varoitussignaalien eisttämisen yhteiskunnalliseen keskusteluun, eli oikeastaan huolestuneen ilmapiirin luominen. Rohkean subjektiivisesti laadittujen skenaarioiden tehtävänä on havahduttaa huomaamaan nykyhetken toiminnan ja päätöksenteon peruuttamattomat vaikutukset perheyrietysten tulevaisuuden toimintaedellytyksiin ja menestykseen. Tutkimuksessa hahmoteltua perheyrietytyyden tulevaisuuskuva voidaan käyttää suunniteltaessa perheyrietysten sukupolvenvaihdoksia, yrittäjyyskasvatusta ja muita perheyrietytyyden edistämistoimenpiteitä.

Heinosen (2003, 219-220) mukaan yrittäjyyteen liittyvän tutkimuksen roolina on tukea yrittäjyyspolitiikkaa tuottamalla relevanttia ja hyödynnettävissä olevaa, objektiivista tietoa poliittisen päätöksenteon tueksi. Tutkimuksen keinoin voidaan arvioida erilaisten toimenpiteiden ja ohjelmien vaikutusta perheyrietysten toimintaan. Tutkimus tuo myös esiin uusia, perheyrietysten toimintaan ja toimintaedellytyksiin vaikuttavia näkökulmia,

jotka on hyvä olla poliittisten päätöksentekijöiden tiedossa. Heinosen mukaan tutkimuksen keinoin voidaan parhaimmillaan lisätä poliittisten toimenpiteiden tehoa ja laatua sekä parantaa toimenpiteiden kohdennettavuutta.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimusraportti on pyritty kirjoittamaan siten, että yrittäjyyden ja perheyrittämisen tulevaisuuden toimintakentästä muodostuisi kokonaisvaltainen yleisnäkemyks. Tutkimuksessa keskitytään niihin ilmiöihin ja seikkoihin, jotka kaipaavat nopeimmin toimenpiteitä tässä päivässä ja jotka oleellisesti vaikuttavat perheyrittäjyyden tulevaisuuteen ja hyvinvointiyhteiskunnan säilymiseen. Tutkimus on luonteeltaan ensivaiheen kartoitus, jonka tärkeimpinä tuloksina esitettyjen perheyrittäjyyden tulevaisuuden skenaarioiden ohella voidaan pitää kartoituksesta nousevia jatkotutkimustarpeita.

Luvussa 1 kerrotaan tutkimuksen taustaa, tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet. Luvussa 2 esitellään tulevaisuudentutkimusta ja tutkimuksessa käytettyjä menetelmiä. Tässä luvussa kerrotaan myös tarkemmin tutkimuskysymykset ja esitellään tutkimusasetelma. Luvussa 3 käsitellään perheyrittäjyyttä ja sukupolvenvaihdoksia. Luvussa 4 kuvataan ikääntymistä yhteiskunnallisena ilmiönä ja pohditaan miten ikääntyminen vaikuttaa erityisesti palvelualueilla työvoiman tarpeeseen ja yrittäjyyden toimintaympäristöön. Luvussa 5 käsitellään ikääntymistä liiketoimintaa mahdollistavana ilmiönä sekä perheyrittäjyyden jatkuvuuden merkitystä. Luvussa 6 esitellään tämän tutkimusraportin varsinaiset tulokset eli kuvataan perheyrittäjyyden tulevaisuudennäkymiä skenaarioiden avulla. Luvussa 7 pohditaan yhteiskunnallisia keinoja yrittäjyyden edistämiseksi ja esitellään tutkimuksesta nousevat lukuisat jatkotutkimustarpeet.

2 TULEVAISUUDENTUTKIMUS JA SKENAARIOAJATTELU

2.1 Tulevaisuudentutkimus

Nopeasti muuttuvassa ympäristössä suunnittelua ei enää voida perustaa historiaan tai aikaisempiin kokemuksiin perustuviin ennusteisiin. Tavoitteellinen suunnittelu perustuu entistä enemmän muutoksen tunnistamiseen ja ennakointiin. Tulevaisuuden tutkimus on viimeisten noin 30 vuoden aikana pyrkinyt kehittymään sellaiseen suuntaan, jossa tulevaisuuden tekemisen ja tulevaisuuden kehitysmahdollisuuksien vertailun perustana on sekä arvojen että tosiasioiden tiedostaminen ja huomioonottaminen. Tulevaisuutta ei nähdä yhtenä deterministisenä Tulevaisuutena vaan joukkona *tulevaisuuksia*, joiden muodostamaa vaihtoehtojen kirjoa pyritään erilaisin menetelmin kartoittamaan. (Mannermaa ja Ahlqvist 1998, 29.)

Tulevaisuudentutkimuksen harjoittamisen perimmäinen intressi on välineellinen. Tavoitteena ei ole tulevaisuutta koskevan totuuden etsiminen vaan *vaikuttamispyrkimys nykyhetkessä*. (Kivelä ja Mannermaa 1999, 17.) Tulevaisuudentutkija luo *mielikuvia välttämättömistä, todennäköisistä tai mahdollisista tulevaisuuksista*. Erotuksena utopiakirjallisuuteen tai science fiction kirjallisuuteen tulevaisuudentutkimus on yleensä tietoisesta pragmaattista, kun tulevaisuudenkuvia pyritään luomaan päätöksentekijöille tulevaisuutta koskevien päätösten pohjaksi. (Jarva 1984, 100.)

Tulevaisuudentutkimuksen vaikuttamispyrkimys voi toteutua joko suoraan tutkimuksen toimiessa suunnittelun ja päätöksenteon apuvälineenä tai välineellisemmin tulevaisuudentutkimuksen tarjotessa aineksia yhteiskunnalliselle keskustelulle ja inhimilliselle toiminnalle yleensäkin. Ennustamisen sijasta tavoitteena on hahmottaa useita erilaisia tulevaisuuden laaja-alaisia "käsikirjoituksia", skenaarioita, joiden arvo ei määräydy vain niiden toteutumistodennäköisyyksien vaan skenaarioiden kuvaamiin tapahtumakulkuihin liitettävien arvostusten perustella. (Mannermaa ja Ahlqvist 1998, 30.) Heinosen ja Hämäläisen (1992, 8) mukaan tulevaisuuden tutkimus on erityisesti menneisyyden tulevaisuuteen viittaavien heikkojen signaalien pohjalta laadittavaa tulevaisuuskartan piirtämistä ja se on siten erotettava vahvoihin signaaleihin ja oikean ennusteen etsimiseen keskittyvästä ekonometriasta.

Tulevaisuudentutkimuksella pitää kuitenkin olla yhteys tavoitteenasetteluun, yhteiskunnalliseen keskusteluun, suunnitteluun ja päätöksentekoon, muuten se on ajan ja muiden resurssien tuhlausta. Ilman tulevaisuudentutkimusta ja sen tuottamia selkeitä vaihtoehtoja, päätöksenteko perustuu usein pelkästään harhaiseen mutu-tuntumaan. Tulevaisuudentutkimus on perusluonteeltaan välineellistä ja arvottunutta, mutta vastuu päätöksenteosta ja toiminnasta on tietoa hyödyntävillä päättäjillä. (Kivelä ja Mannermaa 1999, 19.)

Seppälän (1985,82) mukaan positivistinen tulevaisuuden tutkimus ja skenaarioiden laadinta käynnistetään yleensä silloin, kun vallitsee huolestunut epävarmuuden tunne tulevaisuudesta. Tutkimuksella pyritään löytämään "kovia faktoja", jotka osoittavat, että se on suurelta osalta aiheetonta. Positivistiset skenaariot ovat tältä kannalta onnistuneita, jos ne pystyvät palauttamaan ihmiselle optimistisen ja luottavaisen kuvan tulevaisuudesta. Hermeneuttisten skenaarioiden tehtävä on päinvastainen:

hermeneuttisten skenaarioiden tavoitteena on korostaa sitä, että ihmiset eivät ollenkaan tiedosta edessä olevia vaaroja. Hermeneuttista tulevaisuudentutkimusta tekevän tutkijan tehtävänä on laatia rohkean subjektiivisia skenaarioita, joiden tarkoitus on herättää yleinen mielipide. Seppälän mukaan tutkijan pitää pystyäköseen vaikuttamaan kirjoittama skenaariot räiskyvään tyyliin välttämättä tieteellistä kapulakieltä. Tutkija on onnistunut työssään, jos tuloksena on yleinen huolestunut epävarmuustilanne. Hermeneuttisia skenaarioita laatiessaan tutkijalla on lupa pistää koko persoonallisuutensa ja oma henkilökohtainen elämäkokemuksensa peliin. Se tekee skenaarioista avoimen subjektiivisen, mutta tutkija ei missään vaiheessa väitäkään etsivänsä objektiivista totuutta. (Seppälä 1985, 82.) Tässä tutkimuksessa pohditaan perheyrittäjyyttä hyvinvointivaltion säilyttämisen ja ikääntymisilmion kontekstissa. Hermeneuttinen tutkimusote on perustelua, koska tutkimuksen tavoitteena on herättää yleistä huolestuneisuutta ja erityisesti päättäjien tietoisuus siitä, että hyvinvointivaltion säilyttäminen myös Seniori-Suomessa vaatii aktiivisia ja kiireellisiä toimenpiteitä nykyhetkessä, juuri tänä päivänä.

Tulevaisuudentutkimus, jota leimaa hermeneuttinen tiedonintressi, voidaan ajatella pyrkivän ihmisen väliseen kommunikaatioon ja yhteisymmärrykseen, joka mahdollistaa yhteisen tietoisuuden toiminnan. Kiinnostuksen kohteena on mm. muutosmahdollisuuksien ideologisten edellytysten tutkiminen. Ensisijaisista ei ole metodien kehittäminen ja kvantitatiivisten ennusteiden esittäminen, vaan yhteiskunnan subjektiivinen (subjekteista koostuva) todellisuuden ymmärtäminen. (Malaska ja Mannermaa 1985, 57.) Mannermaa (1999) jaottelee tulevaisuuden tutkimuksen kolmeen paradigmaan: deskriptiiviseen ja evolutionaariseen tulevaisuudentutkimukseen sekä skenaarioparadigmaan.

Deskriptiivisellä tulevaisuuden tutkimuksella pyritään hahmottamaan menneisyyden kehityslinjojen jatkumiseen perustuvia ennusteita. Deskriptiivinen tulevaisuuden tutkimus merkitsee yleensä kvantitatiivista aikasarjojen mallintamista ja ekstrapoloimista tulevaisuuteen.

Evolutionaarinen tulevaisuuden tutkimus perustuu kompleksisuusajatteluun ja evoluutioteorian yhteiskunnalliseen soveltamiseen. Tulevaisuutta tarkastellaan kokonaisuutena joka noudattaa tiettyjä lainalaisuuksia. Yhteiskunnallisesta kehityksestä etsitään evolutionaarisia prosesseja, siis sekä vakaan ja tasaisen kehityksen vaiheita että murrosvaiheita. Samalla pyritään ymmärtämään murroksen aiheuttajia ns. yleisiä muutostendenssejä. Evolutionaarinen tulevaisuudentutkimus on siten saanut vaikutteita kompleksisten, epälineaaristen ja dynaamisten systeemien kehityksen tutkimuksesta. (Mannermaa 1999, 22; Metodix.)

Skenaarioihin perustuvassa tulevaisuudentutkimuksessa pyritään yhden tulevaisuusmallin sijasta hahmottelemaan useita vaihtoehtoisia tulevaisuuspolkuja. Skenaarioiden perustarkoitus on kuvailla, kuinka jokin mahdollinen tila kehittyy nykyhetkestä. Parhaimmillaan skenaariot ovat työkaluja, jotka auttavat päätöksen tekijöitä tarjoamalla heille ympäristön suunnittelua ja toimintajärjestyksen laatimista varten. (Mannermaa 1999, 22; Metodix.) Tulevaisuudentutkimuksen teoreetikot korostavat, että tulevaisuusmielikuvissa tapahtumien kulku noudattaa todennäköisyyden, välttämättömyyden ja mahdollisen logiikkaa (Jarva 1984, 109). *Eksploratiivisissa skenaarioissa* lähdetään menneisyyden ja nykyhetken trendeistä ja jatketaan niitä tulevaisuuteen. Usein pyritään mahdollisimman todennäköisiin

kehityskulkuihin eräitä perusoletuksia vaihdellen. *Normatiiviset (tavoitteelliset) skenaariot* perustuvat tulevaisuuskuviin, visioihin halutusta tai pelätystä tulevaisuuden tilanteesta. Skenaariot rakennetaan retrospektiivisesti; "etenemällä" tulevaisuudesta nykyhetkeen.

Skenaarioita voidaan käyttää klassisessa päätöksentekotilanteessa, jossa ongelma on annettu ja päätöksentekijä hankkii lisäinformaatiota skenaarioiden avulla tai niiden avulla voidaan synnyttää kokonaan uusia päätöksentekotilanteita. (Jarva 1984, 54.) Skenaarioilla pyritään sanomaan jotain tulevaisuuden epävarmuuksista, jotta niihin voitaisiin paremmin varautua päätöksenteossa. Tulevaisuudentutkimuksessa skenaariot pidetään mielellään erillään niin deskriptiivisistä ennusteista kuin preskriptiivisistä suunnitelmistakin. Skenaariot ovat mahdollisten tulevaisuuspolkujen kuvauksia eikä vaihtoehtoisten skenaarioiden toteutumislle anneta todennäköisyyksiä. (Hukkinen 2002, 277.)

2.2 Pehmeä systeemimetodologia (Soft Systems Methodology eli SSM) ja skenaarioajattelu

Pehmeä systeemimetodologia (Soft Systems Methodology eli SSM) on menetelmällinen kokonaisuus, eräänlainen työkalupaketti, joka muodostaa joustavan ja monipuolisen kehikon inhimillisten systeemien käytännön tason ongelmanratkaisuun. Pehmeän systeemimetodologian tarkoituksena on toimia erilaisten organisaatioiden rakentamien järjestelmien tulevaisuustyökaluna. Tulevaisuudentutkimuksessa SSM:n avulla järjestelmälle eli systeemille voidaan hahmottaa toivottava tulevaisuus tai vaikka erilaisten skenaariomenetelmien avulla monia mahdollisia tulevaisuuksia, joista valitaan se tavoiteltavin. Aluksi kartoitetaan järjestelmän nykytila - siis eri osa-alueiden toiminnot ja toimijoiden, osa-alueiden ja rakenteiden väliset riippuvuudet. Samat asiat selvitetään myös tavoiteltavasta tulevaisuudentilasta eli tulevaisuusmallista. Näitä tiloja vertaillaan ja mietitään sitten, minkälaista toimintastrategiaa toteuttamalla nykytilasta päästään tavoiteltavaan tilaan, siis millaisen kehitysohjelman se vaatii. (Rubin 2002, 172.) Voidaan puhua myös ns. backcastingista, jossa skenaarion tai skenaarioiden kehittäminen aloitetaan tulevaisuudesta siten, että muodostetaan yksi tai useampia tulevaisuudenkuvia. Sen jälkeen analysoidaan, millaisin edellytyksin tulevaisuudenkuvan tai -kuvien mukainen tilanne voidaan saavuttaa ja mikä on tällöin toimijoiden rooli. (Dreborg 2002, 189.)

Tulevaisuudentutkimuksessa pehmeän systeemimenetelmän avulla pyritään löytämään yhteys päätöksentekoyksiköiden (kuten erilaisten organisaatioiden, yritysten tai vaikka kuntien) tavoitteiden asetteluun, organisaation tulevaisuuden vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia koskevan tutkimuksen tuottamien visioiden ja nykyisyyttä koskevan itseymmärryksen välille. Tästä tiedosta synnytetään jäsenyneen tutkimus- ja analyysivaiheen avulla näkemys muutosprosessista, jolla päätöksentekoyksikkö voi varautua erilaisiin mahdollisiin tulevaisuuksiin ja pyrkiä toteuttamaan menetelmän avulla avautuneiden mahdollisuuksiensa mukaan sille itselleen parasta vaihtoehtoa. (Rubin 2002, 181.) Hukkisen (2002, 278-280) mukaan skenaariossa on ennustetta ja suunnitelmaa asiayhteydestä riippuvassa sekoitusuhteessa, ja ne toteuttavat eri tilanteissa erityyppisiä valtapyrkimyksiä. Skenaariot voivat kontekstista riippuen olla esimerkiksi tulevaisuuskarttoja, ennusteskenaarioita, uhkaskenaarioita, toivottuja kehityskulkuja tai nega- ja positrendejä.

Skenaario on hypoteettinen tapahtumaketju, joka muodostetaan huomion kiinnittämiseksi syiden ja seurausten ketjuihin ja päätösten kannalta tärkeisiin vaiheisiin. Skenaario perustuu tällä hetkellä tehtäviin oletuksiin tulevaisuudesta, se on luonnos eikä siten kovin yksityiskohtaisesti pyri kuvaamaan tulevaisuuden tapahtumia vaan hahmottelee tulevaisuuden polttopisteitä. Skenaarioiden avulla tarkastellaan tulevaisuutta kokonaisvaltaisesti. (Meristö 1991, 40.) Meristön (1991, 124) esittämä skenaarioiden tavoitteiden mukainen luokittelu esitetään taulukossa 1.

Taulukko 1: Skenaarioiden luokittelu ympäristön ja yrityksen strategisen aseman suhteen (Meristö 1991, 124).

Yritys \ Ympäristö	Säilyttää nykyisen strategisen asemansa eli toimii kuten ennenkin	Muuttaa strategista asemaansa eli tekee uudenlaisia tekoja
Menee kuten ennenkin	Perusskenaario	kehitysskenaariot
Menee huonosti	Uhkaskenaario (pessimistin skenaario)	kehitysskenaariot
Menee hyvin	Mahdollisuus- eli unelmaskenaario (optimistin skenaario)	kehitysskenaariot

Usein laaditaan kolme tai neljä vaihtoehtoista skenaariota. Skenaarioajattelussa on usein korostettu tutkijan luovuutta metodisen sofistikoituneisuuden ja siinä mielessä tieteellisyyden kustannuksella (Mannermaa ja Ahlqvist 1998, 30). Tässä tutkimuksessa luodaan erilaisia skenaarioita perheyrittäjyyden ja hyvinvoinnin tulevaisuuden ympäristöistä, jotta voidaan vaikuttaa siihen, mitä asioita päättäjät tänä päivänä suunnittelevat ja siihen, että kyseisissä suunnitelmissa tarkastellaan päätöksenteon vaikutuksia myös perheyrittäjyyden ja hyvinvoinnin turvaamisen kannalta. Tutkimuksessa laaditaan kolme vaihtoehtoista skenaariota (perusskenaario, uhka- eli pessimistinen skenaario ja mahdollisuus- eli optimistinen skenaario). Esimerkiksi TT:n tulevaisuusluotaimessa (2002) laadittiin neljä skenaariota: trendien mukainen tulevaisuus, paluu menneeseen, uhkakuva ja muutoksentehtäjän eli mahdollisuuksien skenaario. Tässä tutkimuksessa paluu menneeseen -vaihtoehto katsotaan mahdottomaksi, joten sitä ei ole sen vuoksi otettu huomioon tulevaisuuden skenaarioita laadittaessa.

Skenaariota laadittaessa ja niitä arvioitaessa voidaan käyttää Delfoi-tekniikkaa. Delfoi-tekniikan avulla voidaan myös tuottaa ns. tulevaisuusbarometri alan asiantuntijoiden tämänhetkisen odotuksen perusteella. Tarkoituksena on tuottaa aineistoa tulevaisuudesta käytävään keskusteluun. Delfoi-tekniikan avulla on mahdollista systemaattisesti yhdistää asiantuntijamielipiteet esimerkiksi päätöksenteon valmistelua varten (Hellsten 1974, 2). Delfoi-aineiston keruussa ei siis pyritä tilastolliseen edustavuuteen vaan etsitään tutkittavan alueen kannalta keskeisiä avainhenkilöitä, joiden asiantuntemuksen ja keskustelun kautta pyritään luomaan kokonaiskuva tutkittavasta ilmiöstä. Erityisen hyvin menetelmä soveltuu arvojen, uusien näkemysten ja ideoiden esiin nostamiseen päättäjille ja suunnittelijoille. Tulevaisuusbarometriin ei kirjaimellisesti ennusta tulevaa kehitystä, mutta rajaa mahdollisen ja todennäköisen tulevaisuuden sekä auttaa tunnistamaan tulevat kehityssuunnat sekä niissä mahdollisesti odotettavat muutokset. (Kivelä ja Mannermaa 1999, 20.)

Delfoi-tekniikkaa voidaan määritellä useilla eri tavoilla eikä ns. oikeaoppista Delfoi-tekniikkaa enää nykypäivänä pyritäkään etsimään tai käyttämään. Käytännössä Delfoi-tekniikka on vain prosessi, joka varsin usein muutenkin tapahtuu päätöksenteon yhteydessä. Sillä pyritään formalisoimaan ja systematisoimaan tätä prosessia. Joskus Delfoi-tekniikan kanssa yhtä hyvä ratkaisu on vain muutaman asiantuntijan käyttö kerrallaan vastaamaan vain niihin kysymyksiin, joihin he ovat perehtyneet perusteellisesti. (Hellsten 1974, 47.) Tässä tutkimuksessa ei ole sovellettu "puhdasta" Delfoi -tekniikkaa vaan eri asiantuntijoilta pyydettiin näkemyksiä heidän omien erikoisalojensa tulevaisuuden näkymistä. Asiantuntijat esittivät näkemyksiään osittain kirjallisessa muodossa, osittain haastatteluissa ja keskusteluissa. Kirjallisissa kyselyissä, keskusteluissa ja ryhmien työskentelyssä käytettiin liitteessä 1 esitettyä teemarunkoa tai tehtävänasettelua. Tulevaisuudentutkimuksen erityinen anti ja osaaminen liittyvät läheisesti tulevaisuuden tekemiseen ja erilaisten mahdollisten maailmojen Poluotojen artikulointiin yhdessä erilaisten intressiryhmien kanssa (Kamppinen ym. 2002, 30). Henkilökohtaiset kannanotot ja erityisesti asiantuntijoiden antamat subjektiiviset todennäköisyydet ovatkin usein ainoa tapa käsitellä mahdollisiin tapahtumiin liittyvää epävarmuutta (Godet 1994, 130-169 ref. Kuusi ja Kamppinen 2002, 137).

2.3 Pehmeän systeemimetodologian ja skenaarioajattelun soveltaminen perheyrittäjyden tulevaisuuden kartoittamisessa

2.3.1 Yrittäjyyden ja perheyrittäjyden tulevaisuuskartan laadintaprosessi

Tulevaisuuden hahmottamisessa voidaan käyttää ns. tulevaisuuskarttaa, jonka laatiminen voi noudattaa seuraavanlaista prosessia (Kuusi ja Kamppinen 2002, 163):

1. Kuvataan nykytilanne
2. Hahmotetaan yhteinen visio
3. Tunnistetaan megatrendit ja heikot signaalit
4. Laaditaan skenaariot
5. Laaditaan skenaarioittain toimintastrategiat
6. Mietitään lähiajan toimenpiteet

Tässä tutkimuksessa tutkimuksen ongelmakenttää kartoitettiin ensin yrittäjyyden tutkijoiden kanssa, jonka jälkeen aloitettiin käytännön tehtävissä toimivien asiantuntijoiden haastattelukierros (liite 2). Tutkimusraportissa esitetyt visiot, megatrendit, heikot signaalit ja skenaariot ovat synteisiä olemassa olevasta aikaisemmasta tutkimuksesta tai kirjallisuudesta sekä tätä tutkimusta varten tehdyistä haastatteluista. Yhteisen vision ja skenaarioiden laatimisprosessissa on pyritty tarkastelemaan yhteiskunnan tulevaisuuden kehitystä yrittäjyyden ja erityisesti perheyrittäjyyden lähtökohdista. Tutkimusraportissa edetään edellä esitetyn tulevaisuuskartan laadintaprosessin vaiheeseen numero 4, jossa esitetään perheyrittäjyyden skenaariot. Sen jälkeen valitaan tavoiteltava tulevaisuuden visio. Tulevaisuuden vision tavoittelemiseksi on laadittava yhteiskunnalliset toimintastrategiat ja mieltävä vaadittavat toimenpiteet skenaarioiden viitoittaman tulevaisuuden kuvan pohjalta.

2.3.2 Tulevaisuuskartan laadintaprosessissa esiintyvät keskeiset käsitteet

Megatrendi on yhteiskuntien rakenteita syvällisesti muuttava, usein globaali ilmiö. Se etenee suhteellisen autonomisesti ja sen perimmäisiä syitä on vaikea eritellä. Megatrendi on vääjäämätön muutosvoima, jolla on merkittäviä vaikutuksia kansalliseen ja kansainväliseen talous- ja yhteiskuntajärjestelmään. (Hernesniemi ym. 2003, 61, TT 2003.) Yhteiskunnalliset, taloudelliset, poliittiset ja teknologiset megatrendit ja muutokset kehittyvät hitaasti ja vaikuttavat 7-10 vuotta, joskus jopa pitempään, ja ne kuvastavat vuosikymmenelle tunnusomaisen muutoksen mittavuutta ja henkeä (Naisbitt ja Aburdene 1990, 12). Megatrendit muuttuvat siis suhteellisen hitaasti ja erilaisia megatrendiluetteloita voidaan esittää eri tavoin täsmennettyinä. Mannermaan (2000) mukaan suomalaisesta näkökulmasta tärkeimmät megatrendit ovat:

- 1) Verkostoituminen: toiminnot hierarkioista verkostoihin
- 2) Reaaliaikaisuus: nopea päätöksenteko
- 3) Tuotannon ja työn logistiikka: tuotanto sijoittuu hinta-laatusuhteen perusteella
- 4) Teknologian kehitys: informaatioteknologia, bioteknologia, geenitekniologia...
- 5) Globalisoituminen: "maailmakylä", huom. myös globalisaatio
- 6) Ekologinen kilpailukyky: sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä kehitys
- 7) Työn murros: työ pirstoutuu, osaamispääoma
- 8) Verkkopalvelujen kasvu: sähköinen kauppa, rahoitus, hallinto, asiantuntijapalvelut..
- 9) EU:n itälaajeneminen: kilpailuympäristön muutokset...uhat ja mahdollisuudet
- 10) Väestön ja työvoiman ikääntyminen: suuret ikäluokat, työvoimapula...

Hernesniemi ym. (2001, 63) esittävät Suomen kannalta tärkeiksi megatrendeiksi: 1) globaali integraatio, 2) osaaminen työn muovaajana, 3) ympäristötietoisuus, 4) teknologian muutosvoimat, 5) palveluyhteiskunnan murros ja 6) väestön ikääntyminen. Näiden megatrendien arvioinnin taustalla on ollut tuotannon, työllisyyden ja osaamisen näkökulma.

Kanniaisen (2002, 11) mukaan Suomen hyvinvointiyhteiskunnan säilymisen kannalta eniten haasteita aiheuttavat megatrendit ovat: 1) markkinoiden globalisoituminen, 2) väestön ikääntyminen ja 3) terrorismin uhan aiheuttama kansalaisten turvallisuuden tarpeen lisääntyminen. Globaalit markkinat tarjoavat suomalaisille yhtiöille ennen näkemättömät mahdollisuudet menestyä markkinoilla, työllistää ja maksaa Suomelle verotuloja. Mutta talouden globalisoituminen aiheuttaa myös lisää haasteita lisäämällä myös ihmisten ja yritysten liikkuvuutta. Yritykset ja ihmiset siirtyvät herkästi sinne, missä toiminta kustannuksiin ja markkinoiden sijaintiin nähden on kannattavinta. Tuotantoa siirtyy maasta lähemmäs väkirikkaita, halvan työvoiman kehitysmaita ja vasta teollistuneita maita. Yritysten sijoittumista säätelee logistiikka ja kannattavuus, ihmisten sijoittumista mm. työn verotus. Ammattitaitoisesta työvoimasta on pulaa ja siitä on tullut myös kilpailun kohde. Tuotannontekijöiden maassa pysyminen ja halutun työvoiman saanti edellyttävät hyvin toimivia peruspalveluita.

Nurmen (2003, 9-11) mukaan yrittäjyyden tulevaisuuteen vaikuttavat megatrendit ovat:

- 1) Verkostotalous: Yritysten toimintojen verkostoituminen lisääntyy. Sähköinen kauppa sekä rahoitus-, hallinto-, ja asiantuntijapalveluiden hoitaminen verkkojen kautta lisääntyy.
- 2) Globalisoituminen: Globalisoituminen, markkinoiden avautuminen ja yhä lisääntyvä keskinäinen riippuvuus niin markkinoilla kuin eri maiden välisessä taloudessa, politiikassa ja kulttuurissa sekä kiristynyt kilpailu on huomioitava yritysten toiminnassa.

- 3) Kestävä kehitys: Yhteiskunta edellyttää yrityksiltä ja muilta toimijoilta yhä enenevässä määrin ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestäväää kehitystä eli ekokilpailukykyä.
- 4) Immateriaalisiaatio: Osaamispääoman merkitys yrityksissä muodostuu yhä keskeisemmäksi.
- 5) Väestön ikääntyminen: Hyvinvointipalveluissa on löydettävä tehokas työnjako julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin kesken.
- 6) Innovaatiot ja teknologian kehitys: Tarvitaan sellainen yrittäjyhteisö, joka uskaltaa ennakkoluulottomasti kehittää innovaatio toimintaa ja joka ymmärtää myös, että epäonnistumiset kuuluvat innovaatioiden peruspiirteisiin.
- 7) Siirtyminen fyysisistä elämystuotteisiin: Yritysten valmistamiin tuotteisiin haetaan lisäarvoa sisällyttämällä niihin elämystuote, tarinoita, legendoja, mielikuvitusta, tunteita ja unelmia.
- 8) Omistamisesta pääsyoikeuteen: Toimintojen ulkoistaminen, vuokraus ja liisaaminen lisääntyvät.
- 9) Glokalisiaatio: Globalisaatio ja paikallisuus kietoutuvat yhteen yritysten toiminnassa. Yritykset voivat toimia paikallisilla markkinoilla, mutta samalla markkinoita palveluitaan tai tuotteitaan globaalisesti verkkoymäristössä.

Teollisuuden ja työnantajien keskusliiton (2003) Tulevaisuusluotaimessa, jossa pyrittiin ennakoimaan, millaista henkilöstöä ja osaamista TT:n jäsenyrityksissä tarvitaan tulevaisuudessa, täsmennettiin tärkeimmiksi suomalaista yhteiskuntaa muovaaviksi megatrendeiksi: 1) Globaali integraatio, 2) osaaminen työn muovaajana, 3) ympäristötietoisuus, 4) teknologian muutosvoimat, 5) palveluyhteiskunnan murros ja 5) väestön ikääntyminen.

Suonojan (1994, 69) mukaan suuret kehitysaallot ja erityisesti väestön ikääntyminen vaikuttavat sosiaali- ja terveysalan toimintaympäristöön ja palveluiden tarpeeseen ja kysyntään. Aktiivisten vanhusten, mutta myös vanhojen ja runsaasti hoivaa tarvitsevien hyvin iäkkäiden määrä kasvaa ja vaikuttaa mm. seuraavilla tavoilla sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla:

- Väestön omatoimisuuden vaatimus kasvaa ja väestön on entistä enemmän kyettävä vastaamaan omasta terveydestään ja läheistensä hoidosta.
- Väestön vapaa-aika lisääntyy ja ikääntyneiden uhkana on juuttuminen viihteelliseen tv-kulttuuriin.
- Lasten kiinnostus hoitaa vanhempiaan vähenee. Vanhusten avio- tai avoliitot yleistyvät, mikä saattaa toisaalta vähentää julkisten hoivapalveluiden tarvetta.
- Eläkeläisten työnteko sekä palkka- että vapaaehtoistyössä lisääntyy. Eläkeläiset muodostavat omia hoivapalveluyhteisöjä, kuten esimerkiksi osuuskuntia, joissa palvelut maksetaan palveluilla. Vanhukset voivat esim. antaa palveluja nuorille pareille lasten hoidossa tai opiskelussa. Eri sukupolvet tapaavat toisiaan näissä yhteisöissä.
- Suuret ikäluokat palaavat juurilleen ja jotkut haja-asualueet elpyvät. Pitkät etäisyydet asettavat vaatimuksia sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille korostaen yleisiä valmiuksia. Tarvitaan ammattialaisia, jotka osaavat tehdä niin hoiva- kuin sivistyspalveluita.
- Ikääntyvistä osa siirtyy ulkomaille aurinkoon ja vapaa-ajan keskuksiin, mikä synnyttää palvelutarvetta monissa etelän tai idän lomakohteissa. (Suonoja 1994, 69.)

Megatrendejä tarkasteltaessa on otettava huomioon niiden määrittelytyölle asetettu ehto (Hernesniemi ym. 2001, 63) - tässä tutkimuksessa siis niiden merkitys Suomelle ja suomalaiselle yrittäjyydelle, työllisyydelle ja hyvinvoinnille. Kaikki edellä luetellut megatrendit ja kehitysaallot vaikuttavat luonnollisesti myös perheyrittäjyyden toimintakentässä, mutta tämän tutkimuksen ongelmarajauksen kannalta merkittävimmiksi muodostuvat: 1) Väestön ja työvoiman ikääntyminen, 2)

palveluyhteiskunnan ja 3) työn murros sekä 4) hyvinvointipalveluiden tuottaminen eri toimijatahojen yhteistyönä.

Heikko signaali on tarkoittaa:

- idea tai trendi, joka vaikuttaa yritykseen tai yrityksen toimintaympäristöön
- uusi ja yllättävä signaalin vastaanottajan näkökulmasta
- joskus vaikea huomata "kohinan" ja muiden signaalien keskeltä
- uhka tai mahdollisuus yritykselle
- usein aliarvioitu niiden ihmisten taholta, jotka tietävät asiasta
- omaa viiveajan ennen kuin kypsyy ja muuttuu valtavirraksi
- edustaa mahdollisuutta oppia, kasvaa ja kehittyä

Heikot signaalit voidaan jakaa kahteen luokkaan. Ne ovat joko 1) ns. aikaista informaatiota, esimerkiksi tieto jostain mahdollisesta tapahtumasta, joka ei kuitenkaan vielä ole konkretisoitunut tai sitten 2) muutoksen ensioireita. Tuleva tapahtuma ei ehkä itsessään ole näkyvä, mutta se voi "oireilla" ja lukien kyseisiä oireita on mahdollista ennakoida muutos. (Hiltunen 2003.)

Tämä tutkimus on hermeneuttinen tulevaisuudentutkimus, jossa **skenaarioilla** tarkoitetaan hypoteettisia tulevaisuudenkuvia, jotka riittävän kokonaisvaltaisesti ja moniulotteisesti luonnostelevat perheyritysten mahdollisia tulevaisuuden toimintaympäristöjä sekä kuvaavat erilaisia kehityspolkuja nykyisyydestä tulevaisuuteen. Heikkoja signaaleja eli tutkimuksen yhteydessä esiin nousevia viitteitä tulossa olevasta muutoksesta kuvataan skenaarioissa, joiden avulla hahmotellaan tulevaisuus subjektiivisesti perheyrittäjyyden näkökulmasta ja tarjotaan päättäjille mielikuva siitä, minkälaisessa toimintaympäristössä perheyrittäjyyden avulla voidaan tukea hyvinvointiyhteiskunnan kehittymistä.

2.3.3 Tutkimusasetelma ja tutkimuksen raja

Tulevaisuuden tutkimuksessa pyritään monitieteisyyteen ja kaiken mahdollisen tiedon hyväksikäyttöön. Ehkä keskeisin menetelmällinen ongelma tulevaisuuden tutkimuksessa onkin se, miten eri tahoilta saatava hajanainen ja epämääräinen tieto integroidaan eli jäsennetään johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. (Koskela 1985, 173.)

Tässä tutkimuksessa esiintyvät keskeisimmät ilmiöt ovat:

1. Tulevaisuudentutkimus
2. Ikääntyminen ja hyvinvointi
3. Julkisen talouden tulevaisuus
4. Yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden tulevaisuus ja "henkinen kehitys"
5. Perheyritysten sukupolvenvaihdokset

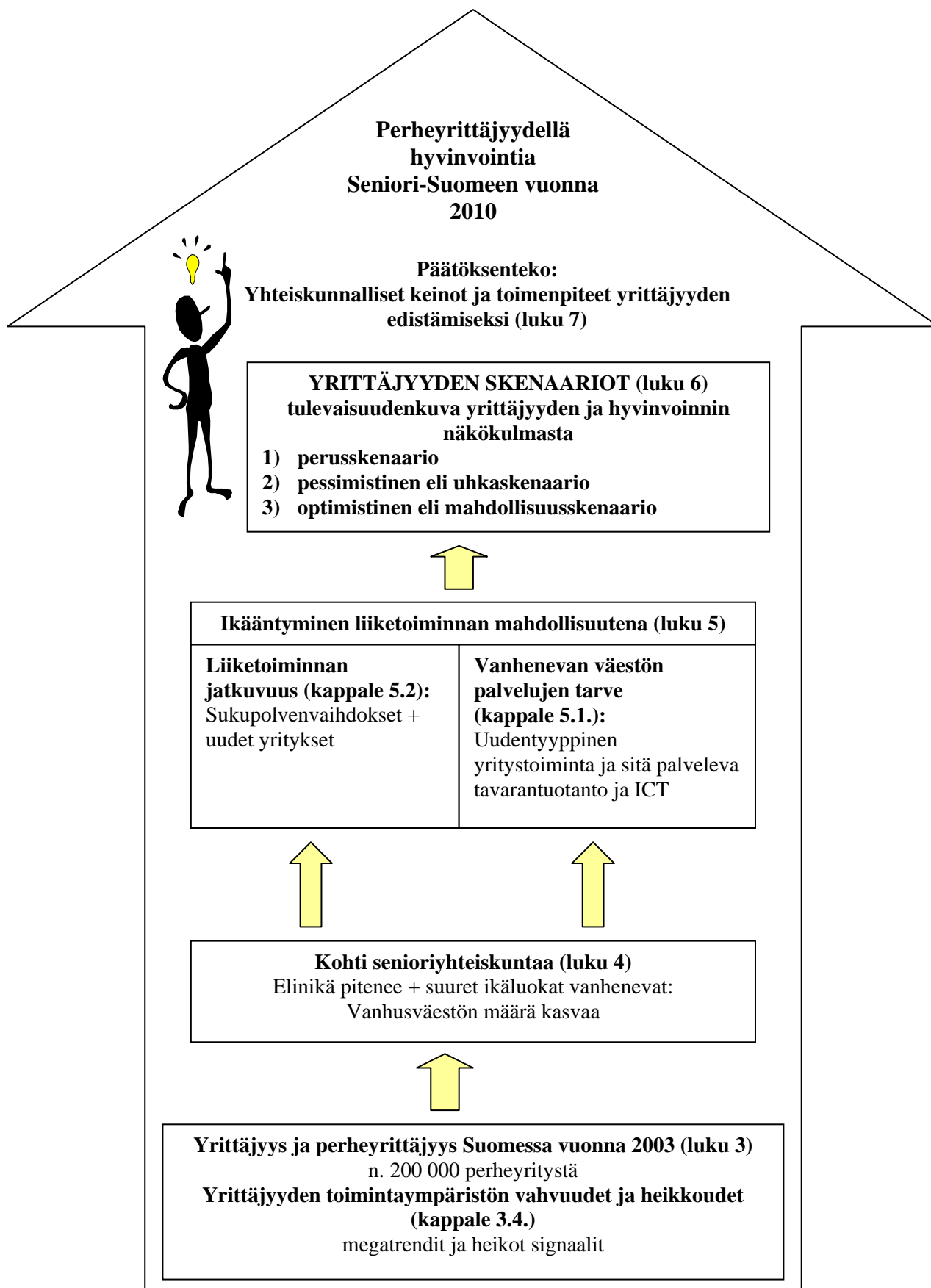
Ilmiöitä tarkastellaan perheyrittäjyyden näkökulmasta, koska:

- Perheyrittäjyys perustuu inhimilliseen toimintaan ja luo "ihmisarvoista markkinataloutta"
- Yrittäjien intresseissä on löytää toiminnalleen jatkajia ja tuoda esiin yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden edistämiseen liittyviä ongelma-alueita
- Perheyrittäjyys yritysmuotona sisältää samat ongelmat kuin muukin yritystoiminta, mutta niiden lisäksi siihen liittyy omia erityispiirteitä

- Perheinstituution muuttuminen vaikuttaa myös perheyrittäjyyteen ja perheyrittäjiin
- Yrittäjäkotalouksien ja eläkeläiskotalouksien epäsuhtainen määrä vaikuttaa tulevaisuudessa hyvinvointiyhteiskunnan toimintaedellytyksiin
- Perheyrittäjät näkevät perheyrittäjyyden mahdollisuutena luoda hyvinvointia yhteiskunnassa ja kotitalouksissa

Kuviossa 1 kuvataan tämän tutkimuksen tutkimusasetelma, jossa ikääntyneiden määrän kasvaminen vaikuttaa perheyrittäjyyteen kahta kautta: Suuri määrä perheyrittäjiä jää eläkkeelle ja heidän tilalleen tarvitaan uusia, nuoria yrittäjiä, ja toisaalta yrittäjiä tarvitaan lisää vastaamaan ikääntyneiden palvelutarpeisiin. Luonnollisesti myös perheyrittäjien työntekijät ikääntyvät ja heidän tilalleen tarvitaan nuorempia työntekijöitä. "Yrittäjäpula" kasvaa entisestään yhä pienenevien ikäluokkien takia. Tällaisella kehityksellä on suoria vaikutuksia työllisyyteen ja hyvinvointiin.

Perheyrittäjyyden edistämisen avulla pyritään löytämään uusia yrittäjiä jatkamaan jo olemassa olevia yrityksiä ja takaamaan siten olemassa olevien työpaikkojen säilymisen. Myös uusien yritysten perustamiseen kannustaminen on koko kansantalouden kannalta tärkeää. Tulevaisuudessa tarvitaan innovatiivisia yrittäjiä, jotka itsensä työllistämisen lisäksi tarjoavat myös työpaikkoja muille maamme korkeasti koulutetuille asiantuntijoille. Ikääntymisellä on laaja-alaisia yhteiskunnallisia vaikutuksia, joita tässä raportissa rajaudutaan tarkastelemaan erityisesti perheyrittäjyyden ja hyvinvoinnin näkökulmasta. Tarkasteluajanjakso on vuodet 2003-2010, jolloin suuret ikäluokat ovat jäämässä eläkkeelle.

Kuvio 1: Tutkimusasetelma ja tutkimusprosessi

Tutkimuksessa tarkastellaan yrittäjyyttä ja perheyrittäjyyttä ikääntyvän yhteiskunnan kontekstissa. Ikääntyminen aiheuttaa yhteiskunnassamme akuutin palvelujen, ja erityisesti hoiva-palvelujen, tarpeen. Vaikka ikääntyminen luonnollisesti vaikuttaa kaikilla toimialoilla ja kaikissa klustereissa¹ saavat hyvinvointipalvelut ja hoiva-alan yrittäjyys tässä raportissa suuren huomion.

Tutkimuksessa kartoitetaan yrittäjyyden ilmapiiriä ja perheyrittäjyyden tulevaisuutta ja toimintaympäristöä perheyrittäjyyden ja väestön vanhusvaltaistumisen näkökulmasta vuoteen 2010 asti pehmeän systeemimetodologian ja skenaarioajattelun menetelmiä hyväksi käyttäen. Tulevaisuuden hahmottaminen ja skenaarioiden rakentaminen tapahtuu arvioimalla yhteiskunnan nykytilannetta ja tulevaisuuden näkymiä kirjallisuuden ja asiantuntijahaastatteluiden avulla. Tutkimuksen tavoitteena on tuottaa skenaarioita perheyrittäjyyden tulevaisuudesta. Skenaarioiden tehtävänä on havahduttaa huomaamaan nykyhetken toiminnan ja päätöksenteon peruuttamattomat vaikutukset perheyrittäjyyden tulevaisuuden toimintaedellytyksiin ja menestykseen sekä auttaa löytämään vastauksia erityisesti seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Mitkä tekijät vaikuttavat yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden tulevaisuuteen?
- 2) Minkälaisia yrittäjyyden malleja ikääntyvässä yhteiskunnassa tarvitaan?
- 3) Miten perheyrittäjyyden määrä kehittyi Seniori Suomessa 2010?
- 4) Miten voidaan varmistaa riittävä määrä uusia yrittäjiä suurten ikäluokkien jäädessä eläkkeelle?
- 5) Minkälaisia yhteiskunnallisia keinoja voitaisiin käyttää yrittäjyyden ja sukupolvenvaihdosten edistämiseksi?

Tutkimuksessa hahmoteltua perheyrittäjyyden tulevaisuuskuvaava voidaan käyttää suunniteltaessa perheyrittäjyyden sukupolvenvaihdoksia, yrittäjyyskasvatusta ja muita perheyrittäjyyden edistämistoimenpiteitä.

Tutkimusta varten on haastateltu yrittäjiä ja yrittäjyyden toimintaympäristössä vaikuttavien instituutioiden tai toimijoiden edustajia ikääntymisen vaikutuksista heidän toimintaympäristössään. Tutkimuksessa hahmoteltujen visioiden, skenaarioiden, näkemysten ja toimenpide-ehdotusten ideoinnissa ja pohdinnoissa mukana olleiden asiantuntijoiden (liite 2) ajatuksista ja ehdotuksista esitellään nimenomaan tutkijan subjektiivinen, oman ymmärryksen mukainen tulkinta ja synteesi eivätkä yksittäisten haastateltavien ajatuksia ole tarkoitus tuoda esille tunnistettavasti. Haastatteluaineiston lisäksi tutkimuksessa on käytetty ikääntymiseen, yrittäjyyteen, perheyrittäjyyteen ja hyvinvointiin liittyviä tutkimuksia, selvityksiä ja julkaisuja.

¹ Klusteri on maantieteellisesti keskittyneiden yritysten ja organisaatioiden kaupallisten ja ei-kaupallisten yhteyksien luoma verkosto. Nämä yhteydet mahdollistavat kilpailijoiden ja alihankkijoiden välisen yhteistyön mm. liiketoimintaprosessien, ostojen, sijoitusten, strategioiden sekä tutkimustoiminnan aloilla. Klusteri siis muodostuu yrityksistä ja muista organisaatioista, joiden keskinäinen vuorovaikutus tuottaa selvästi osoitettavissa olevia hyötyjä. Avainklustereita ovat: Informaatio- ja kommunikaatioklusteri, Metsäklusteri, Metallinjalostusklusteri, Koneenrakennusklusteri, Elintarvikeklusteri, Liike-elämän palvelujen klusteri, Rakennusklusteri, Energiaklusteri, Hyvinvointi-klusteri. (Hernesniemi ym. 2001, 3.)

Tutkimus on osa seuraavanlaista tulevaisuudenkuvan hahmottamisprosessia:

Vaihe 1: Tulevaisuushaasteen eli ongelman määrittäminen kirjallisuuden avulla

- Tarkastellaan, kuinka yritysten ja perheyriyten toimintaympäristö on muuttumassa ja minkälaisia uudenlaisia haasteita muutokset aiheuttavat yrittäjien ja yhteiskunnan toiminnalle ja kehittämiselle
- Mietitään, kuinka toimintaa, systeemejä ja rakenteita tulisi muuttaa yhteiskunnan hyvinvoinnin ja yrittäjyyden tulevaisuutta silmällä pitäen.
- Pohditaan, kuinka yritysten toimintaympäristöä voitaisiin kehittää siten, että yritykset voisivat tulevaisuudessa toimia mahdollisimman menestyksekkäästi tuottaen yhteiskunnalle sitä hyvinvointia, jota niiltä edellytetään.
- Määritellään ne keskeiset toimenpiteet, toimijat ja muutospaineet, jotka vaikuttavat yrittäjyyden tulevaisuuteen:
 1. Määritellään ne henkilöt ja toimijat, joiden tulevaisuutta haaste koskee. Määritellään myös potentiaaliset muuttajat eli muutosagentit, joiden aloitteesta muutos voi lähteä käyntiin. Erilaisina toimijoina perheyrittäjyyden tulevaisuuden rakentamisessa ovat mm.:
 - Perheyriyksistä luopuvat yrittäjät ja perheyriyten vastaanottava sukupolvi
 - Perheyriyten perheen ulkopuoliset jatkajat ja perheyriyksiä ostavat tahot
 - Poliittiset päätöksentekijät, rahoittajat, verottaja, hallinto...
 - Yrittäjät ja yrittäjäjärjestöt: SY, Palvelutyönantajat, Perheyriyten liitto, TT...
 - Työntekijäjärjestöt
 - Ikäänntyneiden kanssa työskentelevät, hoiva-ala, palveluala...
 - Tutkijat, Opettajat, Opiskelijat ja koululaiset...jne.
 2. Pohditaan, mitkä ovat ne muutospaineet, joiden takia tulevaisuutta lähdetään tarkastelemaan (esim. ympäristöön, lainsäädäntöön tai asenneilmapiiriin liittyvät muutokset).

Vaihe 2: Määritellään ydinvisio

- Kuvailaan perheyrittäjyyden merkitys nykyisyydessä ja mikä on sen tarkoitus tulevaisuudessa.
- *Ydinmääritelmä* kuvaa tilannetta nyt-hetkessä, *ydinvisio* kuvaa sitä tulevaisuudessa.

Vaihe 3: Nykytilan analyysi ja vertailu vision kanssa

Vaihe 4: Missio eli tilanteen muuttaminen ydinvision määrittämään suuntaan

- Päätöksenteko: Yhteiskunnalliset keinot ja toimenpiteet yrittäjyyden edistämiseksi

3 YRITTÄJYYS SUOMESSA

3.1 Yrittäjyyden kehittyminen Suomessa

Modernina aikana, erityisesti II maailmasodan jälkeen, yhteiskunta ei ole kokenut yrittäjyyttä erityisessä tärkeäksi. Se on saanut rauhassa uinua ja hiipua suurten yritysten ja julkisen sektorin varjossa. Kun yhteiskunnallinen tilanne 1990-luvulla ajautui vaikeuksiin, yrittäjyys kuitenkin nostettiin tärkeäksi keskeiseksi tekijäksi niin Suomessa kuin muuallakin teollistuneissa maissa. (Kyrö 1998, 9.)

1970-luku oli Suomessa "fordistinen" suurten organisaatioiden kasvun ja palkkatyöläistymisen kausi ja 1980-luvulla kehitysmalli muuttui ja yrittäjyyden määrä alkoi selvästi kasvaa kaikilla sektoreilla. Vuosina 1980 – 1993 yrittäjien osuus työllisistä kasvoi tai pysyi ennallaan. *Teollisuuden ja siihen kytkeytyvien yrityspalveluiden* ja samalla alan yrittäjyyden kehitysmahdollisuudet riippuvat suomalaisen tuotannon kilpailukyvästä ja innovatiivisuudesta kansainvälistyvillä markkinoilla. Uuden yritystoiminnan synnyttäminen tälle talouden sektorille edellyttää erityyppistä panostusta kuin muissa elinkeinoissa: innovaatioiden, erikoistumisen, tutkimuksen ja tuotekehityksen sekä korkean tietotaidon rooli on siinä ratkaiseva. *Muilla toimialoilla* yrittäjyyden lisääminen lienee ainakin lyhyellä tähtämellä helpompaa. Ennen muuta yleinen kansallinen talouskehitys asettaa rajat uuden kestäväen yritystoiminnan ja sen myötä työllisyyden kasvulle. 1990-luvun laman aikana yrittäjien lukumäärä supistui keskimääräistä enemmän rakentamisessa, teollisuudessa ja kaupassa. Henkilökohtaisten palveluiden toimialalla kokonaistyöllisyys laski erityisen jyrkästi 1970-luvulla, jolloin julkiset palvelut korvasivat mm. kotiapulaisten tarjoamia palveluita. Yrittäjyys sen sijaan on lisääntynyt koko ajan tällä alalla: henkilökohtaisten palveluiden yrittäjyys itse asiassa kasvoi 1990-luvun laman aikana jopa enemmän kuin 1980-luvun lopun nousukaudella. Palvelualan yrittäjyyden kasvu laman aikana liittyy mm. työttömien starttirahoihin ja siihen, että tällä alalla yrittäjäksi ryhtyminen koetaan "helpommaksi" muihin aloihin verrattuna. (Aho ja Koski 1995, 56-59.)

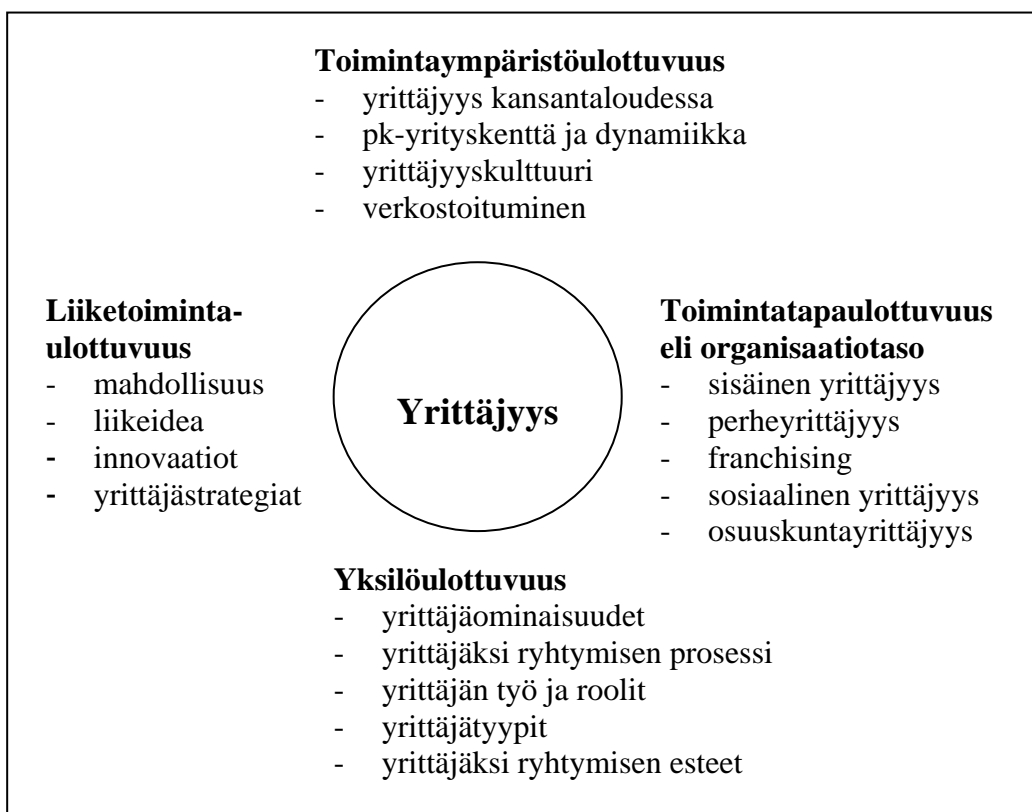
Suomen talous ja elinkeinoelämä kokivat viimeisen kymmenen vuoden aikana historiansa merkittävimmän muutoksen. Lamasta käynnistynyt rakennemuutos, yritysten voimakas kansainvälistyminen sekä liittyminen Euroopan unioniin ja rahaliittoon ovat kytkeneet Suomen yhä tiiviimmäksi osaksi eurooppalaista ja globaalia taloutta. (Hyrsky 2003, 3.) Yrittäjyys on keskeinen talouden dynamiikkaa ylläpitävä voima ja Suomessakin talouden ja työllisyyden kasvu siirtyi 1990-luvulla entistä selvemmin yritysten vastuulle. Kilpailukykyisessä taloudessa on oltava riittävä määrä uusia innovaatioita sekä uusia ja kasvavia yrityksiä korvaamaan taantuvien alojen aiheuttamat tuotanto- ja työpaikkamenetykset. Yritysrakenteen uusiutuminen on tärkeää myös talouden tuottavuus- ja teknologiatason nousun kannalta. Näin ollen myös yrittäjyyden yleisillä edellytyksillä on keskeinen merkitys yritysten ja kansantalouden kilpailukykyyn näkökulmasta. (Valtiovarainministeriö 2001, 93.)

Nopeutuvan rakennemuutoksen vaatimus korostaa yrittäjyyden merkitystä. Yritykset uudistuvat sisäisesti ja toisaalta uusia yrityksiä syntyy ja toisia kuolee. Mitä sujuvampaa yritystoiminnan aloittaminen ja uudistaminen on, sitä nopeammin rakenne voi taloudessa muuttua. Uuden yritystoiminnan esteistä on kuitenkin tullut entistä suurempia taloudellisen kasvun esteitä. (KTM 2003, 7.)

3.2 Yrittäjäksi ryhtyminen

Yrittäjyys on säilynyt perusolemukseltaan samanlaisena vuosisadasta toiseen. Se on uusien työn ja osaamisen muotojen kuvaaja. Yrittäjyyden keskeinen perusta ja elementti on inhimillinen toiminta. Ainutlaatuinen, monimutkainen, uutta aikaansaava yksilö pystyy vapaassa toimintaympäristössä yhdistämään tekijöitä ja havainnoimaan ympäristöönsä uudella tavalla. Havainnoistaan hän saa aikaan jotain sellaista, joka koetaan hyödylliseksi, tarpeelliseksi tai haluttavaksi. Yrittäjyys nostetaan esiin, kun näillä tekijöillä on merkitystä hyvinvoinnille. (Kyrö 1998, 9.)

Yrittäjyyttä voidaan lähestyä monesta näkökulmasta. Kun yhteiskunnassa halutaan kehittää yrittäjyyttä, on tunnistettava yrittäjyyden eri ulottuvuudet, jotka liittyvät kiinteästi toisiinsa. (Palm ym. 2003, 3.) Vesalaisen (2001) mukaan yrittäjyyttä voidaan tarkastella neljässä erilaisessa ulottuvuudessa:

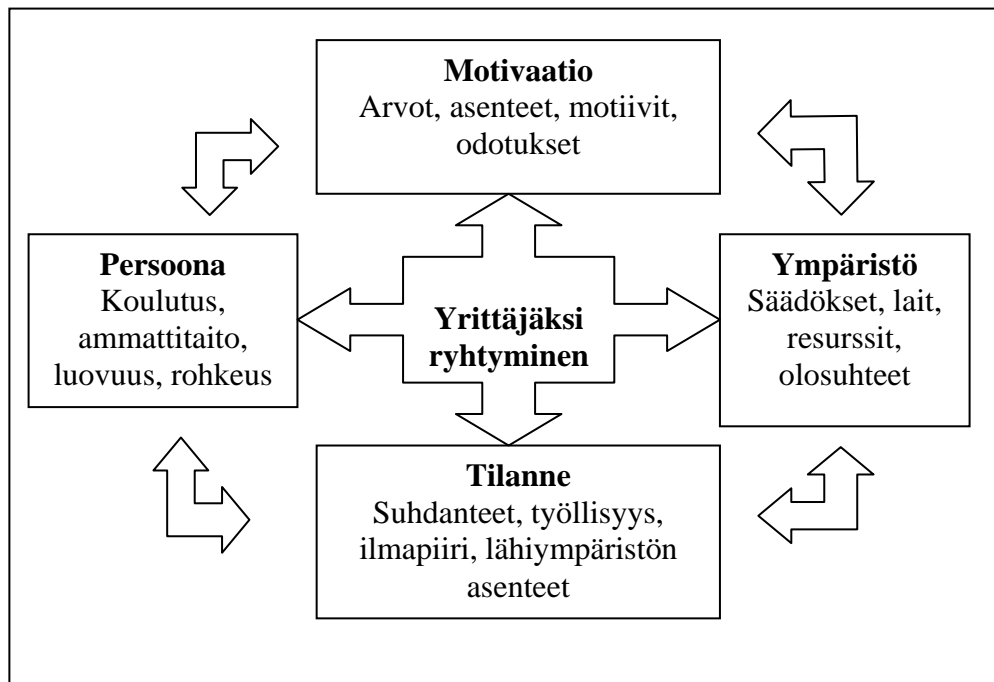

Kuvio 2: Yrittäjyyden tarkastelu-ulottuvuudet (Vesalainen 2001).

Suunniteltaessa yrittäjyyttä edistäviä toimenpiteitä on toimittava kaikilla kuviossa 2 esitetyillä tasoilla. Toimittaessa tietyssä ulottuvuudessa ei voida käyttää toisessa ulottuvuudessa olevia perusteluja tai toimenpiteitä: Kansalaiselle eli yksilölliselle ihmiselle ei riitä yrittäjäksi ryhtymisen perusteluksi ja motiiviksi se, että kansantaloutemme tarvitsee nopeasti lisää uusia yrittäjiä. Myöskään pelkkä liiketoimintaa tai eri yritystoiminnan muotoja koskevan tiedon jakaminen ei riitä

innostamaan ihmisiä yrittäjiksi. Vaikka yrittäjyyden edellytyksiä voidaan, ja pitääkin, parantaa kaikissa ulottuvuuksissa, yrittäjyyden edistämisen kannalta ratkaisevin ulottuvuus on kuitenkin yksilöulottuvuus. Yrittäjäksi ryhtyminen tapahtuu jokaisen ihmisen kohdalla henkilökohtaisena prosessina vasta silloin, kun yrittäjäksi ryhtymisellä on jotain positiivista tarjottavaa yksilön omassa henkilökohtaisessa elämäntilanteessa. Kun muut ulottuvuudet ja infrastruktuuri ovat yrittäjäksi ryhtymisen kannalta "suosiollisia", tarvitaan lisäksi vielä yksilön henkilökohtaiseen elämään liittyviä kannustimia.

Yrittäjäksi ryhtymisen prosessissa vaikuttavia asioita voidaan kuvata kuvion 3 mukaisesti (Huuskonen 1989).

Kuvio 3: Yrittäjäksi ryhtymisen prosessissa vaikuttavat tekijät (Huuskonen 1989).

Yrittäjyys on elämäntapa ja kerran yrittäjäksi ryhtyneen on vaikea palata takaisin palkkatyöntekijäksi. Yrittäjäksi ryhtymiseen liittyy taloudellisen panostuksen ja taloudellisen riskin lisäksi muitakin riskitekijöitä, kuten yrittäjän urariski, sosiaalinen riski ja psyykinen riski. Urariski tarkoittaa sitä, että entisen yrittäjän on yleensä vaikea päästä takaisin palkkatyöuralle, sosiaalinen riski tarkoittaa sitä, että yrittäjän elämäntapa saattaa pienentää yksityiselämään liittyvien sosiaalisten kontaktien määrää ja vaikeuttaa suuren työmäärän takia myös joissain tapauksissa työn ja perheen yhteensovittamista. Psyykinen riski liittyy epäonnistumiseen ja epäonnistumisen hyväksymiseen. Mitä korkeampi koulutus yrittäjällä on, sitä parempi mahdollisuus hänellä on löytää yrittäjätoiminnan korvaavaa normaalia palkkatyötä (Parkkinen ja Volk 2000, 104). Vaikka yrittäjäksi ryhtyminen on yksilön subjektiivinen päätös, joka perustuu tietämykseen eri vaihtoehdoista (Huuskosen 1995, 61), vaikuttaa päätös oleellisesti yrittäjän kotitalouteen ja myös yrittäjän muidenkin perheenjäsenten elämäntapaan ja sosiaaliturvaan (Römer-Paakkanen 2002, 126 ja 164). Pohdittaessa sitä, missä olosuhteissa yrittäjyys syntyy, on tärkeää havaita henkilön ja tilanteen vuorovaikutus. Ihminen muuttuu koko elämänsä ajan. Sosiaalisten olosuhteiden muutokset vaikuttavat yksilön käyttäytymiseen ja valinnanvapauteen. Tähän liittyy myös näkemys

urakehityksen käännekohdista. Yrittäjyys on ymmärrettävä elämäntilanteen, kokemusmaailman ja sosiaalisen ympäristön kontekstissa. (Tonttila 2001, 29.) Motivaatio yrittäjäksi ryhtymiseen syntyy henkisessä kasvuprosessissa, johon vaikuttavat henkilöstä ja hänen persoonastaan riippuvat tekijät, mutta myös yleisestä tilanteesta ja ympäristöstä riippuvat tekijät. Jos henkilöllä on motivaatio ryhtyä yrittäjäksi ja tilanne muutenkin suosii yrittäjäksi ryhtymistä, aiottu käyttäytyminen realisoituu eli henkilö ryhtyy yrittäjäksi. (Huuskonen 1989, 145.)

3.3 Perheyritysten ja perheyrittäjyyden määrittelyä

Tilastokeskuksen (2004) mukaan Suomessa on kaikkiaan noin 224.000 yritystä. Niistä alle 10 työntekijän mikroyrityksiä on 208.000. Alle 50 henkeä työllistäviä pienyrityksiä on 13.000, keskisuuria 50-250 hengen yrityksiä on 2259, yli 250-499 hengen yrityksiä 319 ja yli 500 hengen suuryrityksiä on vain 263. Valtaosa suomalaisista yrityksistä on ns. Pk-yrityksiä, jotka työllistävät alle 250 henkeä (Suomen yrittäjät 2003d). Yrittäjiä ja yrittäjyyttä koskevat tilastot eivät suinkaan kuvaa kaikkea yritystoimintaa eikä osassa yrityksiä (lähinnä osakeyhtiömuotoiset yritykset) työskentele yhtään yrittäjää, siinä mielessä, miten käsite tilastollisesti määritellään (Aho ja Koski 1995, 4). *Yrittäjyyteen liittyvien henkilötalastojen* tavoitteena on tunnistaa erilaiset toimeentulon muodot, kuten palkansaajat, itsensä työllistäjät, työnantajat tai yrityksissä työskentelevät perheenjäsenet. *Yritystilastojen* historiallisena perustana on ollut tarve saada tietoa teollisuusyritysten toimipaikoista. (Kyrö ja Torikka 2002, 20.) Tilastoja, jotka yhdistäisivät yritykset, yrittäjät ja yrittäjän henkilöön liittyvät ominaisuudet ei ole valmiina saatavissa. Tarvittaisiin erityisiä toimialakohtaisia tutkimuksia, jos halutaan selvittää esimerkiksi yrittäjien ikärakennetta toimialoittain.

Taulukko 2: Yritysten koko ja määrä yritystyypeittäin vuonna 2001 (Tilastokeskus 2004).

Yritykset, 2001							
Yritystyyppi	Henkilöstön määrä	Yrityksiä	%	Henkilöstöä 1000	%	Liikevaihto Milj. €	%
Mikroyritys	0– 9	208 849	92,9	319	24,2	45 461	16,7
Pienyritys	10– 49	13 157	5,9	255	19,3	43 963	16,2
Keskisuuri	50–249	2 259	1,0	227	17,2	48 133	17,7
Suuri	250–499	319	0,1	112	8,5	26 779	9,9
Suuri	500–	263	0,1	406	30,8	107 327	39,5

Tyypillinen suomalainen yrittäjä on edelleen pikemminkin perhe- ja elämäntapayrittäjä kuin dynaaminen riskinottaja. (Palm ym. 2003, 15.) Pk-yritykset yritykset ovat kansantaloudellemme tärkeitä; ne ovat merkittäviä työllistäjiä ja tuottavat suuren osan maamme kansantuotteesta. Yritysten noin 1,3 miljoonasta työntekijästä näissä yrityksissä työskentelee lähes 800.000 työntekijää, mikä on 61 prosenttia koko yksityisen sektorin 1,3 miljoonasta työntekijästä. Yritysten liikevaihdosta jo yli puolet syntyy Pk-yrityksissä. (Suomen yrittäjät 2003d.) Heinonen ja Toivonen (2003, 33) arvioivat oman kyselyaineistonsa perusteella, että perheyrityksissä tai yrityksissä, joissa on perheyritysten piirteitä, työskentelee lähes 600.000 henkilöä. Perheyritykset ovat määrällisesti merkittävä ryhmä ja tuottavat suurimman osan hyvinvoinnista, työpaikoista ja kilpailukyvästä (Westhead ja Cowling 1998). Perheyritykset toimivat

kaikilla toimialoilla ja niitä on kaikissa kokoluokissa, minkä vuoksi ei voida määritellä, mikä toimiala olisi perheyrittäjyyden tulevaisuuden kannalta erityisen tärkeässä asemassa. Ikääntyminen vaikuttaa kaikilla toimialoilla, mutta palvelujen ja erityisesti hyvinvointipalvelujen kysyntä kasvaa tulevaisuudessa merkittävästi.

Taulukko 3: Yritysten koko ja määrä toimialoittain vuonna 2001 (Tilastokeskus 2004).

Yritykset, 2001						
Toimiala	Yrityksiä		Henkilöstöä		Liikevaihto	
		%	1 000	%	milj. €	%
Maa-, riista-, metsä- ja kalatalous	7 659	3,4	21	1,6	2 596	1,0
Teollisuus	25 780	11,5	426	32,3	105 210	38,7
Rakentaminen	29 588	13,2	124	9,4	16 367	6,0
Kauppa	47 436	21,1	230	17,4	87 838	32,3
Majoitus- ja ravitsemistoiminta	10 064	4,5	50	3,8	4 209	1,5
Kuljetus, varastointi ja tietoliikenne	23 264	10,3	151	11,4	21 170	7,8
Rahoitus- ja vakuutustoiminta	2 984	1,3	45	3,4	-	-
Kiinteistö- ja vuokrauspalvelut	11 455	5,1	25	1,9	4 260	1,6
Tekninen palvelu ja palvelut liike-elämälle	32 116	14,3	156	11,8	14 916	5,5
Muut toimialat	34 501	15,3	91	6,9	15 097	5,6
Kaikki toimialat	224 847	100	1 319	100	271 663	100

Perheyrityksiä on vaikea määritellä täsmällisesti, koska perheet ja perheenjäsenet voivat olla monella tavalla mukana yrityksessä. Perheyrittäjien määrä vaihtelee sen mukaan, minkälaista määritelmää arvioinnissa käytetään. Viimeisimmän suomalaisen määritelmän (Heinonen ja Toivonen 2003, 40) mukaan, jotta yritystä voidaan kutsua perheyritykseksi, sen on täytettävä mm. seuraavia ehtoja:

- perheellä pitää olla omistuksellinen kontrolli yrityksessä,
- perheen pitää olla toiminnassa mukana ja
- omistaja-yrittäjän on itse mielletävä yritys perheyritykseksi.

Perhe ja perheenjäsenet voivat myös sitoutua yritykseen eri tavalla eri aikoina: joissakin yrityksissä perhe toimii jatkuvasti yhdessä, toisissa perheen läsnäolo näkyy vain satunnaisesti omaisuuden järjestelyissä tai sukupolvenvaihdostilanteissa. Heinonen ja Toivonen (2003, 27-28) esittelevät kuusi erilaista mittaria, joita voidaan käyttää määrittäessä perheyrittäjien olemusta:

- 1) Subjekttiivinen mittari: Kysytään yrityksen omistaja-yrittäjältä, onko yritys hänen mielestään perheyrittäjä.
- 2) Rakenteellinen, omistajuuteen perustuva mittari: Jos perhe omistaa yli puolet yrityksestä tai sillä muuten on määräysvalta yrityksessä, on kyseessä perheyrittäjä. (Yleisessä kansainvälisessä käytössä oleva määritelmä.)
- 3) Toiminnallinen mittari: Arvioidaan perheen läsnäoloa yrityksessä kysymällä onko jollain muulla perheenjäsenellä omistusosuutta yrityksessä ja työskenteleekö joku perheenjäsen yrityksessä palkallisena työntekijänä.

- 4) Sitoutumiseen perustuva mittari: Luokitellaan perheen sitoutuminen kolmeen luokkaan: vain vähän perheen sitoutumista, jonkin verran perheen sitoutumista, paljon perheen sitoutumista.
- 5) Sukupolvenvaihdos läpikäyty -mittari: Tämän mittarin mukaan yritys on perheyritys vasta, kun se on käynyt läpi sukupolvenvaihdoksen.
- 6) Edellisten yhdistelmät.

Perheyritysten tarkan määrän osoittamisen ongelma on kansainvälinen, koska perheyrityksiä ei tunneta tilastollisena käsitteenä missään OECD-maassa. On arvioitu, että perheyritysten osuus Suomen kaikista yrityksistä on yli 70 % ja että palvelusektorilla perheyritysten osuus on tätäkin suurempi. Esimerkiksi Teollisuuden ja työnantajain keskusliiton (TT) 5600 jäsenyrityksestä 97 % on pieniä ja keskisuuria yrityksiä, jotka ovat lähteneet liikkeelle nimenomaan perheyrityksinä. Suomen 500 suurimman yrityksen joukossa oli noin 100 perheiden tai sukujen hallitsemaa yritystä. TT:n kyselyissä perheyritykseksi määritellään sellainen yritys, jossa perheen tai suvun äänivalta on yli puolet yrityksen koko äänivallasta. TT:n mukaan termin perheyrittäjyys rinnalla voidaan käyttää myös termiä omistajayrittäjyys. (Nissinen 1999.)

Heinosen ja Toivosen (2003, 32) perheyrityskyselyn mukaan Suomessa on 161.106 sellaista pientä ja keskisuurta yritystä, jotka voidaan perheyrittäjyyden laajan määritelmän (= yrityksessä on joitain perheyritysten piirteitä) mukaan laskea perheyritykseksi. Suppean määritelmän (johto mieltää yrityksen perheyritykseksi, muu perheenjäsen työskentelee palkallisena yrityksessä ja on omistajana sekä yritys on läpikäynyt sukupolvenvaihdoksen) mukaan perheyrityksiä on vain 45.049.

Yrityksiä tutkittaessa voidaan käyttää tiukkoja tai väljempitä määritelmiä. Tiukkoja määritelmiä käytettäessä perheyritysten määrä on luonnollisesti pienempi ja väljempitä määritelmiä käytettäessä niiden määrä on suurempi. Tässä tutkimuksessa keskeisenä ongelma-alueena on yrittäjäksi ryhtyminen ja yrittäjäksi "houkuttelemine", joten on tarkoituksenmukaista käyttää mahdollisemman laajoja määritelmiä. Yksilön yhteiskunnallisen aseman kannalta on merkityksellistä, milloin esimerkiksi verottaja, eläkejärjestelmä tai sosiaaliturvajärjestelmä tulkitsee yksilön kuuluvan yrittäjien ryhmään.

Eläketurvajärjestelmässämme yrittäjäksi katsotaan henkilö, joka toimessaan ei ole työtai virkasuhteessa. Muut edellytykset lain piiriin kuulumiseen ovat: vakuutettu on 18 - 64 vuotia, toiminta kestänyt vähintään kuusi kuukautta, arvioitu työtulo on vuonna 2003 vähintään 5 381,31 euroa vuodessa. Työtulolla hinnoitellaan yrittäjän työpanos. Osakeyhtiössä toimiva johtavassa asemassa oleva henkilö, joka omistaa yli 50 % osakkeista, on vakuutettava YEL:n mukaan. Myös avoimen yhtiön yhtiömies ja kommandiittiyhtiön vastuunalainen yhtiömies on yrittäjä. Yrittäjää koskee yrittäjien eläkelaki YEL ja maatalousyrittäjiä koskee maatalousyrittäjien eläkelaki MYEL. Myös ammatinharjoittajat kuten lääkärit, asianajajat, kirjailijat ja taiteilijat ovat yrittäjiä. (Eläketurvakeskus 2003.)

Verohallituksen (2002, 5) mukaan Yrittäjä- nimitystä käytetään seuraavista henkilöistä, jotka harjoittavat elinkeinotoimintaa ja joiden yrityksen verotus toimitetaan elinkeinoverolain (EVL 360/1968) säännöksiä noudattaen:

1. yksityiset liikkeen- ja ammatinharjoittajat
2. avoimen yhtiön yhtiömiehet ja kommandiittiyhtiön vastuunalaiset yhtiömiehet
3. osakeyhtiössä johtavassa asemassa olevat toimihenkilöt, jotka yksin tai yhdessä perheenjäsentensä kanssa omistavat enemmän kuin puolet yhtiön osakepääomasta tai osakkeiden tuottamasta äänimäärästä.

Työttömyysturvassa yrittäjäksi katsotaan myös osakeyhtiön osaomistajat. He ovat yrityksessä johtavassa asemassa olevia henkilöitä, jotka omistavat:

1. yksin vähintään 15 % yhtiön osakekannasta tai äänimäärästä
 2. tai yhdessä perheenjäsentensä kanssa vähintään 30 % em. määräämisvallasta
 3. tai heidän perheenjäsenensä omistavat yhtiöstä em. tavalla vähintään 30 %.
- Osuuskunnan jäsenet katsotaan työttömyysturvassa yrittäjiksi, jos osuuskunnassa on enintään 6 jäsentä ja kunkin omistus on yli 15 %. (Verohallitus 2002, 5.)

Edellä mainittuja määritelmiä sovelletaan määriteltäessä henkilön verotusta ja sosiaaliturvaa. Yrittäjänä toimivan tai yrittäjäksi aikovan kannalta on ongelmallista yrittäjästatuksen erilainen muodostuminen eri järjestelmissä. Joskus on jopa mahdollista, että ihminen ei itse edes tiedä olevansa yrittäjä ja yrittäjästatus paljastuu perheenjäsenelle vasta esimerkiksi työttömyystilanteessa, haettaessa opintotukea tai muussa sosiaaliturvaan liittyvässä tilanteessa. On olemassa lukuisia esimerkkejä, joissa yrittäjäperheen jäsenten työttömyysturvaa määriteltäessä viranomaisten tietämys ja ymmärrys yrittäjyydestä osoittautuu olemattomaksi: Esimerkiksi voidaan vaatia, että taksiryrittäjä työllistää aivan muun alan koulutuksen saaneen vaimonsa, vaikka taksiryrittäminen on luvanvarainen toimiala. Lakeja voidaan tulkita miten sattuu ja myös paikallisesti eri tavoilla. Tällaisten sosiaaliturvaan liittyvien ongelmien selvittäminen vie yrittäjältä kohtuuttomasti aikaa ja jopa rahaa, kun joudutaan tekemään tai teettämään tilitoimistoilla turhia laskelmia ja kirjelmiä.

Työvoimatilastossa yrittäjä eli itsensä työllistävä henkilö johtaa joko itse tai puolisonsa kanssa omaa yritystään, maatilaa tai vuokrattua tilaa tai harjoittaa ammattia tai toimii free lancerina. Itsensä työllistävä henkilö voi työskennellä yksin tai hänellä voi olla työntekijöitä. Hän työskentelee ansaitakseen riittävän toimeentulon omalla riskillään. Osakeyhtiössä työskentelevää henkilöä nimitetään itsensä työllistäjäksi mikäli hän joko yksin tai perheenjäsentensä kanssa omistaa vähintään 50 % yhtiön osakkeista. Edellisten ohella perheenjäsen voi työskennellä yrityksessä palkattomana työntekijänä. (Kyrö ja Torikka 2002, 41.)

Työssäkäyntitilasto käyttää itsensä työllistäjistä yrittäjän nimikettä. Se kattaa yrittäjän ja yrityksessä palkattomana työskentelevän perheenjäsenen. Ammatillinen asema määritellään henkilön tulojen ja eläkemaksun perusteella. Yrittäjiksi määritellään kaikki 15-74 vuotiaat, joilla tutkimushetkellä on pakollinen yrittäjän eläkevakuutus ja jotka ovat työssä kelenterivuoden viimeisenä arkipäivänä ja jotka eivät ole suorittamassa ase- tai siviilipalvelusta vuoden viimeisellä viikolla. Mikäli henkilöllä on sekä yrittäjän eläkevakuutus että pysyvä palkkatyö, yrittäjäksi määrittelemisen ehtona on, että

yrittäjä, jos hän työskentelee yrityksessä ja toimii yrityksessä muussa roolissa kuin pelkästään työntekijänä. (Kyrö ja Torikka 2002, 41-42.)

Käytännössä perheenjäsenet tulkitaan yrittäjiksi varsin mielivaltaisesti: On varsin yleistä, että esim. työttömyyttä määrittelevä viranomainen ei ymmärrä yritystoimintaa ja lähtökohtaisesti oletetaan kaikkien perheenjäsenien työllistyvän perheen omistamassa yrityksessä toimialasta ja ammattitaidosta riippumatta. Tällaiset ns. yrittäjäperheen jäsenien "sudenkuopat" eivät luonnollisesti ole kovin tehokas tapa kannustaa ihmisiä perustamaan yrityksiä ja ryhtymään yrittäjiksi.

Perheyrittäjiä voidaan luokitella yrityksen koon perusteella seuraavasti (Koiranen 2000, 48):

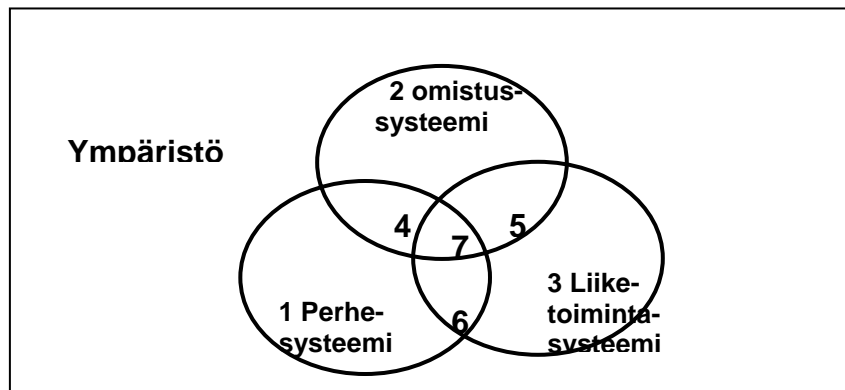
- Suuri sukuyritys: monta ydinperhettä omistajina, liikevaihto yli 40 milj. Euroa, esimerkiksi Ahlström-konserni.
- Suuri perheyrittäjä: yksi ydinperhe kontrolloivana omistajana, liikevaihto yli 40 milj. Euroa, esimerkiksi Toivasen perheen omistama Onvest-konserni.
- Keskisuuri perheyrittäjä: yksi ydinperhe kontrolloivana omistajana, liikevaihto 7-10 milj. Euroa, esimerkiksi Grotenfeltin perheen Famifarm Oy.
- Pieni perheyrittäjä: yksi ydinperhe omistajana, liikevaihto alle seitsemän milj. Euroa, suurin osa maamme perheyrittäjiä kuuluu tähän ryhmään.
- Pieni pariskuntayrittäjä: puolisojen yhdessä pyörittämä yleensä pienimuotoista yritystoimintaa, liikevaihto alle seitsemän milj. Euroa, tyypillistä nykyisin esimerkiksi huoltamoilla, valokuvaamoissa, pienissä kauppaliikkeissä, maatiloilla jne.
- Perheellinen yksinyrittäjä: Toinen puoliso on kotona tai ansiotyössä perheyrittäjien ulkopuolella, mutta perhesysteemin ja liiketoiminnan vuorovaikutus silti vahvana olemassa, liikevaihto jokseenkin aina alle seitsemän milj. Euroa, omistus joko toisen tai molempien puolisojen nimissä, tyypillistä esimerkiksi ammatinharjoittaja-, pienissä alihankinta- ja asiantuntijayrityksissä sekä pienimmissä kauppa- ja palveluliikkeissä, yleistymässä maatiloilla.

Harva pystyy suoraan perustamaan tai ostamaan suuren yrityksen ja yrityksen perustamisvaiheessa onkin yleensä kysymys yksinyrittäjäydestä, pariskuntayrittäjäydestä tai pienistä perheyrittäjäyksistä. Sukupolvenvaihdostilanteissa esiin tulevat ongelmat ovat aivan erilaisia riippuen siitä, mihin yllä mainittuun perheyrittäjäyteen yritykset ja yrittäjät kuuluvat. Tämän vuoksi myös yhteiskunnallisessa keskustelussa pitää aina ottaa huomioon, minkä tyyppisen yrityksen omistajien kannalta asioita tarkastellaan. On aivan eri asia, onko kyseessä suuren sukuyrittäjäyksen kolmannen polven osakkeenomistajan sukupolvenvaihdos vai pienen yksinyrittäjäyrittäjäyksen jatkaminen. Myös yrittäjäyden määrä ja laatu vaihtelevat edellä mainituissa yrityksissä: Yrityksen perustajasukupolvessa pioneiryrittäjäillä on aivan erilaiset tarpeet kuin kolmannen polven sukuyrittäjäyksen osakkeenomistajalla, jolla ei välttämättä ole mitään suhdetta yrittäjäyteen.

Myös yrittäjäjärjestöissä näkyy edellä mainitut yritystyyppit: Esimerkiksi Perheyrittäjäliiton, Suomen yrittäjien, Teollisuuden ja työnantajien tai Palvelutyönantajien jäsenyritykset ja jäsenyrittäjät edustavat kaikki yrittäjänäkökulmaa, mutta usein aivan erilaisista lähtökohdista. Lainsäädäntöä ja sukupolvenvaihdoksen tukimuotoja ei voida muotoilla siten, että ne sopisivat yksiselitteisesti kaikkien yrittäjien ongelmien ratkaisemiseen vaan on otettava huomioon yritysten erilaiset lähtökohdat ja laadittava

lait ja tukimuodot sellaisiksi, että niitä soveltamalla voidaan päästä parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen juuri kyseisen yrityksen jatkuvuuden kannalta.

Perheyritys koostuu neljästä peruskomponentista: 1) perheestä, 2) omistajista, 3) johtajista ja 4) yrityksen ulkopuolisista ihmisistä, jotka kaikki katsovat yritystä eri näkökulmasta. Perheen jäsenet usein näkevät yrityksen perheen identiteetin ja perinnön tärkeänä osana ja taloudellisen turvallisuuden tuojana. Johtajat puolestaan näkevät uransa olevan sidoksissa yritykseen ja he pitävät sitä välineenä saavuttaa henkilökohtaisia tavoitteitaan ja taloudellista menestystä. (Lansberg 1988.) On myös mahdollista, että yksilöt kuuluvat yhtä aikaa useampaankin ryhmään ja heillä voi olla siten varsin ristiriitaisia näkemyksiä yrityksen perustavoitteista ja tulevaisuudesta.

Kuvio 4: Perheyrittäjyyden kolmen ympyrän malli (Tagiuri ja Davis 1982; Ward 1987; Lansberg 1988; Gersick ym. 1997, 6; McCracken 2000; Römer-Paakkanen 2002, 48).

Kuvion 4 numerot viittaavat perheyrittäjyyden kolmen ympyrän mallin eri sektoreihin:

Sektori 1: Perheen jäsenet, jotka eivät ole perheyrittäjien omistajia eivätkä työskentele yrityksessä.

Sektori 2: Ne ulkopuoliset sijoittajat tai osakkeenomistajat, jotka eivät ole perheen jäseniä eivätkä työskentele yrityksessä.

Sektori 3: Sellaiset johtajat tai työntekijät, jotka eivät kuulu perheeseen eivätkä omista yritystä.

Sektori 4: Ns. ei-aktiiviset tai passiiviset omistajat, joilla on yrityksen osakkeita ja jotka kuuluvat perheeseen, mutta eivät työskentele yrityksessä.

Sektori 5: Omistaja-johtajat, jotka eivät kuulu perheeseen.

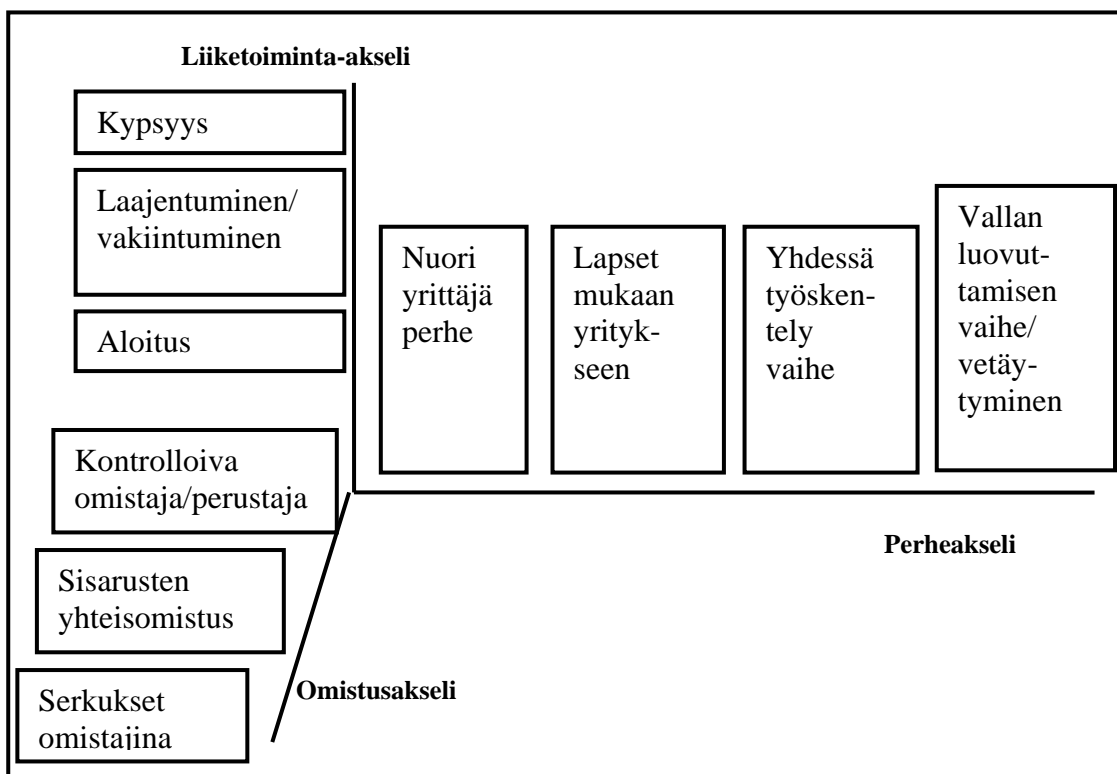
Sektori 6: Perheen jäsenet, jotka työskentelevät yrityksessä, mutta eivät ole omistajia.

Sektori 7: Perheen jäsenet, jotka omistavat osakkeita ja työskentelevät yrityksessä.

Kun edellä esiteltiin kolmen ympyrän malliin lisätään ajatus ajallisesta kehittämisestä, voidaan puhua "Perheyrittäjyyden kolmiulotteisesta kehitysmallista" (kuvio 5). Kaikilla kolmen ympyrän mallin elementeillä – omistajuudella, perheellä ja liiketoiminnalla – on oma kehityksensä ja ulottuvuutensa. Sekä omistajuus- että perhesysteemit käyvät läpi omat kehitysvaiheensa, mutta myös liiketoiminta kehittyy vaiheittain. Perheyrittäjyyden luonne muuttuu sitä mukaa, kun se siirtyy uuteen vaiheeseen missä tahansa ulottuvuudessaan (Gersick ym. 1997, 18). Kolmen ympyrän malli kuvaa hyvin perheyrittäjyyden kompleksisuutta ja sitä, kuinka monia erilaisia keskenään kilpailevia tavoitteita perheyrittäjillä ja niiden omistajilla on.

Kuvio 5 osoittaa, miten omistajuuden, perheen ja liiketoiminnan rakenteet väistämättä muuttuvat tietyn sukupolven tai useampien sukupolvien aikana. Yrityksissä on melkein rajaton määrä erilaisia omistusmuotoja (*omistusakseli/ omistajuuden elinkaari*). Yrityksen omistajina voi olla vain yksi henkilö, pariskunta tai kaksi tai useampia osakkaita, jotka eivät ole toisilleen sukua. Omistajina voi olla myös monet erilaiset sukulaisten yhdistelmät, pörssiyhtiöiden osakkaat, säätiöt tai toiset yhtiöt. Perheyrittäjissä omistajuus voidaan jakaa kolmeen eri luokkaa: kontrolloivan omistajan yritykset (*controlling-owner companies*), sisarusten yhteiset yritykset (*siebling partnerships*) ja serkusten omistamat yritykset (*cousin consortium companies*). (Gersick ym. 1997, 18). On arvioitu, että suurimmassa osassa läntisen Euroopan maita noin 75 prosenttia perheyrittäjistä on sellaisia, joissa yksi henkilö tai pariskunta omistaa enemmistön yrityksestä, noin 20 prosenttia on sisarusten yhdessä omistamia ja noin 5 prosenttia on serkusten omistamia. Monet yritykset edustavat myös sekamuotoja eli ovat siirtymävaiheessa yhdestä vaiheesta seuraavaan omistuksen vaiheeseen. (Gersick ym. 1997, 31.)

Mallin toinen ulottuvuus (*perheakseli/ perheen elinkaari*) kuvailee perheen kehittymistä ajan kuluessa. Tämä ulottuvuus liittyy perheen rakenteelliseen ja henkilöiden välisten suhteiden kehittymiseen, kuten avioliittoon, vanhemmuuteen, aikuisten sisarusten suhteisiin, avioliiton kautta perheeseen tulleisiin henkilöihin, vuorovaikutustapoihin ja perheen rooleihin. Perheyrittäjien jakaminen erilaisiin kehitysvaiheisiin ja alaryhmiin auttaa panemaan järjestykseen ne erittäin monentyypiset perheet, joilla on oma yritys. Vaikka eri vaiheiden sisällä on paljon vaihtelua ja toisaalta eri vaiheiden välillä voi olla päällekkäisyyttä, on monilla samassa vaiheessa olevilla perheillä paljon yhteistäkin. Siirtyminen vaiheesta toiseen on huomattava ja merkittävä hetki yrittäjäperheen kehityshistoriassa. (Gersick ym. 1997, 19-20.)

Kuvio 5: Perheyrittäjyyden kolmiulotteinen kehitysmalli (Gersick ym. 1997, 17; Römer-Paakkanen 2002, 51).

Perheen ja yrityksen tavoitteet muuttuvat elinkaaren eri vaiheissa ja toimintaympäristön muuttuessa. Perheyrittäjän kotitalous ja yritys muodostavat sosioekonomisen kokonaisuuden, kotitalous-yritys -kompleksin, jossa eri yksiköt toimivat systeemisesti yhdessä ja niitä on vaikea erottaa toisistaan. Yrityksen perustamisvaiheessa yrittäjäperhe panostaa taloudellisesti kaiken yritykseen, yrityksen toiminnan vakiinnuttua perhe voi jo hankkia yksityistäkin omaisuutta, mutta markkinatilanteen muuttuessa yrittäjäperhe on jälleen valmis sijoittamaan lisää yritykseensä. Sukupolvenvaihdostilanne usein vaatii kahden sukupolven taloudellista sitoutumista yritykseen, vaikka vanhempi sukupolvi jo luopuisikin varsinaisesta liiketoiminnasta. (Römer-Paakkanen 2002.)

Myös perheyrittäjien kolmannella eli liiketoiminta-akselilla (*liiketoiminta-akseli/yrityksen elinkaari*) tapahtuu muutoksia ajan myötä. On tärkeää tunnustaa, että myös yrityksen koolla ja liiketoiminnan monimuotoisuudella on oma merkityksensä. Aloittavat yritykset vaativat toisenlaista huomiota ja paneutumista kuin vanhat vakiintuneet yritykset. (Gersick ym. 1997, 277.) Yritykset voidaan jakaa toiminnallisen ikänsä tai kehityskaarensa mukaan (vrt. mm. Koskinen 1996; Koironen 2000, 49; Römer-Paakkanen 2002, 126 ja 164) seuraavanlaisiin vaiheisiin:

1. Orastavassa vaiheessa oleva, käynnistyvä tai juuri käynnistynyt yritys, joka aloittelee toimintaansa, yrittäjäperhe investoi yksityistä omaisuuttaan yrityksen tai takaa yrityksen lainoja omalla omaisuudellaan.
2. Muutaman vuoden toiminut kehittyvässä ja kasvavassa vaiheessa oleva yritys, joka on selvinnyt alkuvaikeuksistaan ja päässyt kasvu-uralleen, yrittäjä sijoittaa yrityksen kasvuun.
3. Muutaman vuoden toiminut, kituva ja tempoileva yritys, joka ei ole kunnolla selvinnyt alkuvaikeuksistaan ja jatkaa kituen tai jonka kehitys on käynnistynyt sahaavasti, yrittäjän yksityiset sijoitukset ovat jatkuvasti "vaarassa", koska yrityksen menestymisestä ei ole takeita.
4. Muutaman vuoden toiminut, vakaa yritys, joka on vakiinnuttanut lyhyessä ajassa toimintansa, mutta joka ei tavoittele kasvua vaan pyrkii säilymään nykyisen kokoisena, yrittäjäperhe voi alkaa ajatella omaa taloudellista hyvinvointiaan eikä kaikkea yrityksen tuottoa tarvitse välttämättä heti sijoittaa yritykseen takaisin.
5. Melko pitkän ajan toiminut stabiiliin vaiheeseen ehtinyt yritys, jonka toiminta on vakiintunut, yrittäjäperhe voi alkaa ajatella omaa taloudellista hyvinvointiaan eikä kaikkea yrityksen tuottoa tarvitse välttämättä sijoittaa yritykseen takaisin.
6. Uudelleensuuntaus- tai lopetusvaiheeseen ehtinyt yritys, jonka stabiili vaihe päättymässä, voimakasta tarvetta virkistää yritystä elinvoimaisemmaksi, yrittäjäperhe sijoittaa yrityksen uudistamiseen, hankkii ulkopuolista rahoitusta tai luopuu kokonaan yrittämisestä.

Yrittäjyyden ja sukupolvenvaihdosten edistämisen kannalta on tärkeää tiedostaa, että yrityksen koolla ja liiketoiminnan elinkaarenvaiheella on suuri merkitys yrityksen menestymisen lisäksi myös sukupolvenvaihdoksen onnistumiseen. Suurten ja pienten perheyrittäjien sukupolvenvaihdokseen liittyvät ongelmat ovat aivan erilaisia ja saattavat jopa olla aivan päinvastaisiakin.

3.4 Yrittäjyyden puitteet ja toimintaympäristö: Vahvuuksia ja heikkouksia

Suomen alhainen yrittäjyysintensiteetti ei näytä johtuvan siitä, että yritysten perinteinen toimintaympäristö olisi kansainvälisen mittapuun mukaan kovin epäedullinen. GEM - tutkimusten mukaan yrittäjyyden perusedellytykset ovatkin Suomessa hyvät. Maan talous kasvaa nopeasti ja työtöntä työvoimareserviä on paljon. Työvoima on koulutettua ja naiset käyvät työssä lähes yhtä paljon kuin miehet. Tekninen osaaminen on Suomessa

korkeatasoista. Lisäksi aloittaville yrityksille on tarjolla runsaasti neuvonta- ja rahoituspalveluita. (Palm ym. 2003, 12.) Meillä on kuitenkin muita yleisiä tekijöitä, jotka ovat omiaan heikentämään riskinottohalukkuutta ja kiinnostusta yrittäjäksi ryhtymiseen. (Valtiovarainministeriö 2001, 97.) Yrittäjyyden Esiinmarssia hidastaa mm. alhainen yrittäjyysmotivaatio, liiketoimintaosaamisen puutteet, pienet kotimarkkinat, yrittäjyyteen ja työllistämiseen liittyvät riskit sekä epäonnistumisen pelko (Hyrsky 2003, 4). Suomalaisen yrittäjyyden toimintaympäristön vahvuuksia ja heikkouksia voidaan tarkastella taulukon 4 avulla. Taulukossa esitetyt vahvuudet ja heikkoudet perustuvat mm. Valtiovarainministeriön (2001) esittämiin Suomen kilpailukyvyyn vahvuuksiin ja heikkouksiin (liite 4), tässä tutkimuksessa tehtyihin asiantuntijahaastatteluihin (liite 1 ja liite 3) ja kirjallisuudessa esiin tulleisiin seikkoihin.

Taulukko 4: Yrittäjyyden paradoksi: Yrittäjyyden puitteiden vahvuudet ja heikkoudet.

Yrittäjyyden puitteiden vahvuudet	Yrittäjyyden puitteiden heikkoudet
<ul style="list-style-type: none"> • Koulutettu väestö • Naisten korkea työhön osallistumisaste • Huipputason teknologia • Yrittäjäpotentiaali: naiset, entiset yrittäjät, ulkomaalaiset, nuoret... • Kasvava palvelusektori • Neuvontapalveluja yritysten perustamiseksi • Rahoitusneuvonta ja rahoituksen saaminen • Kohtuullinen byrokratia • Yrittäjyyskasvatus kaikilla koulutusasteilla • Myönteinen suhtautuminen • Perheyrittysten osuus yrityksistä suuri <p>Hyvät puitteet</p>	<ul style="list-style-type: none"> • "Koulutus tappaa yrittäjyyden" –myytti • Naisalojen ongelmat, työn ja perheen yhdistämisen ongelmat, yrittäjäperheiden sosiaaliturva • Kouluskriisi, pysytäänkö teknologian huipulla • Elinikäinen velkavastuu, epäonnistumisen taloudelliset ja psykologiset vaikutukset, jaloilleen nousemisen vaikeus • Suomi ei vielä palveluyhteiskunta • Neuvontapalveluiden hajanaisuus ja pirstaleisuus, ei neuvontaa toimiville taloudellisissa ongelmissa oleville yrityksille tai konkurssitilanteessa • Pienten yritysten rahoitusvaikeudet, vakuuksien saaminen, sukupolvenvaihdosten rahoitusongelmat, palvelualan rahoitus • Sama byrokratia pienille ja suurille yrityksille • Yrittäjyyskasvatuksen harha: mitä opetetaan, kuka opettaa... • Suomalainen kulttuuri: säätelytalous, palkkatyö, suuryritykset, kateus... <p>Sukupolvenvaihdosten "nihkeys"</p>
PARA	DOKSI
	Halu ja tahto puuttuvat

Suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsee yrittäjyyden paradoksi, kun yleiset yrittämisen puitteet ja infrastruktuuri ovat yritystoiminnalle otolliset, mutta positiivinen yrittäjyysasenne ei muutu yrittäjyydeksi eivätkä ihmiset ryhdy yrittäjiksi. Gemtutkimusten (Arenius ym. 2003, 4) mukaan korkea BKT per asukas näyttäisi alentavan sekä miesten että naisten yrittäjyysaktiivisuutta. Tutkimusten mukaan yrittäjyysaktiivisuus on myös sitä alhaisempi mitä ikääntyneempää väestö on.

3.4.1 Korkea koulutustaso ja naisten osallistuminen työelämään

Koulutus on osa hyvinvointia ja sillä on monia yhteiskunnallisia tavoitteita. Menestyminen kansainvälisessä kilpailussa edellyttää – myös korkean koulutustason maissa – koulutuspanostuksen ylläpitämistä ja koulutuksen monipuolistamista. Työelämässä henkilöstön osaamisvaatimukset – etenkin viestinnällisissä ja sosiaalisissa taidoissa – kohoavat jatkuvasti. Väestön nopea ikääntyminen lisää kuitenkin työvoiman niukkuutta ja vaikeutta osaamisen uudistamista. (Lipponen 2003, 34.)

Väestön koulutustaso on Suomessa noussut nopeasti. Vuonna 2000 työikäisistä noin 40 prosentilla oli vain perusasteen koulutus. Keskeinen syy keskimääräisen koulutustason nousuun on ollut se, että vähäisemmän koulutuksen saaneet ovat siirtyneet eläkkeelle ja paremmin koulutetut ovat tulleet mukaan työelämään. Työministeriön laskelmien (2003b) mukaan tällä hetkellä pelkän perusasteen koulutuksen varassa oleminen jakautuu ikäluokittain seuraavasti:

- 60-64 -vuotiaista lähes 60 %,
- 55-59 -vuotiaista n. 45 %,
- 50-54 -vuotiaista vajaat 40 %,
- 45-49 vuotiaista vajaat 30 % ja
- 25-44 -vuotiaista vajaat 20 prosenttia on pelkän perusasteen koulutuksen saaneita.

Koulutuksen asema Suomen kilpailukyvyyn keskeisenä vahvuutena ei ole 1990-luvulla juurikaan muuttunut; nuorten koulutustaso on säilynyt korkeana ja opiskeluhalukkuus kansainvälistä keskitasoa laajempaan. Myös tietotekniikkaan liittyvä osaaminen on kehittynyt Suomessa tavalla, joka tukee onnistuneesti teknologiapainotteista kasvustrategiaa. Koulutuksen säilyttäminen pysyvästi Suomen vahvuutena edellyttää kuitenkin, että myös sen puutteita ja heikkouksia systemaattisesti karsitaan tulevaisuudessa. (Valtiovarainministeriö 2001, 33.)

Suomessa naisten osuus niin ammatillisessa kuin yliopistokoulutuksessa on korkea, Naisten ja miesten koulutusalat ovat kuitenkin jakautuneet jyrkästi perinteisiin miesten ja naisten aloihin tähtääviin opintosuuntiin. Tästä syystä naisten koulutustason nousu ei tule ilmeisesti tasoittamaan eri alojen sukupuolijakoa nykyisestä. (Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto 2003, 3.)

Korkea koulutus on ollut kilpailukykyimme yksi vahvuustekijä, mutta yrittäjyyden kannalta korkea koulutus on näihin päiviin asti ollut pikemminkin yrittäjäksi ryhtymisen esteenä kuin kannustimena. Yrittäjän korkeammalla koulutuksella on myös yritystoiminnan lopettamista kasvattava vaikutus kaikissa suhdanteissa (Parkkinen ja Volk 2000, 104). Korkeasti koulutettujen yrittäjyysaktiivisuus onkin perinteisesti ollut Suomessa alhainen ja yrittäjiksi on ryhtytty pääosin ammattikoulu-, opisto- tai jopa yleissivistävältä pohjalta. Ennen vuotta 1990 yrityksen perustaneista lähes kolmannes oli vailla ammatillista koulutusta, mutta nyt uusista yrittäjistä on peruskoulu- ja lukiopohjalla enää 17 prosenttia. Tällä vuosituhanella yrittäjiksi ryhtyneistä jo 14 prosenttia on akateemisen loppututkinnon suorittaneita, kun ennen vuotta 1990 yrityksen perustaneista 30-54 -vuotiaista vain 11 prosenttia oli akateemisesti koulutettuja. Korkeasti koulutettujen yrittäjyysaktiivisuuden kasvamista selittänee osaltaan sekä yliopistojen että ammattikorkeakoulujen voimakkaat panostukset työelämä- ja yritys yhteistyöhön viime vuosina. (Suomen yrittäjät 2003a.)

Naiset muodostavat Manner-Euroopassa keskeisen työvoimareservin, mutta Suomessa työvoiman saatavuutta ei voida kompensoida lisäämällä naisten työhön osallistumista, koska kaikista palkansaajista naisten osuus on meillä hiukan yli puolet. Vuonna 2002 Suomen palkansaajina oli 1 043 000 naista ja 1 025 000 miestä. Naisten työssäkäynti onkin Suomessa EU-maissa kolmanneksi yleisintä. Muissa Euroopan maissa, toisin kuin meillä, naisten osa-aikatyö on yleistä. Yrittäjistä naisia on vain 1/3. (Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto 2003, 3.) Naisten työllisyysastetta voidaan meilläkin hieman nostaa mm. helpottamalla kodin ja työelämän yhteensovittamista ja tarjoamalla erilaisia joustavia työaikaratkaisuja. On kuitenkin muistettava naisten työelämään osallistumisen mahdolliset pitkän aikavälin vaikutukset syntyvyyteen. (Kyrö ym. 2002, 36 ja 51; Työministeriö 2003b.)

3.4.2 Huipputason teknologia

KTM:n (2003, 9) tulevaisuuskatsauksen mukaan Suomen kansantalous on viimeisen kymmenen vuoden aikana kehittynyt varsin positiivisesti, mikä on monien tutkimusten mukaan ollut tulosta muun muassa pitkäjänteisestä panostuksesta tutkimus- ja kehitystyöhön. Suomi onkin investoinut omaan kilpailukykyynsä viimeisen 15 vuoden aikana aktiivisesti painottaen investointeja osaamiseen, innovaatioihin ja uuteen teknologiaan. Määrätietoinen ja pitkäjänteinen kehittämisstrategia on tuottanut hyvää tulosta. Teknologian eturintamassa pysyminen vaatii kuitenkin myös kykyä tunnistaa riittävän varhain muutoksia ja uusia ilmiöitä sekä niiden luomia mahdollisuuksia. Innovaatioympäristöä on kehitettävä yhä dynaamisemmaksi niin, että se ei vain reagoisi muuttuvan toimintaympäristön asettamiin vaatimuksiin vaan vastaisi jo tulevaisuuden toimintaympäristön tarpeisiin. Muutokset pitäisi siis osata ennakoida ja olla niihin valmiina. (KTM 2003, 9.)

Suomi on perinteisesti luokiteltu maaksi, jossa tieto- ja tietoliikenneteknologian omaksuminen on edennyt vauhdikkaasti. Tämä pätee etenkin internet-teknologian ja uusimpien viestintälaitteiden hankintaan. Kuitenkin esimerkiksi kotitalouksien tai työpaikkojen tietokoneistuminen on Suomessa vain hieman OECD-maiden keskimäärää runsaampaa. Suomessa on uuden ja vanhan talouden välissä kuilu, jota tulisi pystyä kuroma umpeen kehittämällä aikuiskoulutusta. Jos tässä epäonnistutaan, Suomi tulee menettämään vähitellen sitä teknologiaetua, joka perustuu keskeisesti osaavaan työvoimaan. Tietotekniikkaa hyvin hallitsevien nuorten osuus työvoimasta tulee joka tapauksessa jatkossa asteittain supistumaan. (Valtiovarainministeriö 2001, 32 ja 72.)

3.4.3 Yrittäjäpotentiaali

Suurin yrittäjäpotentiaali on tavalliset palkkatyöntekijät, jotka näkevät omassa ympäristössään ja omassa ammattitaidossaan yrittäjämahdollisuuden, mikäli yrittäjäyys on kannustavampaa kuin palkkatyö. Myös seuraavassa esiteltävät erilaiset ryhmät sisältävät yrittäjäpotentiaalia, jos niiden yrittäjäksi ryhtymisen esteitä poistetaan ja jos näiden ryhmien yrittäjyyden edistämiseen kiinnitetään huomiota.

Naiset: Enemmistö naisista työskentelee ns. naisammateissa: 72 % naisista työskentelee alalla, jolla on vähintään 70 % naisia, 60 % alalla, jolla 80 % on naisia ja 45 % alalla, jolla 90 % on naisia. Suomalaisten nykyneiden yritykset ovat pieniä, suurin osa niistä on vain yrittäjän itsensä työllistäviä yksilöyrityksiä. Työnantajanakin nainen johtaa

lähes poikkeuksetta alle yhdeksän henkeä työllistäviä mikroyrityksiä. Suuryritysten omistajana tai johtajana nainen on vieläkin harvinainen ja perheyrittäjissä nainen on usein ns. avustava perheenjäsen. Suurin osa naisyrittäjistä työskentelee maataloudessa tai maatalouden liitännäiselinkeinoissa. Naisia on yrittäjinä myös yhteiskunta-, koulutus-, terveydenhoito-, majoitus- ja ravitsemispalveluissa. (Vainio-Korhonen 2002, 130.)

Suomessa ei tilastoida naisyrittäjyyttä erikseen, joten naisyrittäjien nykyistä määrää tai naisten intentiota ryhtyä yrittäjäksi ei voi arvioida määrällisesti kovin yksinkertaisilla menetelmillä. Myöskään suomalaisista työvoima, yritys tai toimialatilastoista ei voi suoraan nähdä sukupuolta. On kuitenkin arvioitu, että Suomen tämänhetkisestä noin 220 000 yrittäjästä reilut 30 prosenttia olisi naisia. (Kyrö ym. 2002, 31; Erlund 2003). Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliiton (2003, 3) arvion mukaan vuonna 2002 Suomessa oli 95 000 nais- ja 197 000 miesyrittäjää.

Suomessa miesten yrittäjyysaktiivisuuden taso on noin 2,5 -kertainen naisten tasoon verrattuna. Miehet myös uskovat naisia useammin, että heillä on yrittäjänä menestymiseen vaadittavaa osaamista. (Arenius ym. 2003, 3.) Naisyrittäjyys on kuitenkin koko ajan kasvussa ja naisten yhä korkeampi koulutus ja laajempi asiantuntijuusalue luovat hyvät edellytykset nimenomaan naisten asiantuntijayrittäjyyden lisääntymiseen. Myös paineet palvelu- ja hoiva-alan yrittäjyyden lisääntymisestä luonnollisesti kasvattavat naisyrittäjien määrää, koska naiset ovat perinteisesti kouluttautuneet ja jo valmiiksi työllistyneet näille aloille. Yrittäjyys on mitä parhain ja joustavin tapa yhdistää työ ja perhe (Römer-Paakkanen 2002). Tällä hetkellä voidaan kuitenkin sanoa, että yrittäjien lapsilla ei ole samanlaisia oikeuksia vanhempiensa kuin palkansaajan lapsilla, koska yrittäjillä ei ole samanlaisia taloudellisia mahdollisuuksia äitiys- ja hoitovapaisiin kuin palkansaajaperheissä. Kun yrittäjien sosiaaliturvaan tehdään korjauksia ja saatetaan yrittäjäperheet samalle "viivalle" palkansaajien kanssa, voidaan odottaa suuren joukon naisia perustavan yrityksiä ja työllistävän ainakin itsensä.

Entiset yrittäjät: Lama-ajalta peräisin olevan velkaongelman kokonaislaajuudesta ei ole vielääkään varmaa tietoa, mutta eräiden arvioiden mukaan konkurssin tai velkavastuiden vuoksi ylivelkaantuneita olisi kaiken kaikkiaan yli 120 000. (Lampela-Kivistö 2002, 11.) Yksityishenkilöiden velkaongelmia on pyritty ratkaisemaan oikeusteitse, sovintoratkaisujen avulla ja tarjoamalla velallisille talous- ja velkaneuvontaa. Suomen Pankkiyhdistys arvioi, että Suomessa on vielä noin 60 000 - 70 000 yksityishenkilöä, joiden lama-ajan rästytyneet pankkivelat ovat yhä järjestelemättä. Lamavelallisten auttamiseksi käynnistyi keväällä 2002 vapaaehtoinen velkasovintohanke, jolla pyritään ratkaisemaan pääosa vielä jäljellä olevista 1990-luvun alun velkaongelmista. Ohjelman avulla velallinen voi sopia velkojan kanssa maksuohjelmasta ja saada loput velasta anteeksi. Puolella velkasovintoa hakeneista velallisista velkaongelma liittyy aikaisempaan yritystoimintaan, joko yrittäjinä tai takausten kautta (liite 8). Vaikka osuus tuntuu suurelta, se vastaa aikaisempia selvityksiä lama-aikana velkaantuneista. Sovintoa hakeneista on yrittäjinä edelleen toimivia alle 10 prosenttia, mikä on hieman enemmän kuin velkajärjestelyvelallisten joukossa yleensä. (Oikeusministeriö 2003.)

Yritystoimintaan liittyvät velkavastuut ovat yleensä olennaisesti suurempia verrattuna tavanomaisiin yksityishenkilöiden taloudellisiin vastuisiin. Myös monilla koko ajan lamasta huolimatta toimineilla yrittäjillä ylivelkaisuus on edelleen suuri ongelma, sillä

heillä on usein viime vuosikymmeneltä peräisin olevia velkoja, jotka rasittavat tämän päivän liiketoimintaa. Pitkään jatkuvalla velkavastuulla on nähty olevan kielteinen vaikutus yrittämishalukkuuteen (Suomen yrittäjät 2003, f). Nykyiseen liiketoimintaan nähden liian suuri velkavastuu rajoittaa investointien tekemistä, yrityksen kehittämistä ja työntekijöiden palkkaamista. Positiivisempi asenne yrittäjyyteen ja epäonnistumisen salliminen voisi auttaa näitäkin yrittäjiä tervehdyttämään yrityksensä taloutta ja neuvottelemaan rahoittajien kanssa toimivampia sopimuksia. Näin saisimme nämä yrittäjät kasvattamaan yritystoimintaa ja levittämään ympäristöönsäkin positiivisempaa viestiä yrittäjyydestä.

Yrittäjyys ja yritystoiminnan jatkaminen voivat olla tärkeä selviytymiskeino ylivelkaantumistilanteessa. Ne joilla on ollut mahdollisuus yrittäjyyteen, ovatkin selviytyneet parhaiten ylivelkaantumistilanteestaan, huolimatta siitä, että yritystoiminta on kärsinyt suurista veloista (Lampela-Kivistö ym. 2001, 475.) Velkataakka siihen liittyvän luottohäiriömerkinnän kanssa on pahin este konkurssin tehneelle yrittäjälle päästä takaisin yhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi ja aiheuttaa suurta henkistä kuormitusta. Epäonnistuneen sosiaalinen stigma, luottohäiriömerkinnän seuraamukset ja yrittäjänä toimimisen mahdottomuus vievät ihmiseltä vahvankin uskon omiin vaikutusmahdollisuuksiin. Velkaantuneita yrittäjiä huolestuttaa, minkälaisen kuvan yrittäjyydestä ja yleensäkin suomalaisesta yhteiskunnasta jatkuvassa niukkuudessa eläminen synnyttää heidän lapsissaan. (Lampela-Kivistö 2002, 28.) Ilman velkajärjestelyä velkavastuut ovat ainakin vielä tällä hetkellä käytännössä elinikäisiä, vaikka ulosottooperusteelle on säädetty 15 vuoden vanhentumisaika. Eduskunnassa on vireillä lakialoite velan lopulliseksi vanhentumiseksi.

Yrittäjyyden vihreä kirja korostaa yritystoiminnan määrän riippuvan yhteiskunnan positiivisesta asenteesta yrittäjiin. Yrittäjien menestymistä olisi arvostettava ja epäonnistumisesta johtuvaa häpeää vähennettävä. (Vihreä kirja, 12.) Lampela-Kivistön (2002, 11) mukaan ylivelkaantuneiden entisten tai nykyisten yrittäjien auttaminen näyttää olevan sekä poliittisesti että taloudellisesti vaikea asia. Monet näyttävät yhä vieläkin olevan siinä uskossa, että lama oli seurausta joidenkin kansalaisten villeistä kulutusjuhlista, eivätkä voi ehkä sen takia hyväksyä, että lamasta erityisesti kärsineitä jotenkin autettaisiin. Suomalaisen velvollisuusetiikan mukaan velat on maksettava viimeistä penniä myöten.

Yritystoiminnan konkurssin jälkeisen uuden alun ja taloudellisissa vaikeuksissa olevan yritystoiminnan jatkamisen mahdollistaminen on riippuvaista voimassa olevasta kansallisesta lainsäädännöstä. Voimassaoleva lainsäädäntö puolestaan on harjoitettavan yritys- ja yrittäjyyspolitiikan ilmentymä. (Karkia 2003, 145.) Konkurssilainsäädännön pitäisi tukea yrityksen sujuvaa lopettamista ja ehkäistä turhat konkurssit. Suuri haaste konkurssi- ja velkajärjestelylainsäädännölle on antaa mahdollisuus lain ja hyvien tapojen mukaisesti toimineille konkurssiin menneille yrittäjille ryhtyä uudelleen yrittäjiksi. (KTM 2003, 15.) Suomalaiselle kulttuurille on ominaista, että varsinkin työelämässä ja yrittäjyydessä epäonnistuminen leimaa erityisesti miehen epäonnistuneeksi myös kaikilla muilla elämänalueillaan (Lampela-Kivistö ym. 2001, 472). Yrittäjyyden yleinen ymmärtäminen edistää myös epäonnistumisen hyväksymistä. Konkurssiin ja insolvenssioikeuteen liittyvä koulutus yrittäjyyskasvatuksen yhteydessä voisi helpottaa myös liiketoiminnan epäonnistumiseen liittyvää häpeää. Yleinen mielipide tuomitsee konkurssin ja epäonnistumisen pahemmin kuin liike-elämä. Myös

media saattaa harhaanjohtavalla informaatiolla aiheuttaa turhaa yrittäjyyden arvostuksen alenemista ja sitä kautta haittaa talouden kehittymiselle. (European komission 2003.)

Maahanmuuttajat: Työvoiman saatavuusongelman ratkaisemiseksi on tärkeintä hyödyntää kotimaiset työvoimaresurssit paremmin. Täydennykseksi tarvitaan kuitenkin myös osaavia ulkomaisia työntekijöitä, joista kilpailtaessa Suomi on harvoille ensisijainen kohdema. Onkin tärkeää, että maassa jo olevia maahanmuuttajien työpanosta hyödynnetään nykyistä enemmän. (Työministeriö 2003b, 46.) Etniset vähemmistöyhteisöt luovat usein ympärilleen pienyritysten perustamiselle otollisen ympäristön, koska ne tukevat omia jäseniään ja heidän yrityksiään. Yhdysvalloissa japanilaiset ja kiinalaiset maahanmuuttajat loivat aikoinaan itse ympärilleen vahvan yrittäjyyttä tukevan ympäristön. He tukivat yhteisöjensä jäseniä rahoittamalla, antamalla tietoja ja kouluttamalla sekä säännöstelemällä kilpailua omalla alueellaan. He myös sitoutuivat käyttämään oman yhteisönsä yrittäjien palveluita. (Aldrich ja Zimmer 1986.) Suomessakin kannattaisi maahanmuuttajien koulutuksen ja kotouttamisen yhteydessä edistää maahanmuuttajien yrittäjyyttä ja tukea heidän yrittäjäksi ryhtymistään. Yrittäjyyden avulla voidaan aktivoida maahanmuuttajia toimimaan omissa yhteisöissään ja työllistämään myös toisiaan. Usein maastamuuttajat kohtaavat vaikeuksia työnhakijoina ja sen vuoksi heidän kaikkia itsensä työllistämisen muotoja pitäisi tukea. Yrittäjinä he sitoutuvat yhteiskuntaan ja tuntevat vastuuta myös muista yhteisönsä jäsenistä.

Nuoret: Nuorten yrittäjäksi ryhtymistä käsitellään tarkemmin tuonnempana yrittäjyyskasvatuksen yhteydessä.

3.4.4 Siirtyminen palveluyhteiskuntaan

Suomen elinkeinorakenteelle on ollut ominaista sekä verrattain myöhäinen teollistuminen että maatalousyhteiskunnan myöhäinen purkautuminen. Työvoima on siirtynyt suoraan alkutuotannosta palveluelinkeinoihin, kun teollinen talous ja palvelutalous ovat kehittyneet samanaikaisesti. Muissa Euroopan maissa teollinen yhteiskunta on tyypillisesti edeltänyt palvelutalouden vaihetta. Teollistumisvaiheen myöhäistä liikkeellelähtöä on Suomessa kompensoitu sillä, että valtiovalta pyrki elinkeinopolitiikassaan teollisten investointien edistämiseen. Palvelujen kohdalla julkisen sektorin rooli on ollut keskeinen eikä yksityisten palveluiden toimintaedellytyksiin ole kiinnitetty huomiota samassa määrin kuin teollisuuteen. Voidaankin arvioida, että yksityisten palveluiden toimintaedellytykset ovat päinvastoin jopa heikentyneet muiden elinkeinojen saaman julkisen tuen vuoksi. Myös toistuvat ja mittavat devalvaatiot heikensivät kotimaista ostovoimaa, mikä on merkinnyt erityisesti yksityisten palveluiden kulutuskysynnän laskua. Myös julkiset palvelut ovat omalta osaltaan vaikuttaneet ns. verokiilan kohoamiseen ja samalla myös yksityisten palveluiden hintojen kohoamiseen ja niiden kysynnän laskuun. (Ilmakunnas 1998, 5.)

Tulevaisuudessa nimenomaan palvelualoilla on suuret kasvun mahdollisuudet, kun julkinen sektori ulkoistaa osan palvelutuotannostaan ja keskittyy omimmalle osaamisalueelleen eli yhteiskunnallisen toimintaympäristön kehittämiseen. Myös ostovoimainen väestö ja kulutuskulttuurin muutos vaikuttavat siten, että Suomessakin on mahdollista puhua palveluyhteiskunnasta. Vaikka palvelujen tuotantoa on asteittain avattu yksityisille yrityksille, mm. hankintaosaamisen puute on yksi muutosta jarruttavista tekijöistä (Lipponen 2003, 6).

3.4.5 Työmarkkinat

Suomessa työmarkkinat eivät kaikilta osin toimi hyvin. Vaikka koulutustaso ja työhön osallistuminen ovat maailman korkeimpia, koulutusrakenteen ja työvoiman kysynnän kohtaavuudessa esiintyy ongelmia. Korkeakouluopintojen pitkä kesto heikentää työllisyysastetta. Työmarkkinoiden suurin ongelman on kuitenkin korkea työttömyys, joka johtuu mm. nopeasta rakennemuutoksesta ja työvoiman ikääntymisestä. Tulevina vuosina ikääntyminen ja siten kasvava työvoimapula on talouskasvua rajoittava tekijä. (Lipponen 2003, 6.)

Työmarkkinoiden vakaus – mm. palkkamallit ja kohtuullinen työrauha - nähdään usein tyypillisenä Suomen työmarkkinoita kuvaavana piirteenä. Suomi edustaa työmarkkinoiltaan pohjoismaista mallia, jossa järjestäytymisaste on korkea ja tulosopimukset kansainväliseen keskitasoon verrattuna kattavia ja keskitettyjä. 1990-luvulla Suomea pidettiin työmarkkinoiltaan suhteellisen joustamattomana maana, mutta nykyisin Suomi sijoittuu lähelle kansainvälistä keskitasoa. Työnantaja kiinnittää työmarkkinajoustoja arvioidessaan huomiota tyypillisesti lainsäädännön velvoitteisiin. Kansainvälisessä vertailussa kiinnostus kohdistuu erityisesti irtisanomiskynnykseen ja työsuhdeturvaan, palkkahajontaan, mahdolliseen palkkaerojen säätelyyn, työaikojen määräytymiseen, neuvottelujärjestelmän rakenteeseen ja edellytyksiin solmia määräaikaista työsuhdetta. (Valtiovarainministeriö 2001, 51.)

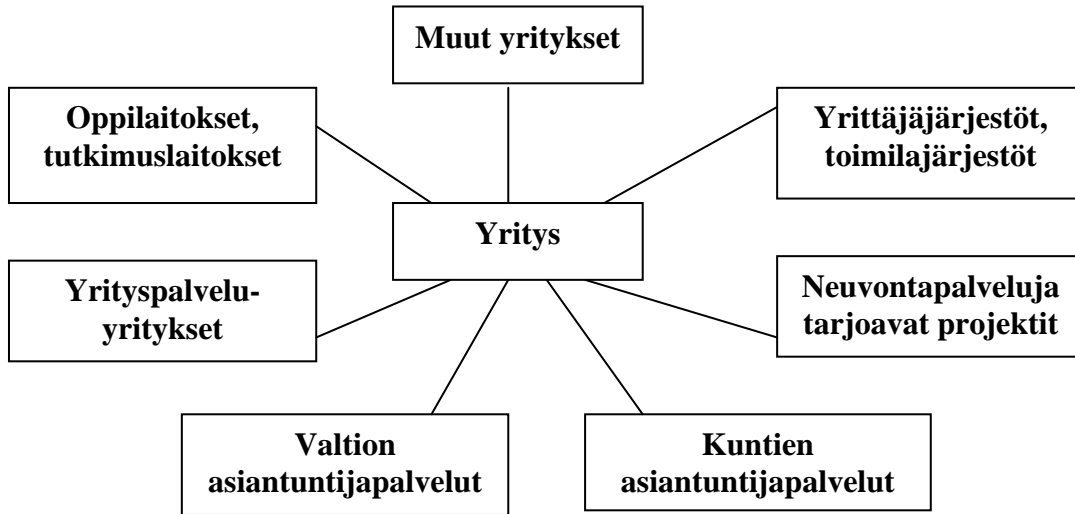
Verokiilaa pidetään yhtenä työllistämisen ja kasvun esteenä. Verokiila kuvaa tuloveron, sova-maksun sekä työnantajan sova-maksun yhteistä osuutta kokonaistyövoimakustannuksista. Mitä korkeamman verokiilan yrittäjä kohtaa sitä suuremman kynnyksen se muodostaa hänelle laajentaa toimintaa ja palkata uutta työvoimaa. Myös työntekijän näkökulmasta korkea tuloverotus vähentää työntöön kannustavuutta. (Valtiovarainministeriö 2001, 51.)

3.4.6 Yrityksiä koskeva byrokratia ja yrityksen perustamiseen ja rahoitukseen liittyvät palvelut

Talouden rakenteen muutos on yritystoiminnan rakenteen muutosta. Mitä sujuvampaa yritystoiminnan synty, kasvu ja myös markkinoilta poistuminen ovat, sitä sujuvampaa on talouden rakenteen muutos. Elinkeinopolitiikan haasteena on vaikuttaa näiden yritystoiminnan elinkaaren vaiheiden tekijöihin. Yrityksen syntymistä edistäviä tekijöitä ovat perustamista tukevan lainsäädäntö, hallinnollinen helppous ja rahoituksen sujuvuus. (KTM 2003, 15.)

Aloittaville yrityksille suunnattu, yksityisten ja julkisten yrityspalveluiden muodostama neuvonta- ja rahoitusjärjestelmä on Suomessa kansainvälisten vertailujen mukaan kattava ja laadukas. Suomessa on kansainvälisesti ajatellen myös lievä yrityksen aloittamiseen tai laajentamiseen liittyvä byrokratia. Palm ym. (2003, 12) viittaavat EU:n komission laatimaan vertailututkimukseen, jossa Suomi menestyi hyvin. Kyseisen tutkimuksen mukaan suomalaisen järjestelmän etuna voidaan pitää yhden luokun periaatteella toimivia palvelukeskuksia ja sähköisiä palveluita. Myös viranomaisten asenteita oli pidetty yrittäjämysteinä ja yrittäjille oli tarjottu henkilökohtaista neuvontaa ennen virallista rekisteröintiä. Tutkimuksen mukaan hyvänä asiana voidaan myös pitää sitä, että Suomessa lupakäsittely hoidetaan paikallisella tai alueellisella

tasolla lähellä yritystä. Kuviossa 6 esitellään keskeisimpiä aloittaville yrityksille suunnattuja asiantuntija- ja rahoituspalveluja Suomessa.

Kuvio 6: Yritysten käytössä oleva tukiverkosto (Palm ym. 2003, 17).

Vaikka yrittäjille onkin järjestetty varsin kattavat neuvontapalvelut, on ongelmana kuitenkin yrittäjien neuvontapalvelujen pirstoutuneisuus. Palvelujen tehostaminen ei Palmiin ym. (2003, 57) mukaan edellytä uusien palveluorganisaatioiden luomista vaan nykyisen palveluverkoston uudistamista. Seuraavassa esitetään kaksi esimerkkiä yrittäjille ja pientyönantajille tarkoitetuista neuvontapalveluista:

- Yritys-Suomi -verkkopalvelu on tärkeä askel palveluiden kehittämisessä yhden luokun -periaatteen suuntaan. Keväällä 2002 avattu Yritys-Suomi -verkkopalvelu kokoaa erityisesti pk-yrityksille suunnatut julkiset palvelut yhteen paikkaan. Verkkopalvelusta löytyy tällä hetkellä toistasataa palvelua. Jokaisella on oma esittelysivunsa yhteystietoineen ja lisälinkeineen. Tällä hetkellä mukana sivuston palvelukohtaisissa esittelyissä ovat vain verkkopalvelun kuuden perustajaorganisaation – Finpron, Finnveran, Sitran, TE-keskusten, Tekesin ja Teollisuussijoituksen – tuotteet. Muita yrityksille palveluja tarjoavia viranomaistahoja on koottu linkkeihin. Yksityiset asiantuntijapalvelut kootaan mukaan PKT-säätiön konsulttitietokannan kautta. Yrityksen Yhteydet –tietokannasta löytyvät viranomaisyhteyksien lisäksi kaupakamarien, koulutuslaitosten, rahoittajien ja vastaavien yhteystiedot. (Yritys-Suomi.)
- Palkka-fi -palvelu on pientyönantajille, kuten pienyrityksille ja kotitalouksille sekä erilaisille yhdistyksille ja järjestöille, suunnattu maksupalvelusivusto, joka avataan loppuvuodesta 2004 osoitteessa www.palkka.fi. Palkka.fi -palvelun avulla voi laskea työntekijän palkan sivukuluineen tehdä tarvittavat kuukausi-, vuosi- ja muut ilmoitukset verottajalle ja vakuutusyhtiöille toimittaa kotitalousvähennykseen oikeuttavat tiedot suoraan verottajalle, tulostaa työntekijälle palkkalaskelman ja –todistuksen, tulostaa kirjanpidon tarvitsemat palkkayhteenvedot, tehdä vakuutushakemuksia, hoitaa alv-ilmoituksen ja -maksun, arkistoida palkkatiedot 10 vuoden ajan, laatia maksutoimeksiannot, työntekijälle palkanmaksusta, verottajalle ennakonpidätys- ja sosiaaliturvamaksuista, eläkevakuutusyhtiölle eläkevakuutusmaksusta, tapaturmavakuutusyhtiölle tapaturma-, työttömyys- ja työntekijän ryhmähenkivakuutusmaksuista, ay-jäsenmaksusta ulosottomaksusta, omasta YEL-maksusta, työkorvauslaskusta.

Hallituksen Yrittäjyyden politiikkaohjelman (Hallitusohjelma 2003) mukaan yritysneuvonnan resursseja suunnataan jatkossa ensi sijassa yrittäjiksi aikovien, yrittäjien ja yritysten tarpeista lähtevään yritysneuvontaan. Hallitusohjelmassa on mainittu seuraavat neuvontaa koskevat toimenpiteet:

- Julkisesta rahoituksesta riippumattoman yritysneuvonnan asemaa markkinoilla edistetään.
- Syksyn 2003 aikana tehdään selvitys Suomessa kokonaan tai osittain julkisin varoin toteutettavasta yritysneuvonnasta ja siihen käytetyistä taloudellisista ja henkilöstöresursseista.
- Vuoden 2004 aikana arvioidaan resurssien käytön mahdolliset uudistustarpeet. Perustetaan noin 50 seudullista yrityspalvelupistettä vahvistamaan alueellista yritystoimintaa.
- Sukupolvenvaihdoksia varten tarvittavaa yritysneuvontaa tehostetaan julkisin varoin rahoitetuissa yritysneuvontaorganisaatioissa.
- Yksityisten neuvontaorganisaatioiden edellytyksiä edesauttaa sukupolven-vaihdoksia vahvistetaan.

3.4.7 Yrittäjyyskasvatus kaikilla koulutusasteilla: Yrittäjyyskasvatuksen harha

Euroopan komission asiantuntijaryhmän mukaan yrittäjyyskasvatuksessa on kaksi tärkeää osa-aluetta: 1) *Yrittäjyysasenteisiin ja -taitoihin suuntautuva kasvatuksen laajempi käsite*, johon sisältyy tiettyjen henkilökohtaisten ominaisuuksien kehittäminen ja jonka välitön painopiste on muualla kuin uusien yritysten perustamisessa, sekä 2) *yrityksen perustamista varten annettavaa koulutusta koskeva suppeampi käsite*. Yrittäjyyskasvatuksen tavoitteisiin - joita mukautetaan eri koulutusasteiden mukaan - sisältyy siten opiskelijoiden tietoisuuden lisääminen yrittäjyydestä uravaihtoehtona (= opiskelijoille viestitetään, että työntekijän asemesta opiskelijasta voi tulla myös yrittäjä), yrittäjyydelle tärkeiden henkilökohtaisten ominaisuuksien, kuten luovuuden, riskinottokyvyn ja vastuullisuuden, edistäminen sekä uuden yrityksen perustamisen edellyttämien teknisten ja yritystaitojen opettaminen. (Euroopan komissio 2002, 6.)

Yrittäjyyskasvatus, on ollut Suomessa oppilaitosten opintosuosituksissa 1990-luvun puolivälistä saakka. Vaikka tällä hetkellä yrittäjyyskasvatuksen sanotaankin läpäisseen koko koulutusjärjestelmän aina peruskouluista korkeakouluihin, on useissa opiskelijoiden työelämäasennetutkimuksissa käynyt ilmi, että tietoisuus yrittäjyydestä on puutteellista ja kiinnostus yrittäjyyttä kohtaan on vähäistä. Koulutuksessa onkin haasteena yrittäjyyden perustaitojen parantaminen ja innostuksen lisääminen omaa aktiivista toimintaa ja yrittäjyyttä kohtaan.

Akateemisen loppututkimuksen suorittaneiden henkilöiden innostuneisuus oman yrityksen perustamiseen on ollut vielä muutakin väestöä vähäisempää. Suomessa koulutustason noustessa yrittäjien osuus näyttää laskevan. Tilastot osoittavatkin, että varmin keino tappaa yrittäjyysinto on hankkia itselleen hyvä koulutus. Työssä käyvistä akateemisista on yrittäjiä alle kymmenesosa, kun pelkän perusasteen suorittaneista noin joka viides on työllistänyt itse itsensä. (Tonttila 2001, 30.) Koululaitoksemme on perinteisesti kasvattanut nuoriamme toisen palveluksessa toimimiseen (Järvinen 1993, 11). Korkeakoulu- ja yliopistotasolla opinnot yhä vielä tähtäävät siihen, että opiskelijat työllistyvät pikemminkin julkisen sektorin tai suuryritysten palveluksessa kuin työskentelisivät Pk-sektorilla tai toimisivat itse yrittäjinä.

Yrittäjien koulutusasteen on kuitenkin havaittu olevan voimakkaassa nousussa ja korkeasti koulutettujen yrittäjien osuus uusista yrittäjistä on liki kaksinkertaistunut viimeisen kymmenen vuoden aikana (Suomen yrittäjät 2003a). Keskeisinä akateemisen yrittäjyyden esteinä voidaan pitää yrittäjyysperinteiden puutetta, huolta yrittäjyyteen sisältyvästä niin taloudellisesta kuin myös vapaa-ajan vähyyteen liittyvästä riskistä sekä käsitystä palkkatyöstä yrittäjyyttä turvallisempaan vaihtoehtona. Yrittäjyyttä kohtaan tunnettua ennakkoluuloa voidaan lieventää yrittäjyystietouden ja koulutuksen sekä oman alan yrittäjäesimerkkien avulla. Yrittäjyydestä kiinnostuneille tulisi tarjota kannustusta ja ideointiapua. (Tonttila 2001, 185.)

Peruskoulujen opetussuunnitelman perusteissa yrittäjyyskasvatus on omana aihekokonaisuutena, joka voidaan valita koulukohtaisena opetussuunnitelmaan. Yrittäjyyttä korostetaan aiempaa voimakkaammin eikä se ole erillinen oppiaine vaan integroitu aihe. Yrittäjyyskasvatusta annetaan eri oppiaineiden yhteydessä parhaaksi katsotulla tavalla. Koko peruskoulun (vuosiluokat 1-9) opetussuunnitelman perusteet on vahvistettu vuonna 2003 ja ne otetaan käyttöön vaiheittain vuosien 2004-2006 aikana. Opetussuunnitelman mukaan yrittäjyyskasvatuksen tavoitteena on synnyttää oppilaisilla sellaisia tietoja, taitoja ja asenteita, joita hän tarvitsee myöhemmin työelämässä riippumatta siitä, työskenteleekö hän itsenäisenä yrittäjänä tai toisen palveluksessa. Peruskoulun alkuvaiheessa yrittäjyyskasvatus painottuu asenteellisille osa-alueille kuten, sisäiseen yrittäjyyteen, opiskelutaitojen oppimiseen ja vastuullisuuden omaksumiseen. Peruskoulun ylemmillä luokilla yrittäjyyskasvatus laajenee tiedolliselle ja taidolliselle alueelle, vaikka keskeisenä tavoitteena edelleen on yrittäjyyden asenteellinen edistäminen. (Palm ym. 2003, 42.)

Lukioissa yrittäjyyskasvatus painottuu yritteliäisyyden, omatoimisuuden, itsenäisen työskentelyn ja omista opinnoista vastaamisen harjaannuttamiseen. Lukiossa yrittäjyyteen kasvamisen teemoja voidaan sisällyttää lähes kaikkiin aineisiin. Yrittäjyys voi olla lukiossa koulun painopistealueena tai koulu voi jopa erikoistua yrittäjälukioksi. (Palm ym. 2003, 43.)

Ammatillisessa koulutuksessa tähdätään siihen, että opiskelijoista kasvaisi aktiivisia, luovia, oma-aloitteisia ja yritteliäitä. Yrittäjyyskasvatuksen tarkoituksena on vahvistaa opiskelijoiden myönteistä suhtautumista yrittäjyyteen ja antaa heille perustiedot yritystoiminnasta sekä asenteelliset edellytykset itsensä työllistämiseen. Tavoitteena on, että opiskelijat kykenevät realistisesti arvioimaan omia yrittäjävalmiuksiaan. (Palm 2003, 43.)

Myös aikuisten ammatillisissa perustutkinnoissa, joissa tutkinto suoritetaan näyttökokeella, on yrittäjyyteen perehtyminen ja yrittäjänä toimimisen perusvalmiudet sisällytetty monien alojen tutkintoihin *näyttökokeen yhdeksi keskeiseksi ammattitaitovaatimukseksi*. Kaikkiin ammatti- ja erikoisammattitutkintoihin kuuluu myös ns. *yrittäjyysosio*, jonka tavoitteena on parantaa aikuisten yrittäjävalmiuksia ja aktivoida heitä työllistämään itse itsensä. Yritystoimintaa harkitsevien on myös mahdollista suorittaa *vapaavalintainen omien valmiuksien tarkasteluun ja omaan liikeideaan kykeytyvä hanke*. Yrittäjän ammattitutkinto on suunnattu yrittäjäksi aikoville ihmiselle ja yrittäjän erikoisammattitutkinto yrittäjänä jo toimiville ihmisille, jotka haluavat syventää tietojään yrittäjyydestä. (Palm ym. 2003, 44.) Aikuiskoulutuksessa olisi otettava huomioon yhä suuremmassa määrin jo toimivat

yrittäjät, jotta sellaisten yrittäjien lukumäärä, joilla on taitoja uuden teknillisen ja kansainvälistyvän yritystoiminnan harjoittamiseen, lisääntyisi (KTM 2003, 16).

Ammattikorkeakouluissa edistetään opiskelijoiden yrittäjävalmiuksia monin eri tavoin riippuen ammattikorkeakoulun alasta. Yrittäjyyteen orientoivat opinnot kuuluvat kaikkien opintoihin, mutta yrittäjyys voi olla myös koulutusohjelma tai suuntautumisvaihtoehto. Yrittäjyyttä voidaan harjoitella käytännön projekteina tai yrityshautomoiissa. (Palm ym. 2003, 45.)

Nykyisin jo lähes kaikki yliopistot kauppakorkeakoulujen lisäksi tarjoavat yrittäjyyteen liittyviä opintoja. Yrittäjyyttä voi opiskella kauppakorkeakoulujen lisäksi pääaineena neljässä yliopistossa. Yrittäjyys on keskeinen painopistealue Joensuun, Jyväskylän ja Vaasan yliopistoissa. Laajinta yrittäjyyden akateeminen opetus on Jyväskylän yliopistossa. Yrittäjyyttä voi opiskella yliopistoissa ja korkeakouluissa erillisinä kursseina ja opintokokonaisuuksina (esim. yrittäjyyskasvatus, akateeminen pienyrittäjätutkinto, yrittäjyyden opintokokonaisuus) tai osallistumalla paikallisiin kehittämishankkeisiin. (Palm ym. 2003, 46.) Akateemisten opintojen yhteydessä yrittäjyysopinnoilla voi olla erilaisia tavoitteita riippuen tieteenalasta tai toimialasta. Tavoitteena voi olla mm. kehittää yrittäjyyden ymmärrystä, antaa valmiuksia itsensä työllistämiseen asiantuntijayrittäjänä, antaa valmiudet toimia neuvontatyössä, valmentaa liiketoiminnan tai oman yrityksen johtamiseen ja yrittäjyyden opettamiseen jne. (Römer-Paakkanen 2001.)

Yrittäjyys on tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö ja meidän on yhä vakavammin pohdittava: Mistä saamme ne kaikki pätevät, innostuneet ja motivoituneet opettajat eri kouluasteille? Remeksen (2003) mukaan on olemassa varsin vähän sellaista opettajankoulutusta, joka valmistaisi oppilaitosten henkilökuntaa kohtaamaan opetuksen ohjaukseen tarkoitettujen asiakirjojen yhteiskunnallisen vaateen. Yrittäjyyskasvatuksen pedagogiaa luotaessa olisi osattava ottaa huomioon yrittäjyydelle luonteenomaisen oppimistavan erityislaatu. Jotta yrittäjyysmyönteiset asenteet ja innostus yrittämiseen ”tarttuisi” opiskelijoihin, täytyy opettajien myös itse uskoa yrittäjyyteen. Ristimäen (1998, 57 ja 68) tutkimuksessa opettajat näkivät edellytyksenä yrittäjyyskasvatuksen toteutumiselle opettajan itsensä, hänen asenteensa ja voimavaransa. Kaikkein positiivisin asenne oli sellaisilla opettajilla, joilla oli itsensä tai läheistensä kautta omakohtaisia kokemuksia yrittämisestä tai työskentelystä liike-elämässä koulun ulkopuolella. Onkin kysyttävä, onko ylipäättään mahdollista opettaa yrittäjyyttä, jos opettaja itse ei ole sisäistänyt yrittäjyyden kulttuuria tai hänellä ei ole omakohtaista kokemusta yrittäjyydestä (Leskinen 1999, 313; Havusela 1999, 146).

Yleisesti on syntynyt virheellinen käsitys, että yrittäjyyskasvatus on liiketoimintaan liittyvien tempuoppien opettamista. Ehkä tällaisen suppean käsityksen takia yrittäjyyskasvatusta ei ole helposti hyväksytty yleissivistävän koulutuksen ja koulujärjestelmämme osaksi. Tätä liiketaloustieteellisen opetuksen erheellistä valta-asemaa yrittäjyyskasvatuksen toimintamuotona on tukenut myös julkisuudessa kerrotut erilaiset koulun varainkeräämiseen liittyvät projektit, joiden yhteyteen myös yrittäjyyskasvatus on liitetty. Liiketoimintaan ja ulkoiseen yrittäjyyteen liittyvä aines eivät ole ainoita yrittäjyyskasvatuksen muotoja vaan ehkä vain jäävuoren huippu. Suurin osa yrittäjyyskasvatuksen jäävuoresta ei ole näkyvissä. (Ristimäki 2001, 53.)

Yrittäjyysopetuksessa ratkaisevaa on opettajan tukema oppimisprosessi ja opettajan kyky ohjata käyttämään oppimateriaalia uusien oppimiskäsitysten mukaisesti (Leskinen 1999, 109). Aivan nuorimman ikäluokan yrittäjyyskasvatuksen ensisijaisena tavoitteena tulisi olla kaikenlaisen oppivan, aktiivisen, luovan ja yritteliään toiminnan edistäminen. Tällaisen oppimisasenteen omaksuminen edellyttää opettajalta sellaista otetta, jossa oppilas on subjekti eli toimija ja opettajalla on enemmänkin ohjaava rooli.

Ristimäen (2002, 11) mukaan yrittäjyyskasvatuksesta kouluissa voidaan puhua vasta silloin, kun vastattaessa seuraaviin kysymyksiin suurimmaksi osaksi vastauksena on oppilas:

Vastaa kysymyksiin:
 Kuka kantaa vastuun tekemisestä?
 Kuka ideoi?
 Kuka suunnittelee?
 Kuka valitsee toteutettavat ideat?
 Kuka ponnistelee?
 Kuka saa elämyksiä?
 Kuka panee itsensä likoon?
 Kuka harjoittelee yhteistyötaitoja?
 Kuka harjoittelee esiintymistä?
 Kuka harjoittelee mielipiteen esittämistä ja kantansa perustelua?
 Kuka huolehtii verkostosta?

Jos vastaus suurimmassa osassa on oppilas, toimintaa voitaneen pitää oppilaan yrittäjyyskasvatuksena.

Opettajien yrittäjyyskoulutusta on annettu jonkin verran myös yliopisto-opettajille, mutta korkeakoulutukseen soveltuvaa yrittäjyysorientoitunutta opetusmateriaalia ei ole kovin paljon (Ristimäki ja Vesalainen 1997, 61). Ristimäen (2000, 57-61) mukaan opettajille suunnattu täydennyskoulutus pitäisi eriyttää opettajien ja koulujen tarpeita paremmin vastaavaksi. On olemassa ainakin kolmenlaisia opettajaryhmiä yrittäjyyskasvatuksen kiinnostavuuden ja tietämyksen suhteen: 1) On opettajia, joilla on jo useita koulutuksia takanaan eikä heitä enää hyödytä osallistua perusasioita käsittelevään koulutukseen, 2) on opettajia, joita koulutus ei vielä ole saavuttanut, mutta jotka ovat kiinnostuneita yrittäjyyskasvatuksesta ja 3) on vielä ryhmä opettajia, jotka ovat yrittäjyyskoulutuksen suhteen välinpitämättömiä tai suhtautuvat siihen jopa negatiivisesti.

Opettajankoulutus on varsin haastavan tehtävän edessä, kun joudutaan ratkaisemaan, miten hoidetaan sekä tulevien opettajien että jo työssä olevien opettajien yrittäjyyskasvatus. Yrittäjyyden edistäminen yrittäjyyskasvatuksen avulla ei ole tehokasta niin kauan, kun yrittäjyyskasvatus esiintyy kattavasti vain koulujen opetussuunnitelmissa: Me tarvitsemme kiinnostuneita, innostuneita ja yrittäjyyttä tuntevia opettajia jokaiseen kouluun ja kaikille koulutusasteilla. Tällä hetkellä paikalliset ja koulukohtaiset erot yrittäjyyskasvatuksen laadussa ja määrässä ovat suuret. Edellä esitellyt koko koulutusjärjestelmäämme koskevat yrittäjyyskasvatuksen tavoitteet säilyvät vain tavoitteina niin kauan, kun opettajat ja opettajiksi opiskelevat eivät ole kiinnostuneita itse opiskelemaan yrittäjyyskasvatusta.

Yrittäjyyskasvatuksen opintoja tarjotaan opettajan-koulutuslaitoksissa, konsulttipalveluina opettajankoulutuslaitoksille, opettajien täydennyskoulutuksena, avoimen yliopiston opintoina ja erillisinä opintoina monissa eri yhteyksissä, mutta

kovin aktiivista ja suurta opettajien joukkoa ei ole ollut rynnistämässä näihin opintoihin. Opettajat eivät joko tiedä tarjolla olevista vaihtoehtoista tai heillä ei ole aikaa tai kiinnostusta lähteä opiskelemaan yrittäjyyskasvatusta tai yrittäjyyttä. Opettajien omia yrittäjyyskasvatuksen opintoja pitäisikin tukea kaikin mahdollisin tavoin. Täydennyskoulutuksessa tai perusopintojen yhteydessä tapahtuvaan yrittäjyyskasvatukseen pitäisi kannustaa tukemalla yrittäjyysopintoja taloudellisesti, opettajilla pitäisi olla mahdollisuus opiskella yrittäjyyttä työaikana ja muutenkin heitä pitäisi kannustaa pohtimaan yrittäjyyskasvatuksen sisällyttämistä kaikkeen opetukseensa. Ennen kuin kaikilla opettajilla on jotain yrittäjyyskasvatukseen liittyviä opintoja tai yrittäjäkokemusta taustallaan, emme voi tuudittautua uskomaan, että yrittäjyyskasvatus on maassamme järjestetty ja että yrittäjyyskasvatuksen avulla todella on mahdollista edistää yrittäjyyttä.

Opetuksen kirjavuus ja moniulotteisuus eivät sinänsä ole mikään haitallinen tekijä. Yrittäjyyden ilmiössä on niin monia erilaisia arvoja, tasoja, ulottuvuuksia, lajeja, toimintoja, tulkintoja, että kirjavuus ei ole haitaksi tai ihmeteltävää (Koiranen ja Peltonen 1995, 87). Kirjavuus ja teoriattomuus vaikuttavat ainoastaan siihen, että yrittäjyyskasvatuksen suunnittelu saattaa olla vaikeaa tai siihen, että yrittäjyyskasvatusta ei arvosteta oppiaineena. Vaikka tavoitteena ei olekaan, että kaikki koululaiset yhtäkkiä ryhtyisivät yrittäjiksi, on kuitenkin tärkeää, että yrittäjyyskasvatusta annetaan kaikille: Me tarvitsemme yrittäjien lisäksi myös yrittäjyyttä ymmärtäviä ja yrittäjyyteen positiivisesti suhtautuvia eli yrittäviä työntekijöitä, päättäjiä, suunnittelijoita ja neuvoja.

3.4.8 Asenne ei muutu yrittäjyydeksi: Positiivisen yrittäjyysasenteen harha

Yrittäjäksi ryhtyminen on monitahoinen prosessi, johon vaikuttavat monet ihmisen persoonasta, mutta myös ulkoisista olosuhteista ja kulttuurista johtuvat tekijät. Ympäröivä yhteiskunnallinen ilmapiiri vaikuttaa yhteiskunnan yrittäjyysasteeseen talouteen luotujen taloudellisten instituutioiden ja taloudellisen kulttuurin muodossa (Kanniainen 1998, 107). Ympäristö vaikuttaa yrittäjyyteen sekä kulttuurin että rakennetekijöiden kautta. Havuselan (1999, 142) tutkimuksen mukaan kulttuuri, rakennetekijät ja yrittäjyys muodostavat toisiinsa lomittuvan kudoksen. Erilaiset kulttuurit ohjelmoivat niiden piiriin kuuluvat ihmiset joko yrittäjiksi tai palkansaajiksi. Esimerkiksi suurteollisuuden olemassaolo on sellainen paikkakuntaan kuuluva rakennetekijä, joka ei välttämättä edistä yrittäjyyttä. Teollisuuteen liittyvä palkkatyökulttuuri vaikuttaa siihen, että teollisuuspaikkakunnilla syntyy vähemmän uutta yrittäjyyttä.

Toisaalta taas yrittäjyys vaikuttaa omaan ympäristöönsä. Yhteisöt, joissa on vahva yrittäjäilmapiiri tai jotka kannustavat yrittäjyyteen, ovat taloudellisesti menestyviä (Yarzebinski, 1992). Havuselan (1999, 145) mukaan siellä, missä ihmisillä on perinteinen talonpoikaiskulttuuri tai siitä kehittynyt yrittäjyyttä tukeva kulttuuri, ei tarvitse kovin paljon korostaa yrittäjyyden merkitystä. Sellaisilla alueilla voidaan keskittyä miettimään liikeideoita, yrittäjyyden tekniikkaa, yritysten välistä yhteistyötä, markkinointia ja vientimahdollisuuksia.

Havuselan (1999) mukaan suomalaisessa yrittäjyyskulttuurissa on huomattavia alueellisia eroja ja Suomi voidaankin jakaa karkeasti vahvan yrittäjyyskulttuurin läntiseen Suomeen ja heikon yrittäjyyskulttuurin itäiseen Suomeen. Vahvoja

yrittäjyyskulttuurin alueita leimaa se, että siellä väestön arvot, asenteet ja motivaatiot suosivat yrittäjyyttä ja itsensä työllistämistä.

Suomessa kansalaisten asenne yrittäjyyttä kohtaan on myönteinen, vaikka omakohtainen yritystoiminta onkin harvinaista. Tarkasteltaessa suomalaisten asenteita vuodesta 1984 vuoteen 2003 suomalaiset ovat arvostaneet yrittäjyyden aina korkealle, minkä vuoksi Suomen pitäisikin olla todellinen yrittäjyyskunta. Yrittäjyyden pitkäaikainen korkea arvostus ja periaatteellinen tuki yrittäjyydelle eivät kuitenkaan tarkoita avoimen valtakirjan antamista markkinataloudelle: Nämä ovat kansalaisille eri asioita. Yrittämisen arvostamisesta huolimatta ei haluta "astua omilla housuilla tuleen". (Haikonen ja Kiljunen 2003.)

Tutkimusten mukaan yrittäjäksi ryhtyminen ja olemassa olevien yritysten kasvattaminen kiinnostaa suomalaisia vähemmän kuin useimmissa kilpailijamaissa. Suomi on osoittautunut alhaisen yrittäjyysaktiiviteetin maaksi yhdessä Saksan, Ranskan, Tanskan ja Japanin kanssa. Ensimmäisen vuonna 1999 tehdyn kansainvälisen GEM (Global Entrepreneurship Monitor) -tutkimuksen mukaan tuhannesta suomalaisesta vain 14 suunnitteli yrityksen perustamista. Vastaava luku oli Yhdysvalloissa kuusinkertainen eli 84 tuhannesta suunnittelee oman yrityksen perustamista. Muita korkean yrittäjyysaktiivisuuden maita olivat Kanada ja Israel. Keskitason maita olivat Italia ja Iso-Britannia. (Palm ym. 2003, 11.)

Suomalaiset jo toimivat yritykset eivät myöskään ole kovin kasvuhaluja. Eräänä syynä suomalaisten pk-yritysten alhaiseen kasvu- ja riskinottohaluihin voidaan pitää yrittäjien korkeaa keski-ikää. Ikääntyminen herättää huolta mm. yritysten sukupolvenvaihdosten onnistumisesta eikä siinä tilanteessa välttämättä olla halukkaita kasvattamaan yritystoimintaa. Pk-yrittäjien pelot liittyvät etenkin konkurssi- ja ylivelkaantumisiin sekä mahdollisuuteen, että yrittäjä putoaa tavalla tai toisella yhteiskunnan turvaverkkojen ja toimeentulojärjestelmien ulkopuolelle. Myös pelko epäonnistumiseen liittyvästä leimautumisesta on omiaan vähentämään jo toimivien yrittäjien riskinottohalukkuutta. (Valtiovarainministeriö 2001, 98.)

EVA:n (2003) arvo- ja asennetutkimuksen mukaan Suomen kansainvälisesti alhaista yritys- ja yrittäjämäärää voitaisiin ainakin osittain selittää myös sillä, että ihmiset arvioivat yritystoimintaan liittyvät riskit ja maksut liian suuriksi. Varsinkin 31-40 -vuotiaat eli juuri yrittäjäksi ryhtymisen kannalta tärkein ikäryhmä, pelkää yrittämisen riskejä. Yli 60 prosenttia vastaajista yhtyy väittämään: "Yrittäjänä toimimiseen liittyy Suomessa niin suuria maksuja ja riskejä, että vain hullu ryhtyy turvallisen palkkatyön sijasta yrittäjäksi".

Myös nuoremman sukupolven edustajat, ja erityisesti akateemista koulutusta hankkivat nuoret, vaikuttavat olevan varsin turvallisuushakuisia. Esimerkiksi Helsingin yliopiston maatalousmetsätieteellisen tiedekunnan opiskelijoiden haastatteluissa nousee esiin halu hankkia työpaikka julkiselta sektorilta tai suuryrityksestä ja taata siten itselleen kohtuullisen säännöllinen ja turvattu toimeentulo. Nuorten mielestä monissa asiantuntijatehtävissä voidaan nykyisin jo saavuttaa yrittäjyyteen yleensä liitettävät itsensä toteuttaminen, luovuus ja itsenäisyys. Heidän mielestään enää ei tarvitse ryhtyä yrittäjäksi ja riskeerata taloudellista turvallisuutta, jos haluaa mielenkiintoisen ja itsenäisen työn. (Römer-Paakkanen 2003.) Samansuuntaisia tuloksia on saatu useissa muissakin tutkimuksissa. Esimerkiksi Piha (2004, 34) näkee, että säpinäsukupolven

nuori on elänyt suomalaisessa hyvinvointivaltiossa, jossa kehitykseksi on mielletty tukien kasvattaminen ja vastuun siirtäminen yksilöltä yhteiskunnalle. Systemi on siis opettanut karttamaan vastuuta ja siten luonut vallan menettämisen, turvattomuuden tunteen. Vaikka toimeentulosta ei tarvitse kantaa huolta, ja opiskeluaikakin on pääosin yhteiskunnan rahoittama, halutaan vielä enemmän turvallisuutta. Pihan mukaan nuoret toivovat yhteiskunnalta riskivakuutusta, jonka myötä elämä olisi aina mukavaa, eikä ikäviä asioita tarvitsisi tehdä: Jos opintoraha ei riitä alppimatkaan tai Inter-Railiin, pitää nostaa opintolainaa, jos ei löydä koulutusta vastaavaa työtä, ei tarvitse, ”ei kannata” mennä töihin, jos lainan ottaminen tuntuu liian suurelta riskiltä, vanhemmat auttavat. Opiskelua, joka pitäisi nähdä investointina omaan tulevaisuuteen, ei mielellään rahoiteta lainalla tai omaan erikoistumisalaan liittymättömällä työllä. Näin riskinotto ulkoistetaan ja kollektivoidaan veronmaksajien velvollisuudeksi. Enää pelkkä protestanttinen työetiikka ja velvollisuudentunto eivät motivoi nuoria työhön. Pihan kuvaamalla asenteella varustetulla nuorella tuskin tulee ihan ensimmäisenä mieleen ryhtyä itsenäiseksi yrittäjäksi.

EVA:n (2003) tutkimuksen mukaan yrittäjyys on kansalaisten mielestä arvokasta ja sen edellytyksiä tulisi parantaa. Vastaajista jopa 69 prosenttia halusi yrittäjyyden edistämiseksi ja yritystoiminnan vahvistamiseksi nykyistä enemmän painoa uuden hallituksen toiminnassa.

Vuoden 2003 Perheyritysbarometrin (Karlsson 2003) mukaan perheyrittäjät odottavat yleisten yhteiskunnallisten olosuhteiden olevan suopeita perheyrittäjyyttä kohtaan lähivuosina. Suurin osa kyselyyn vastanneista katsoo olosuhteiden muuttuvan entistä myönteisemmiksi lähivuosina. Yrittäjyyttä kohtaan olosuhteiden odotetaan muuttuvan vielä enemmän positiivisemmiksi. Yrityksiä kokoluokittain tarkasteltaessa voidaan huomata, että pienimmissä yrityksissä odotukset olivat muita positiivisempia, jopa 70 % (liikevaihto alle 20 Milj. €) odottaa olosuhteiden muuttuvan entistä myönteisemmiksi, kun taas suurimmissa yrityksissä ollaan pessimistisempiä ja olosuhteiden odotetaan jopa kääntyvän huonompaan suuntaan.

Nissinen (1999) selvitti TT:n jäsenyrittäjien mielipiteitä perheyrittäjyyteen kannustavista ja perheyrittäjyyttä hankaloittavista tekijöistä ja mahdollisia suunnitelmia sukupolvenvaihdoksen toteuttamiseksi tai yrityksen myymiseksi sekä näiden suunnitelmien taustalla olevia syitä. Tutkimusaineiston (104 vuonna 1999 vastannutta perheyrittäjästä ja 126 vuonna 1998 vastannutta perheyrittäjästä) mukaan yrittäjyys on suomalaiselle perheyrittäjälle enemmän kuin ammatti: se on elämänsä. Perheyrittäjyyteen ei myöskään voida liittää pakkoa tai sitä, että muita vaihtoehtoja ei olisi olemassa.

Kyselyyn vastanneista 31 % oli sitä mieltä, että yleiset talous- ja teollisuuspoliittiset olosuhteet eivät ole perheyrittämiseksi myönteiset ja 25 % mielestä yleinen mielipide ei edistä perheyrittäjyyttä lainkaan. Vajaa 30 % kokee yleisen mielipiteen perheyrittäjyyttä edistäväksi. Perheyrittäjät kokivat, että heiltä vaaditaan enemmän takuita kuin muilta yrityksiltä. Perheyrittäjyysissä koetaan, että viranomais- ja työmarkkinabyrokratia sekä henkilöstöön liittyvät taloudelliset (välilliset työvoimakustannukset) ja työolainsäädännölliset rasitteet hankaloittavat perheyrittämistä ja jarruttavat niiden kasvua. Yli 60 % vastanneista perheyrittäjistä ilmoitti myös, että kasvun kannalta tärkeään yritys yhteistyöhön sopivia yhteistyökumppaneita on vaikea löytää. (Nissinen 1999.)

Perheyrityttöjyyden kannustimina pidetään erityisesti itsenäisyyttä, riippumattomuutta, itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia ja mahdollisuutta hyvään toimeentuloon. Perheyrityksiltä vaadittavat rahoitustakuut, henkilöstökulujen suuruus ja monien mielestä edelleenkin yrittäjyyden heikko arvostus poliittisessa päätöksenteossa heikentävät yrittämisen motivaatiota. Perheyritykset ovat selvästi muita yrityksiä varovaisempia. Ne haluavat vahvistaa omaa taloudellista asemaansa välttämällä velkarahaa. Perheyritysten arvoissa korostuvat kasvullisuus, omistajuuden ja johtajuuden yhdistyminen, vahva sitoutuminen yrityksen henkilöstöön ja asiakkaisiin sekä perinteiden jatkuvuuden kunnioittamiseen. Laman aikana perheyritykset vähensivät suhteellisesti vähemmän henkilökuntaansa kuin muut yritykset. Perheyrityksillä on myös tarve itsenäisen päätösvallan säilyttämiseen. (Nissinen 1999.)

Perheyrityttöjyys elämäntapana ja keskeisenä elämänsisältönä korostui myös tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin perheyrityttöjyyttä *päivittäistavarakauppiaspariskuntia haastatteleamalla* (Römer-Paakkanen 2002). Tutkimuksen mukaan kauppiaspariskuntien tärkein tavoite on perheen kohtuullinen taloudellinen hyvinvointi, mutta myös yrityksen sekä ketjun menestys. Tutkimuksen yhdeksi tärkeimmäksi tulokseksi nousee perheyrityttöjyyden joustavuus ja sen tuomat mahdollisuudet yhdistää perhe-elämä ja työnteko ja tutkimuksen mukaan perheyrityttöjyyttä voisi laajemminkin ajatella ratkaisuksi perheen ja työn yhdistämisiongelmiin.

Vuoden 2003 perheyrityttöbarometrin (Karlsson 2003) mukaan perheyrityttäjät arvioivat tärkeimmäksi perheyrityttämisen kannustimeksi itsenäisyyden ja riippumattomuuden, perinteen jatkamisen sekä mahdollisuuden vaurastua. Myös itsensä toteuttaminen on tärkeää. Huomattavaa on, että hyvän liikeidean näkee kannustimena vain 10 % vastaajista. Perheyrityttöjyyttä hankaloittavina asioina perheyrityttäjät näkevät verotuksen, liiketoiminnan taloudelliset riskit sekä sukupolvenvaihdokseen liittyvät ongelmat. Myös henkilöstöön liittyvät taloudelliset rasitteet hankaloittavat joka kymmenennen vastaajan mielestä yrittämistä. Muina erillisinä perheyrityttöjyyttä hankaloittavina tekijöinä mainittiin myös mm. vaihteleva lainsäädäntö, päättäjien asenteet, monniomistamisen aiheuttamat ongelmat, kuten kasvottomuus ja yrittäjyyden katoaminen.

Suurten ikäluokkien yrittäjäsukupolvi on eläköitymässä ja seuraavan kymmenen vuoden aikana arvioidaan näissä yrityksissä tapahtuvan noin 60 000 yrittäjävaihdosta (Heinonen ja Toivonen 2003, 35). Lähivuosien ikääntyminen koskettaa eniten yrittäjiä, joista on selvästi eniten 45 - 54 -vuotiaita ja toisaalta myös yli 60 -vuotiaita (Työministeriö 2003b, 7; Heinonen ja Toivonen 2003, 26.) Työministeriön (2003b, 8) mukaan yrittäjien muita ryhmiä korkeampaa ikärakennetta voidaan osittain selittää tilastoissa mukana olevien maatalousyrittäjien korkealla iällä. Vuonna 2000 yli 50 vuotta täyttäneistä työskenteli yrittäjänä vajaat 100 000 henkilöä.

Maatalousyrittäjien korkea ikä puolestaan selittyy Järvisen (1993, 12) mukaan sillä, että maaseutuymppäristössä sukupolvenvaihdokset toteutuvat usein varsin myöhään ja uusi sukupolvi "astuu remmiin" vasta keski-ikässä. Kun isännyyden siirtyminen ei ole kovin varmaa, nuoret kouluttautuvat muille aloille. Kun sukutilan jatkamista keski-ikässä aletaan pohtia, ei jatkamista enää pidetäkään velvollisuutena ja perhetila saattaa jäädä kokonaan ilman jatkajaa. Erilaiset yrittämisen vaihtoehdot ovat kuitenkin monipuolistuneet myös maaseudulla ja perinteisen maatilayrittäjyyden ohella harjoitetaan yhä enemmän muuta ammatti- ja yrittäjätöimintää. Erilaisia vaihtoehtoja

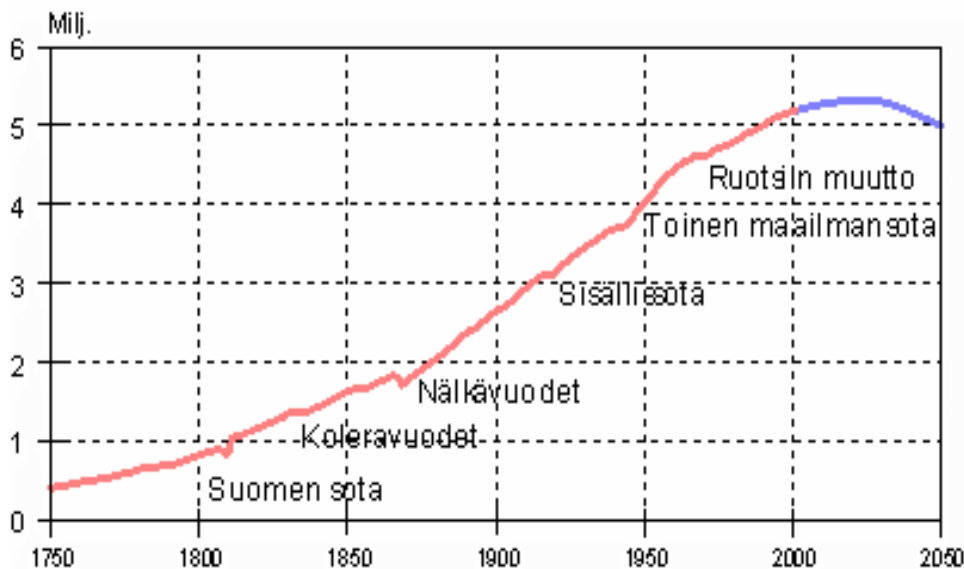
työllistää myös perheenjäseniä maatilatalouteen ja siihen liittyvän yrittäjyyden avulla on monia. (Järvinen 1993, 54.)

Maatalousyrittäjillä on usein jopa sukupolvien taakse ulottuva yrittäjyyden perinne, mutta silti he poikkeavat muista yrittäjistä lähinnä, koska maatalousyrittäjien kannattavuutta on parannettu valtion tukitoimin, mikä on alentanut heidän kohdallaan yrittämisen riskiä. Markkinaehtoinen kilpailu onkin ollut tästä johtuen maatalousyrittäjille varsin uudenlainen ja vieras tilanne. Tämän oletetaan vielä pitkään vaikeuttavan maatalousväestön siirtymistä puhtaaseen yritystoimintaan. (Ruokangas 1996, 27.) Niittykankaan (1995 ref. Ruokangas 1996, 27) mukaan yritystoiminnan kehittymien maaseudulla on paljolti sidoksissa väestökehitykseen. Jos maaseutu pystyy huolehtimaan nykyisin maaseudulla asuvista ja tarjoamaan sinne muuttaville hyvät elämisen mahdollisuudet, yritystoiminnan kehittymiseen myös maaseudulla voidaan suhtautua positiivisesti.

4 VÄESTÖN IKÄÄNTYMINEN JA HYVINVOINTI VUONNA 2010

4.1 Megatrendi: Väestön vanhusvaltaistuminen

Kuten seuraavasta kuviosta 7 ilmenee, on Suomen väestö 1700-luvulta lähtien tasaisesti kasvanut. Väestön määrä lisääntyy vielä jatkossakin yhteensä yli sadallatuhannella hengellä 2020-luvun alkupuolelle saakka, mutta alkaa sen jälkeen vähetä (Parkkinen 2002, 6). Tilastokeskuksen perusennusteen mukaan suomalaisten määrän huippu - noin 5,1 miljoonaa suomalaista - saavutettiin vuosituhaten vaihteessa, jonka jälkeen väestön määrä on alkanut vähentyä ollen alle 5 miljoonaan vuoden 2050 jälkeen. 1990-luvulla Suomessa syntyi vuosittain keskimäärin 65 000 lasta, mutta sen jälkeen syntyvien lukumäärä on vähentynyt ja vähenee edelleen, koska hedelmällisyytikään tulee selvästi pienempiä vuosiluokkia kuin poistuvien ikäluokat. (Parkkinen ym. 1996, 37.)

Kuvio 7: Väkiluku Suomessa 1750-2030 (Tilastokeskus 10.3.2003.)

Tulevien vuosien väestön kehitykselle on tyypillisintä väestön vanheneminen, lasten määrän väheneminen ja työiän ohittaneisiin ikäluokkiin kuuluvien henkilöiden määrän kasvaminen. Eniten kasvaa vanhimpiin ikäluokkiin kuuluvien määrä. Työikäisen väestön osuus pysyy lähes muuttumattomana, mutta keski-ikä nousee. (Lindgren 1990, 15.) Vanhusvaltaistuminen etenee ja erityisen suuri merkitys on suurten ikäluokkien siirtymisellä eläkkeelle ja iäkkäämpiin väestöryhmiin noin vuodesta 2010 alkaen.

Väestön ikääntymiseen liitetään uhkakuvia erilaisista yhteiskunnallisista ristipaineista. Vanhusvaltaistumisen pelätään johtavan mm. pysyvään työvoimapulaan, eläke-, sosiaali- ja terveydenhoitomenojen rajuun nousuun ja hyvinvointivaltion kriisiin. Teknologinen kehitys muuttaa olennaisesti ihmistyövoiman käyttöä tuotannossa, mutta toisaalta työvoimaa tarvitaan korvaamaan työmarkkinoilta poistuvat suurten ikäluokkien edustajat. Suuria ikäluokkia seuraa lukumäärältään selvästi pienemmät ikäluokat, mikä aiheuttaa työvoimapulaa joillakin toimialoilla. Mannermaan (1999, 93) mukaan on lähes

mahdotonta ennustaa varmuudella, mikä on näiden toisilleen vastakkaisten muutosilmiöiden yhteisvaikutus. Ikärakenteen muuntuminen vanhusvaltaisemmaksi on voimakas megatrendi ja sosiaalisten jännitteiden kehittyminen on eräs sen potentiaalinen seuraus. Keskeisimmät väestönkehitykseen vaikuttavat seikat on koottu taulukkoon 5 Työministeriön raportin (2003a, 114-115) mukaisesti.

Taulukko 5: Keskeisimmät väestön kehitykseen vaikuttavat kysymykset (Työministeriö 2003a, 114-115).

1. Suuret ikäluokat ikääntyvät. Sodan jälkeen ikäluokkien koko oli viiden vuoden ajan keskimäärin yli 100 000 ja vielä 1950-luvullakin 90 % tästä. Siirtolaisuus ja kuolevuus ovat verottaneet kokonaismäärää, joka on edelleen 85 000 ja vuonna 2010 vielä 80 000 henkilöä.

2. Tilalle tulevat pienet ikäluokat. Työmarkkinoille 2000-luvun alussa tulevien ikäluokkien koko on 65 000 henkilöä ja 2010-luvun lopulla 60 000, koska nykyisellään lapsi-ikäluokkien koko on edelleen pienentynyt.

3. Koko maan keskimääräinen kokonaishedelmällisyysluku eli kunkin naisen elinaikanaan synnyttämä lapsimäärä on tulevaisuutta koskeissa arvioissa keskimäärin 1,73 eli suunnilleen nykyinen taso. Käytännöllisesti katsoen kaikki vuoteen 2020 mennessä työmarkkinoille tulevat ovat jo syntyneet eikä syntyvyyden vaihtelu tuo tässä suhteessa vaikutuksia työmarkkinoihin. Sen sijaan syntyvyyden vaihtelulla on merkitystä lasten hoidon sekä lasten ja nuorten koulutuksen kannalta. Tällä on vaikutusta paitsi vanhempien työvoiman tarjontaan myös työvoiman kysyntään yhteiskunnallisissa palveluissa.

4. Vuoteen 2030 mennessä miesten keskimääräinen elinajanodote nousee 79,5 vuoteen ja naisten 84,6 vuoteen. Vuonna 2000 miesten elinajanodote oli 74,1 vuotta ja naisten 81,0 vuotta. Lievä elinikäodotteen nousu vaikuttaa väkilukua nostavasti siten, että vanhemman väestön osuus hieman kasvaa. Työvoiman tarjontaan tällä on vaikutusta siltä osin kuin työikäisten kuolevuus vähenee. Pääasiassa eliniän odotteen kasvu on kuitenkin seurausta vanhusväestön ja ikääntyvien eliniän noususta ja merkittävä vaikutus on tästä syystä vanhuspalveluiden kysyntään ja vanhusten tulojen ja varallisuuden nousuun sen lisäksi, että suurten ikäluokkien tulolla vanhusikään on näitä samoja vaikutuksia.

5. Maan sisäinen muuttoliike on ollut merkittävästi edellisessä väestöennusteessa ennakoitua suurempaa. Lähtömuuttokertoimet, suuralueiden väliset muuttotodennäköisyydet ja kuntien tulomuutto-osuudet on laskettu vuosilta 1996-2000. Ennustekautena kaikki keskeiset muuttokertoimet on pidetty vakiona. Tilastokeskuksen ennusteessa suuren painon saa 1990-luvun lopun muuttoliike eli oletetaan, että muuttoliike säilyy suurena näiden vuosien tapaan. Työministeriön raportin alue-ennusteessa muutto-oletusta lievennetään.

6. Rajojen ylittävän muuttoliikkeen sisältävässä peruslaskelmassa koko maan vuotuisen nettomaahanmuuton on oletettu olevan 5 000 henkeä, kun se Työvoima 2017 -raportin arviossa oli 4 000 henkilöä. Tämä nostaa väestön määrää aiemmin ennustetusta ja samalla nostaa työikäisen väestön määrää. Väestötekijöistä muuttoliikkeellä on suurin merkitys työvoiman määräkehityksen kannalta. Siksi on tarpeellista arvioida sen vaikutusta, jos muuttoliike on suurempi tai pienempi. Nopean kasvun vaihtoehtoon liitetään 7 500 henkilön vuotuinen nettomaahanmuutto. Omavaraislaskelma ei sisällä maassamuuttoa eikä nettosiirtolaisuutta. Maahanmuuttotilastossa ei näy lyhytaikaisempaa muuttoa, jolla voi olla suuri merkitys työvoiman tarjonnan kannalta.

7. Muuttoliikkeissä bruttovirrat ovat merkittäviä, vaikka nettovirta olisi vähäinen. Tällä on merkittäviä rakenteellisia vaikutuksia, koska tulo- ja poismuuttovirrassa koulutus rakenne ja tausta on erilainen.

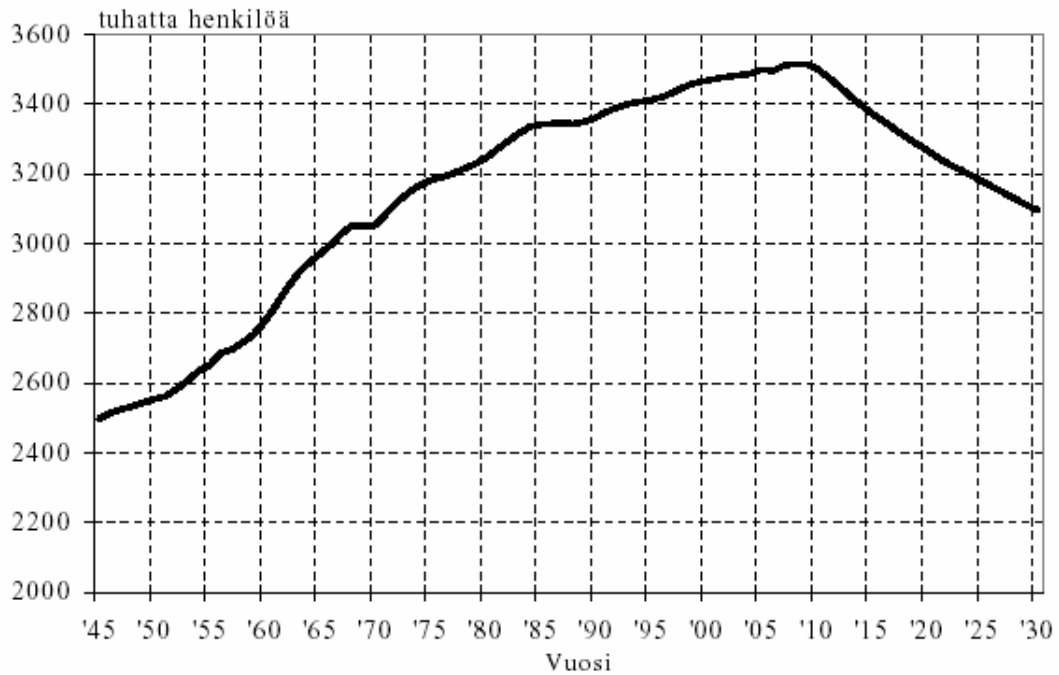
Tilastokeskuksen väestöennusteen mukaan vuonna 2010 Suomessa olisi yli 65-vuotiaita 915069 henkeä ja työikäisiä (15-64-vuotiaita) vastaavasti 3501398 henkeä (Tilastokeskus 10.3.2003). Lasten ja keski-ikäisten lukumäärä vähenee tulevaisuudessa. Varttuneiden eli 50 - 64 -vuotiaiden ryhmät alkavat vähetä jo tällä vuosikymmenellä, jonka jälkeen kasvaa vain eläkeikäisen väestön määrä (Parkkinen 2002, 6.) Muihin EU-maihin verrattuna Suomen väestö vanhenee vuoteen 2030 mennessä ennätysvauhtia. Vuonna 2000 yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä oli noin 15 prosenttia, mikä oli pienempi kuin Euroopassa keskimäärin. Vuonna 2030 se on jo yli 25 prosenttia, mikä Euroopan tasolla on silloin Italian jälkeen toiseksi korkein. Vuonna 2020 oltaneen jo tilanteessa, jossa kolmasosa suomalaisista on valmistautumassa työelämään, kolmasosa on työssä ja kolmannes eläkkeellä.

Taulukko 6: Väestön ikärakenne Suomessa vuoteen 2030 (Tilastokeskus 10..2003).

	Yksikkö	2010	2020	2030
IKÄ/Väkiluku	1000	5268	5317	5291
0-14 v.	%	16	16	15
15-64 v.	%	67	61	59
65- v.	%	17	23	26

Koko maailmassa vain Suomessa ja Japanissa asukasluvultaan suurimmat vuosiluokat ovat edelleen 1940-luvulla syntyneitä kohortteja, jotka tulevat eläkeikään 2010-2020-luvulla. (Parkkinen 2002a, 7-9.) Yksi Suomen yhteiskuntakehityksen tärkeimmistä haasteista onkin hallita tämä suurten ikäluokkien eläkkeelle siirtymisestä johtuva työmarkkinoiden uusjako: työmarkkinoilta poistuvan vuosiluokan koko on noin 75 000 henkeä ja vastaavasti korvaavan ikäluokan koko on hieman alle 60 000 ihmistä. Korvaavasta ikäluokasta siirtyy kuitenkin työmarkkinoille ehkä vain 65 prosenttia mm. pidentyvän opiskeluajan takia, mikä vielä omalta osaltaan vaikeuttaa työmarkkinoiden hallintaa. (Sneck 1990, 146.) Nuoren työikäisen väestön eli 40-59 -vuotiaiden lukumäärä kasvaa tilapäisesti 2010-luvun alkuvuosina muutaman vuoden ajan, koska silloin 1970-luvun erittäin pienien ikäluokkien tilalle tähän ikäryhmään tulevat 1990-luvun alun paljon suuremmat ikäluokat. 2050-luvulla nuorta työväestöä asuu kuitenkin maassamme alle 1,1 miljoonaan eli neljännes vähemmän kuin 1990-luvun lopulla. (Parkkinen ym. 1996, 38.)

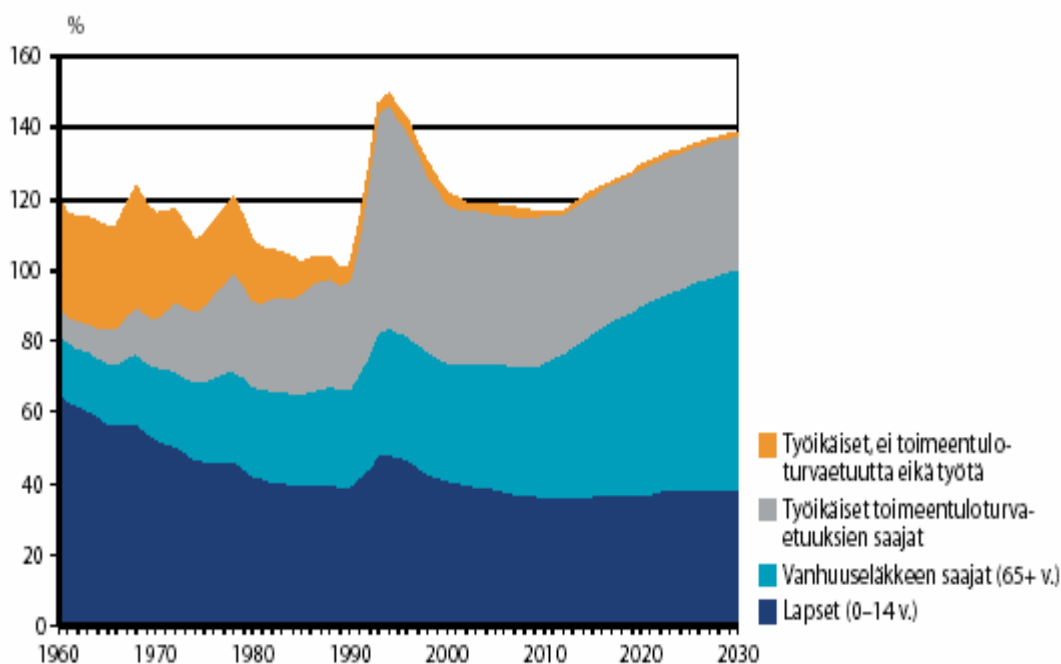
Suomen työvoimavarat ovat tähän asti kasvaneet, mutta jatkossa ne vähenevät. Tämä ei johda työvoiman niukkuuteen eikä työvoimapulaan, jos taloudellinen kehitys on kehnoa ja työpaikkojen määrä vähenee. Työministeriön (2003, 4) mukaan on kuitenkin perusteltua arvioida, että lähivuosikymmeninä työmarkkinoilla on pulaa työvoimasta. Kuvioista 4 nähdään, että Suomen työikäisen väestön määrä on kasvanut nopeasti koko sodan jälkeisen ajan, mutta vuodesta 2010 alkaen työikäisen väestön määrä tulee laskemaan. Lasku on nopeinta 2010 -luvulla, nopeimmillaan lähes 30 000 henkilöä vuodessa. Työikäisen väestön määrän muutokset ovat niin suuria ja äkkinäisiä, että ne tulevat vaikuttamaan ratkaisevasti työmarkkinoiden koko toimintaan. Esitetyt väestömuutokset perustuvat Tilastokeskuksen syksyllä 2001 julkistamaan väestöennusteeseen. Ennusteen peruslaskelma perustuu arviolle siitä, että vuotuinen nettomaahanmuutto on 5000 henkilöä. (Työministeriö 2003b, 4.)

Kuvio 8: Työkäinen väestö 1945-2030. (Tilastokeskus ref. Työministeriö 2003, 5.)

Edellä esitelty väestönkehitys tulee vaikuttamaan huomattavasti **huolto- eli elatussuhteen** kehittymiseen. Huolto- eli elatussuhte on työttömien ja työvoiman ulkopuolella olevien summa jaettuna työllisten määrällä. Työttömiin ja työvoiman ulkopuolisiin lukeutuu koko ei-työllinen väestö, eli työttömät, eläkeläiset, lapset ja omaa kotitaloutta hoitavat (esim. kotiäidit). Elatus- eli huoltosuhte kuvaa sitä, kuinka monen henkilön toimeentulo riippuu yhden työllisen aikaansaamasta tuotoksesta. Huoltosuhteeseen vaikuttaa myös ikärakenteen kehitys. Huoltosuhte nousee työllisyystilanteen heikentyessä, laskee työllisyystilanteen parantuessa ja sen kehitys on yleensä samansuuntainen työttömyysasteen kehityksen kanssa. Väestön ikääntyminen ja eläkeläisten määrän kasvu merkitsee huoltosuhteen pysymistä korkealla tasolla. Työllisyysasteen ohella huoltosuhte on keskeinen yhteiskunnan hyvinvoinnin mittari.

Kuviosta 9 voidaan nähdä Suomen huoltosuhteen kehitys vuosina 1960-1998 sekä projektio huoltosuhteen kehittymisestä vuoteen 2030 mennessä (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2001, 45).

Kuvio 9: Huoltosuhteen kehitys vuosina 1960-1998 sekä projektio vuoteen 2030 (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2001, 45).

Eläkeikäisten lukumäärän suhdetta sataa työkäistä kohti kutsutaan *vanhushuoltosuhteeksi*, jolla voidaan karkeasti mitata eläkkeiden ja muiden vanhuusmenojen kansantaloudellista raskautta. Kun eläkeikäistä väestöä on työkäiseen väestöön nähden vähän, on työkäisten työllä helppo rahoittaa eläkkeet ja muut vanhuusmenot. Väestön ikärakenne on työkäisten kannalta sitä parempi, mitä pienempi on vanhushuoltosuhte, koska tuolloin kansakunnan tuloista jää suurempi siivu heille ja heidän lapsilleen. (Parkkinen 2002a, 7.)

Vanhuuseläkeläistemme lukumäärä kasvaa neljännesmiljoonalla vuoteen 2010 mennessä. Tämä kansainvälisestikin ajatellen nopea väestön ikääntyminen vaikuttaa myös siihen, että vanhushuoltosuhtemme kohoaa vuosien 2010 ja 2020 välillä erittäin nopeasti: Kun vanhushuoltosuhte oli vuonna 2000 Suomessa 24,8 (=sataa työkäistä kohden 25 eläkeläistä) eli alle EU:n keskiarvon, on se vuonna 2020 jo yli 40 (=sataa työkäistä kohden 40 eläkeläistä), mikä on Italian jälkeen EU-maiden toiseksi korkein. Vuodesta 2030 lähtien vanhushuoltosuhteen kohoaminen alkaa tasoittua ja vuonna 2050 Suomessa arvioidaan olevan sataa työkäistä kohden 52 eläkeikäistä. (Aronen, Järviö, Luoma ja Rätty 2001, 19; Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2001, 36; Parkkinen 2002a, 7-9.)

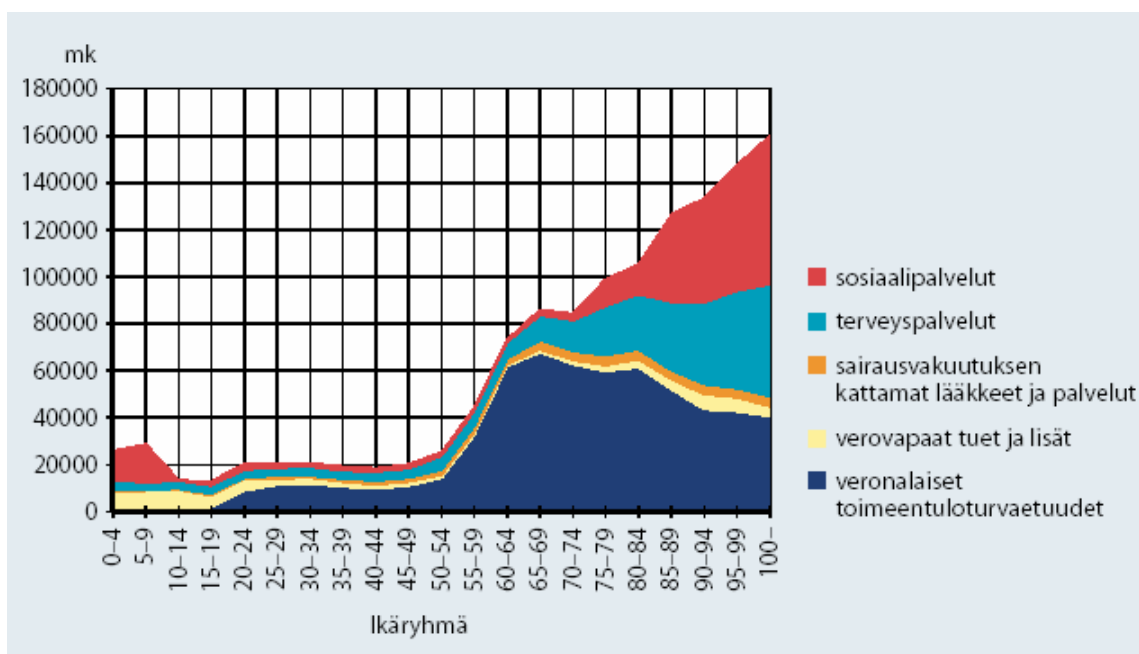
Kansantalouden odotettavissa oleva kasvu herättää kysymyksen rahoituksen oikeudenmukaisesta jakautumisesta eri sukupolvien kesken. Nykyisin rahoitus toteutuu valtaosin siten, että työssäkäyvät sukupolvet maksavat ikääntyneiden hoivakustannukset. Sukupolvittainen kohtaanto-ongelma syntyy siitä, että etuuksien maksajien ja saajien lukumäärät vaihtelevat eri aikoina. Oikeudenmukaisen rahoituksen selvittäminen on monimutkainen asia, joka riippuu muun muassa siitä, miten

hoivapalvelujen käyttö kohdentuu yksilöittäin ja sukupolvittain. Rahoitustarpeen laskeminen on vaikeaa myös siksi, että väestödynamiikan ja hoivakustannusten aiheuttaman taloudellisen rasisitteen välillä on monimutkaisempi suhde kuin yleensä mielletään. Väestön ikääntyminen on väistämätöntä, mutta väestön määrän arvioiminen on varsin epävarmaa. Voi olla, että hoivatarpeen kasvu jää yllättävän vähäiseksi, mutta voi myös olla, että se ylittää pessimistisimmätkin nykyarvot. Kummassakin tilanteessa hoivan rahoituksen olisi toimittava hyvin. (Lassila ja Valkonen 2003.)

Uusien ikäluokkien koon pieneneminen tarkoittaa sitä, että hoivarahoituksen nykyinen sukupolvisopimus on tuleville sukupolville epäedullinen. Eliniän pitenemisen positiiviset vaikutukset sukupolvisopimukseen (hoivaa saadaan pidemmän aikaa) eivät riitä kompensoimaan ikäluokkien pienenemisestä johtuvia ongelmia (maksut ovat korkeammat). Tämä puoltaa sitä, että sukupolvien välisen oikeudenmukaisuuden nimissä vanhuuden ajan hoivamenojen kasvun rahoitukseen pyritään saamaan tehokkaasti mukaan kaikki vuosien 1945–2000 aikana syntyneet ikäluokat. Lassilan ja Valkosen (2003, 19) mukaan yksi tapa tähän olisi aloittaa hoivamenojen rahastointi mahdollisimman pian.

4.2 Ikääntymisen vaikutukset palvelujen tarpeeseen

Elinajan pidentyminen viidellä vuodella merkitsee vanhuuseläkeajan lisääntymistä kolmanneksella ja voimakasta hyvinvointipalvelujen kysynnän kasvua (Pirttimäki 1990, 118). Vanhukset kuluttavat eniten ja peruskouluikäiset vähiten terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluja. Aasukasta kohden julkiset kulutusmenot ovat pienimmillään, kun kansalainen on hieman alle 50-vuotias. Sosiaalipalveluiden kustannukset kohoavat eläkeiässä iän mukana jyrkästi, sillä ikääntyneet vanhukset tarvitsevat hyvin paljon terveyspalveluja ja useat erittäin vanhat tarvitsevat jatkuvaa laitoshoidoa. (Parkkinen ym. 1996, 19.) Kuvio 10 osoittaa esimerkinomaisesti, kuinka sosiaalimenot jakautuivat eri ikäryhmien kesken vuonna 1998.

Kuvio 10: Sosiaalimenot ikäryhmittäin etuusmuodon mukaan vuonna 1998, mk/asukas (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2001, 32).

Ensisijaisesti ikäihmiset vastaavat itse lähiverkostonsa avulla omasta hyvinvoinnistaan ja käyttävät samoja palveluita kuin muutkin kansalaiset. Vasta kun niiden käyttäminen ei onnistu, turvaututaan ikääntyneille tarkoitettuihin palveluihin. (STM 2001, 14.) Useimmiten vanhuuden terveydenhoitomenot keskittyvät ihmisten kahteen viimeiseen elinvuoteen (Kanniainen 2002, 75). Eläkkeellä olevat säilyvät aktiivisina yhä vanhemmiksi ja heidän merkityksensä erilaisten palveluiden kuluttajina kasvaa koko ajan. Vanhenevan väestön yhteiskunnalle aiheuttamia kustannuksia voidaan alentaa huomattavasti muuttamalla asumis- ja palvelusysteemejä vastaamaan paremmin heidän tarpeitaan. (Ilmarinen 1999, 27.) Ikääntyvälle väestölle voidaan tarjota mm. kunnan järjestämiä, mutta yksityisen yrittäjän tai kolmannen sektorin tuottamia palveluita. Palveluiden avulla ikääntyneiden kotona asumisen vaihetta voidaan pidentää ja yhteiskunnalle kalliimman ja yksilölle huonompaa elämänlaatua tarjoavan laitoshoidon vaihetta lyhentää tai myöhentää.

Ikääntyneiden kotitalouksissa tarvitaan apua monenlaisissa tehtävissä ja vaikka ikääntynyt vielä olisikin hyvässä kunnossa, voi hän kuitenkin tarvita tilapäisesti apua esimerkiksi joissain tietyissä fyysisesti raskaissa kotitaloustöissä. **Kotitaloustyö** tarkoittaa tavaroiden ja palveluiden tuotantoa kotitaloudessa kotitalouden jäsenten tarpeita varten. **Kotityöpalvelulla** tarkoitetaan eri-ikäisten, erilaisissa elämäntilanteissa ja ympäristöissä elävien ihmisten arkipäivän auttamista sellaisissa tehtävissä, joissa ei tarvita terveyden- ja sairaanhoitoalan ammattikoulutusta.

Kotityöpalvelun laajaa sisältöä ja töiden monialaisuutta voidaan paremmin ymmärtää, kun jaotellaan ilmiö neljään eri kategoriaan:

- 1) Henkilön kehoon kohdistuva hoito (peseminen, kylvytys, syöttäminen ja WC:ssä käynti),
- 2) kodinhoito (ruuan laitto, siivous, pyykinpesu),
- 3) avustava hoito (satunnaiset työt ja puutarhanhoito) ja
- 4) sosiaalinen tuki (vierailut ja seurustelu).

Ala tarjoaa paljon erilaisia töitä ja voidaankin olettaa, että nykyisessä nopeasti muuttuvassa maailmassa kotityöpalvelun alueelle syntyy vielä suuri määrä oleellisia ja tärkeitä tehtäviä, jotka eivät ole vielä kenenkään hoidossa. (Härkki ja Raijas 2000, 13 - 14.) Nykyinen isovanhempien sukupolvi (noin 70-vuotiaat) ei ole tottunut ostamaan kotityöpalveluita vaan tämä ns. kotiäiti sukupolvi kasvatti tyttärensä huolehtimaan perheen kotitaloustöistä. Tämä tällä hetkellä keski-ikäinen sukupolvi on elänyt kodin ja työn ristiriidassa, mutta ei ole vielä kukaan taipuvainen ostamaan ulkopuolista apua kotiin, vaikka tarve olisi suuri ja taloudellisetkin mahdollisuudet olisivat hyvät. (Härkki ja Raijas 2000, 20.) Koistisen (2003, 78) tutkimuksessa kävi ilmi, että hinta ei välttämättä ole merkittävä tekijä asennoitumisessa mm. siivoojan palkkaamiseen: Siivoustyön teettämisen kannalta ongelmallisena pidettiin luotettavan ja hyvän siivoojan löytämistä. Siivooja palkattaisiin mieluiten tuttavien suosituksesta, jolloin luotettavuudesta olisi helppo varmistua. Vaikka luotettavuus on tärkeää kaikessa kotiin ja perheeseen liittyvässä toiminnassa, korostuu kotiin tulevan palvelun tuottajan luotettavuus erityisesti vanhemman väen kohdalla.

Nykyinen nuori sukupolvi on jo alkanut ostaa kotiin palveluita. Toisaalta tämä sukupolvi on myös oppinut sen, että koti ja sen hoitaminen ovat molempien puolisoitten vastuulla. Tämän päivän eläkeläiset ovat entistä paremmin toimeentulevia ja he kykenevät taloudellisesti osallistumaan oman kotinsa ja henkilökohtaisen hoivansa

järjestämiseen. Kotityöpalvelualalle on jo syntynyt pieniä, lähinnä itsensä työllistäviä mikroyrityksiä, joiden on todettu kykenevän tuottamaan "ihmisten mittaisia ja joustavia" kotityöpalveluja tehokkaammin kuin suurten yritysten. (Härkki ja Raijas 2000, 20.)

Kotipalvelulla tarkoitetaan muun muassa asumiseen ja henkilökohtaiseen hoivaan sekä muuhun tavanomaiseen elämään kuuluvien tehtävien ja toimintojen suorittamista tai niissä avustamista (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 35). Kotipalvelua on mm. kodinhoitajan ja kotiavustajan antama kodissa tapahtuva työapu, henkilökohtainen huolenpito ja tukeminen sekä erilaiset tukipalvelut, muun muassa ateria-, vaatehuolto-, siivous- ja kylvetyspalvelut. Kotipalvelut painottuvat entistä enemmän fyysisesti toimintarajoitteisten ikäihmisten kotitalouksiin (Kanniainen 2002, 44). Vanhuspalvelut voidaan luokitella luonteensa pohjalta neljään ryhmään (Melin 1995, 43-44):

- 1) Laitoshuollolla tarkoitetaan terveystieteiden vuodeosastoja ja vanhainkoteja.
- 2) Avo- ja laitoshuollon välimuodot käsittävät palveluasumisen sekä palvelu- ja päiväkeskukset.
- 3) Avopalveluilla tarkoitetaan terveydenhuollon avopalveluita eli kotisairaanhoidon, kodinhoitoapua ja tukipalveluita.
- 4) Kotihoidontuella eli omaishoidontuella tarkoitetaan kotona tapahtuvaa hoitoa. Palvelu ostetaan kotitaloudelta, jolloin hoidosta vastaa yleensä omainen.

Kotipalvelutoiminnan ohjaavana ajatuksena on asukkaan fyysisen, psyykkisen, emotionaalisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin palauttaminen, ylläpitäminen ja edistäminen. Kotipalvelun sisältö on oleellisesti 1990-lopulla muuttunut korostamaan hoivaa ja hoitoa.

Yksityisen yrittäjyyden avulla voidaan lisätä ja kehittää vaihtoehtoista palvelutarjontaa. Yrittämistä pitää kuitenkin opettaa sosiaali- ja terveydenhuoltoalan koulutuksessa oleville. Julkisen sektorin tehtävänä on kontrolloida palvelutuotteita ja asettaa lähtötaso niiden kehittämiseksi sekä määrittää yhteiskunnan tuki palvelukohtaisesti. (Strandström ja Sormunen 1994, 12.) Suomalainen hoivayrittäjyys on toistaiseksi ollut lähinnä itsensä työllistämistä. Hoiva- ja hoitoalan yritykset palvelutuottajina ovat pieniä, muutaman naisen yrityksiä tai ammatinharjoittajien yhteenliittymiä. Hoivayrityksiä on perustettu joko työttömyysuhan vuoksi tai halusta tehdä työtä eri tavalla: autonomisesti, irrallaan byrokratiasta ja hierarkioista, asiakkaan ehdoilla ja kotiin vietynä. (Simonen 1994, 17.) Palvelujen yksityistämisen haasteena on ns. kaksoismarkkinoiden ehkäisy. On nimittäin vaarana, että sosiaalipalvelut polarisoituvat hyvätuloisten ja maksukykyisten käyttämiin yksityisiin palveluihin ja syrjäytyneiden "köyhäinhoitoon". (Suonoja 1994, 64.)

Vanhusten hoivan palvelurakenne muuttui 1990-luvun aikana olennaisesti, kun sosiaali- ja terveysministeriö toteutti ikääntyneiden palveluissa rakennemuutoksen. Rakennemuutoksen tavoitteena oli vähentää laitoshoidon määrää, lisätä kotiin annettavia palveluita, tehostaa voimavarojen käyttöä ja alentaa kustannuksia. Tehokkuustavoitteet toteutuivat, mutta kotipalvelujen lisääminen jäi vain tavoitteeksi. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 8.) Monien palveluiden tarjonta suhteessa vanhusväestöön on selvästi niukentunut. Vuonna 2001 kaksi kolmasosaa 75 vuotta täyttäneistä selviytyi tavallisessa asunnossa ilman säännöllisiä sosiaali- ja terveyspalveluja. Tehtyjen kansallisten ja kansainvälistenkin arvioiden mukaan 30 - 50 prosenttia kotona asuvista 75 vuotta täyttäneistä tarvitsee apua satunnaisesti ja 20 - 30 prosenttia tarvitsee apua säännöllisesti. Avuntarve lisääntyy iän ja toimintakyvyn laskun myötä niin, että puolet

85 vuotta täyttäneistä tarvitsee ulkopuolista apua. Yksin asuminen ja puutteellinen asuminen lisäävät myös palvelujen tarvetta. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 8 ja 35).

Vanhimpiin ikäluokkiin kuuluvien vanhusten määrän kasvaessa voimakkaasti tulevina vuosikymmeninä sekä vanhainkotihoidon että palveluasumisen kysyntä ja tarve lisääntyy merkittävästi. Sekä vanhainkotipaikkoja että palveluasumispaikkoja tarvitaan noin 50 prosenttia nykyistä enemmän vuonna 2020, jos laitoshoidossa olevien osuus vanhusväestöstä säilyy vuoden 2000 tasolla. (Kanniainen 2002, 43.) Käytännössä yhä harvemmalle ikääntyvälle voidaan tulevaisuudessa tarjota paikka vanhainkodissa tai palvelutalossa eli ikääntyvien pitää tulla toimeen kotioloissa entistä pidempään. Tämänhetkinen yhteiskunnan toimintapolitiikka keskittyy laitoksissa hoidettujen ihmisten kotiuttamiseen ja avohoitoon. (Härkki ja Raijas 2000, 9.) Esimerkiksi hyvä asuminen, kotipalvelut ja kotisairaanhoido turvaavat vanhusten kotona asumisen mahdollisimman pitkään ja saattavat viivästyttää vanhusten siirtymistä laitoksiin (Isohanni 1989, 59; Kanniainen 2002, 44).

Lastensa kanssa samassa taloudessa asuvien vanhusten osuus on jatkuvasti pienentynyt. Eliniän pidentyminen johtaa tilanteeseen, jossa perhekokonaisuuteen kuuluu aiemman kahden tai kolmen sukupolven asemesta neljä, jopa viisi sukupolvea. Samassa perheessä saattaa olla kaksikin ikääntynyttä sukupolvea ja isovanhemmuuden periodi kestää 20-30 vuotta eli varsin mittavan osan elämänkaarta. Kun odotettavissa oleva elinikä ulottuu pari-kolme vuosikymmentä lasten itsenäistymisen jälkeen, pitenee "tyhjän pesän" elämänvaihe. (Isohanni 1989, 37.) Pysyvistä ja pitkäaikaisesta asunnosta tulee vanhukselle osa itseä, ikään kuin persoonallisuuden uloin kerros, jonka vaihtaminen voi koskettaa traumaattisesti koko hänen inhimillistä olemistaan. Ikääntymiseen liittyvässä hitaassa vetäytymisessä kohden sisäisiä arvoja ja rikkautta asunto on usein viimeinen kiintopiste ulkoisessa todellisuudessa. Vanhusten kyky selviytyä päivittäisistä askareista ja asumiseen liittyvistä tehtävistä alenee vähitellen iän mukana. Kyky liikkua ulkona ja kyky tehdä kotiöitä alkaa alentua 70-75 vuoden iässä. Kyky hoitaa henkilökohtaista hygieniaa, syödä, pukeutua ja liikkua sisällä vaikeutuu merkittävästi vasta 75-80 vuoden iässä. (Isohanni 1989, 59.)

Vanhenemiseen sinänsä ei liity psyykkisten kykyjen heikkenemistä. Vaikka vanhusten nokkeluus, muisti ja keskittymiskyky ovat heikompia kuin nuorilla, ovat vastaavasti heidän tietomääränsä, kielellinen sujuvuutensa ja käytännöllisen päättelykykynsä paremmat kuin nuorilla. Ulkomaailman asenne vaikuttaa suuresti siihen, miten iäkäs ihminen itse arvioi itsensä. Jos yhteiskunta kohtelee vanhuksia arvostaen ja heidän omantoarvontuntoaan tukien, myös iäkäs ihminen on kykenevämpi suhtautumaan ympäröivään maailmaan ymmärtäväisesti ja hyväntahtoisesti. Laitoksissa olevien vanhusten itsensä kokemiseen vaikuttaa myös hoitohenkilökunnan asenne vanhusta kohtaan. (Tienari 1989, 52-53.)

4.3 Ikääntymisen vaikutukset työvoiman tarpeeseen

Vuodesta 2000 vuoteen 2015 työelämästä poistuu noin miljoona henkilöä vanhuus- ja muille eläkkeille sekä kuoleman kautta. Se merkitsee lähes puolta vuoden 2000 työllisistä. Vuoteen 2010 mennessä työelämästä poistuu runsas 600 000 henkilöä, mikä merkitsee vajaata 30 prosenttia vuoden 2000 työllisistä. (Työministeriö 2003b, 7.)

Parkkisen (2002, 7 ja 15) mukaan vuoden 2001 työllisyysasteilla lasketun kokonaistyövoiman supistumisvauhti kiihtyy tämän vuosikymmenen lopulle saakka ja säilyy sitten suurena aina 2020-luvun puoleen väliin asti. Valtiovarainministeriön (2001, 43) mukaan voidaan arvioida, että työvoiman poistuma ja samanaikainen kysynnän lisääntyminen saattavat merkitä jopa 20 000 - 30 000 työntekijän vuosittaista vajetta.

Työmarkkinoille on perinteisesti virrannut uutta työvoimaa huomattavasti enemmän kuin sieltä poistuu. Uusi työvoima on juuri ammattitaidon hankkinutta ja työvoimaa on yleensä ollut riittämiin alasta riippumatta. Tämä tilanne tulee muuttumaan täysin. Avointen työpaikkojen täyttämiseksi joudutaan turvautumaan entistä enemmän olemassa olevaan työvoimaan ja työvoimareserveihin. (Työministeriö 2003b, 15.) Tulevan työvoiman tarve riippuu poistuman lisäksi työllisyyden kehityksestä. Mikäli talous kehittyy huonosti, uuden työvoiman tarve vähenee. Vuoteen 2010 mennessä toteutuvien työpaikka-avausten määräksi (= työllisyyden muutos + poistuman muutos) on arvioitu vajaat 680 000 henkilöä. Työllisyyden kasvun merkitys siitä on alle kymmenesosa eli runsas 60 000 henkilöä. (Työministeriö 2003b, 9-10.)

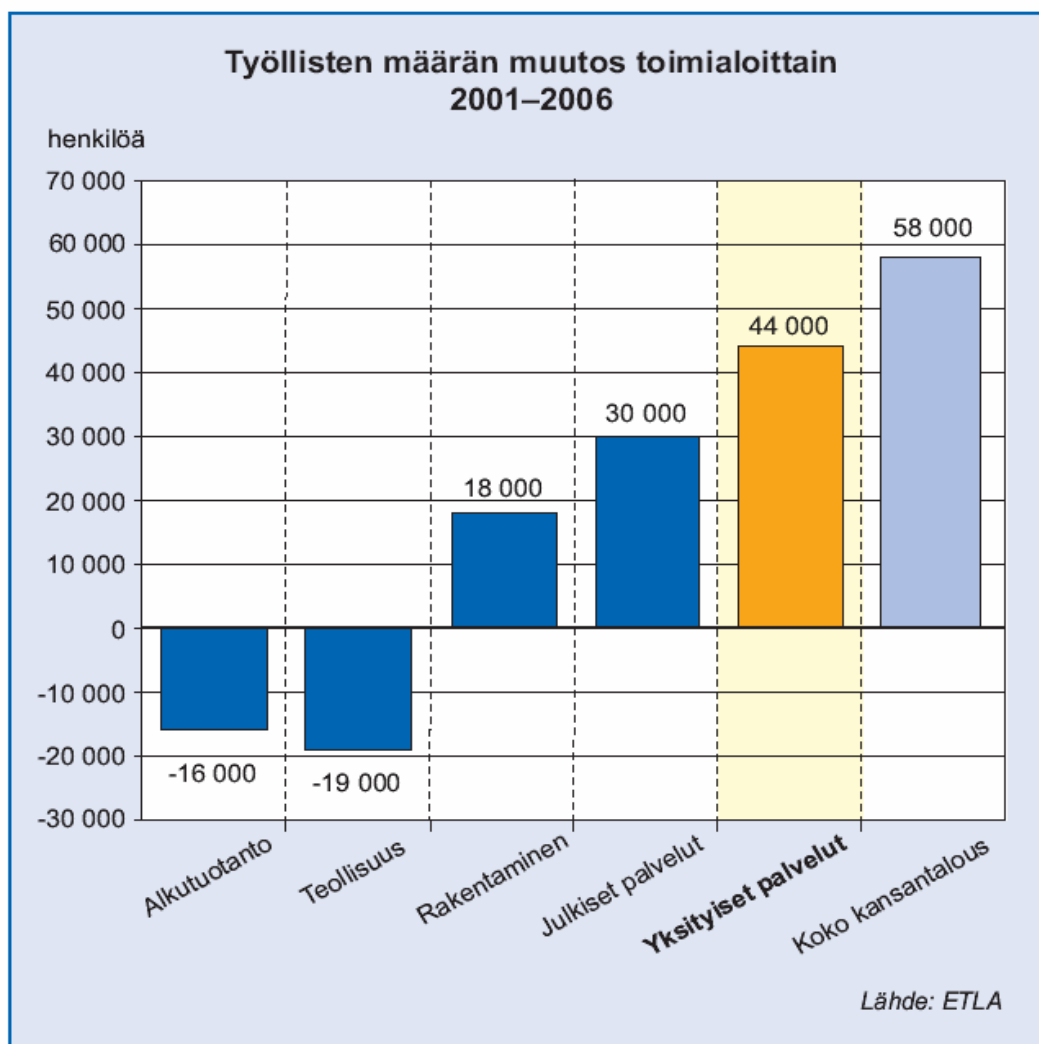
Työministeriön (2003b, 12) mukaan uuden työvoiman tarvetta tulee olemaan mm.:

- Erityisosaamista vaativissa ammateissa, joissa työvoiman kysyntä kasvaa
- *Hoitotyön ja palveluiden ammattiryhmissä, joissa kysynnän kasvu ja poistuma yhdessä lisäävät uuden työvoiman tarvetta*
- Tuotannollisen työn ammateissa, kuten rakennustyössä ja teollisessa työssä, joissa työvoiman kysyntä laskee, mutta työvoiman poistuma on runsasta.

Seuraavan 10 vuoden aikana uuden työvoiman tarve suhteessa työllisten määrään vuonna 2000 on suurinta (yli 40 %) rakennustyössä ja hoitotyössä. Henkilömäärissä mitattuna uuden työvoiman tarve on suurinta hoitotyössä, mutta suurta myös teollisessa työssä ja palvelutyössä (kussakin runsaat 100 000 henkilöä). (Työministeriö 2003b, 12.)

Ammattitaitoisen työvoiman saatavuus tulee olemaan haaste erityisesti voimakkaasti kasvavissa terveyden- ja vanhustenhuollon palveluissa (Aronen ym. 2001, 20-21). Marttisen (2004, 20) mukaan vuoteen 2010 mennessä kunta-alalle tarvitaan koko maassa ainakin 150 000 uutta työntekijää ja erityisen suuria ongelmia tulee olemaan terveys- ja sosiaalialan työvoimavajeen täyttämiseksi. Lisäksi tarvitaan yli 10 000 uutta työntekijää hoitamaan vanhenevia kansalaisia.

Palvelusektorin merkitys työllistäjänä ja talouskasvun lähteenä on merkittävä, sillä noin kaksi kolmasosaa taloudellisesta toiminnasta ja työllisyydestä muodostuu palvelutoimialoilla. Uusista työpaikoista arviolta kolme neljäsosaa syntyy yksityiselle palvelusektorille. (Palvelutyönantajat 2003, 6.) Palvelujen merkitys länsimaisten yhteiskuntien taloudessa on kasvanut tasaisesti ja puhutaan, että elämme tänä päivänä palveluyhteiskunnassa. Suomessa, kuten muissakin Euroopan maissa, palvelusektori muodostaa suurimman osuuden kansantaloudesta ja työllisyydestä (Järvinen ja Tuorila 2002, 4), vaikkakin Suomi on yksi OECD -maiden heikoimmista palveluyhteiskunnista (Palm ym. 2003, 15). Palvelualoilla meillä on kuitenkin kulutuskulttuurin muutoksen myötä suuret kehittymisen ja kasvun mahdollisuudet.

Kuvio 11: Työllisten määrän muutos toimialoittain vuosina 2001-2006 (Palvelutyönantajat 2003, 1).

Stakesin selvitykset osoittavat, että pelkästään kotipalvelussa tyydyttävän palvelutason saavuttaminen merkitsisi 3600-5800 uuden työntekijän lisäystä riippuen siitä, tavoitellaanko 25 % vai 30 % kattavuutta yli 75-vuotiaasta väestöstä (Vaarama ym. 2001). KTM:n (2001, 17) hoiva-alan yrityksille suunnatun valtakunnallisen sosiaalipalvelukyselyn mukaan suurimpana varsinaisena esteenä uuden henkilökunnan työllistämiseksi pidetään työstä aiheutuvia sivukuluja. Myös kysynnän riittämättömyys ja epävakaisuus, työlainsäädännön ja työehtosopimusten velvoitteet ja työvoiman saatavuus mainittiin uuden henkilökunnan palkkaamisen esteenä.

Kunnat ovat perinteisesti tuottaneet palvelut omana työnään. Tästä on seurannut, että kuntasektorista on tullut merkittävä työllistäjä. Kuntasektorin palveluksessa on 422 000 viranhaltijaa ja työntekijää. Joka viides työntekijä on siis tällä hetkellä kunnan tai kuntayhtymän palveluksessa. Kuntasektorilla henkilöstöön liittyvät ulkoistamisperusteet

näyttävät lisääntyvän lähitulevaisuudessa, kun kuntien palveluksessa olevasta henkilöstöstä yli kolmannes jää eläkkeelle vuoteen 2010 mennessä. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 15.) Vuosituhannen ensimmäisen vuosikymmenen kuluessa julkiselta sektorilta arvioidaan kaiken kaikkiaan noin 170 000 henkilön olevan siirtymässä eläkkeelle. Eläkkeelle poistumaa voidaan korvata lisäämällä koulutusmääriä. Sosiaali- ja terveystieteille arvioidaan tarvittavan 16 000 - 18 500 uutta koulutuspaikkaa vuosina 2002-2010. Ammattitaitoisen henkilökunnan saatavuuteen vaikuttaa alan koulutuspaikkojen määrän ja alalle hakeutumisen lisäksi myös alalla pysyminen. Alalla pysymiseen puolestaan vaikuttaa alan suhteellinen ansiotaso. Paine nostaa julkisesti rahoitettujen peruspalveluiden ansiotasoa korostaa palvelujen kustannustehokkuuden ja tuottavuuden parantamista, toiminnan tarkoituksenmukaista suunnittelua ja palvelutuottajien välistä yhteistyötä. (Aronen, Järviö, Luoma ja Rätty 2001, 20-21.)

Yrittäjät ja julkisen sektorin työntekijät ovat vanhempia kuin yksityisen sektorin työntekijät. Tästä huolimatta ikääntyneiden työntekijöiden absoluuttinen määrä on suurin yksityisellä sektorilla, jossa 50 vuotta täyttäneitä työskenteli vuoden 2000 lopussa lähes 300 000 henkilöä, kunnissa puolta vähemmän, yrittäjinä vajaat 100 000 ja valtiolla vajaat 50 000 henkilöä. (Työministeriö 2003b, 8.) Kuntasektorilla jää jo tällä vuosikymmenellä eläkkeelle kolmannes henkilöstöstä, mikä pakottaa kunnat palvelurakenteen ja toimintatapojen kehittämiseen. Samaan aikaan palvelujen kysyntä kasvaa voimakkaasti, kun väestö ikääntyy ja elinikä kasvaa. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 8.)

Vuonna 2001 hoivapalvelujen henkilökunnan osuus kansantaloutemme kaikista työllisistä oli 13,8 prosenttia eli yhteensä 320 000 henkeä. Hoivapalveluissa työskentelevät henkilöt jakautuivat seuraaviin ryhmiin (Parkkinen 2002, 15):

Kuntien, kuntayhtymien tai muun julkisen toiminnan palveluksessa	241 000 hlö
Kolmannella sektorilla	37 000 hlö
Markkinatuotannossa palkansaajina	16 000 hlö
<u>Markkinatuotannossa yrittäjinä 8 %</u>	26 000 hlö
Hoivapalveluiden tuottajia yhteensä	320 000 hlö

Hoivapalvelujen nykylaskelma on laadittu siten, että tulevaisuudessa terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluita käytettäisiin ikäryhmittäin henkeä kohden täsmälleen saman verran kuin vuonna 2001 ja hoivapalvelujen määrä riippuisi pelkästään eri-ikäisen väestön lukumäärästä. (Parkkinen 2002.)

Hoivapalvelujen myöhennyslaskelmassa otetaan huomioon Tilastokeskuksen väestöennusteen mukainen elinajan pidentyminen ja koulutustason nousun aiheuttama terveiden elinvuosien määrän kasvaminen. Myöhennyslaskelman mukaan esimerkiksi 85-vuotiaat kuluttavat hoivapalveluja vuonna 2050 saman verran kuin 80-vuotiaat vuonna 2001. Myöhennyslaskelmassa on huomioitu myös miesten elinajan pidentyminen huomattavasti enemmän kuin naisten. Näin ollen tulevaisuudessa Suomessa eläkeikäisistä nykyistä suurempi osa on miehiä. Miesten elinajan pidentyminen puolestaan vaikuttaa siihen, että eläkeikäisten kotitalouksista nykyistä suurempi osa olisi kahden hengen talouksia. Kahden hengen talouksissa asuinkumppanit hoivaavat toisiaan, jolloin kodin ulkopuolista hoivaa tarvitaan vähemmän. (Parkkinen 2002.)

Pitkällä aikavälillä työllisten määrän tarve hoivapalveluissa riippuu vahvasti sekä hoivapalvelujen määrästä että työn tuottavuuden muutoksesta. Jos näitä palveluita käytetään tulevaisuudessa ikäryhmittäin yhtä runsaasti kuin vuonna 2001 eikä työn tuottavuus lainkaan parane, tarvitaan yksityisiin ja julkisiin terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluihin neljän vuosikymmenen kuluttua henkilökuntaa yhteensä lähes 450 000 henkeä eli 40 prosenttia nykyistä enemmän. Parkkisen (2002, 22) laskelmaa tulkiten terveydenhuolto- ja sosiaalipalvelujen työllisten osuus kansantalouden työllisistä olisi vuonna 2010 taulukon 6 mukainen.

Taulukko 7: Vaihtoehtolaskelma terveydenhuolto- ja sosiaalipalvelujen työllisten osuudesta kansantalouden työllisistä vuonna 2010 (laskelma perustuu kirjoittajan tulkintaan Parkkisen (2002, 22) graafisesta esityksestä).

laskelma	Hoivapalvelujen työllisten osuus kansantalouden työllisistä
Vuoden 2001 taso	13,8 %
Myöhennyslaskelma, työn tuottavuus kasvaa historiallisella nopeudella, nopea talouskasvu	13,5 %
Nykyllaskelma, työn tuottavuus kasvaa historiallisella nopeudella, nopea talouskasvu	14 %
Nykyllaskelma, tuottavuus kasvaa historiallisella nopeudella, kansantalouden perusvaihtoehto	14,5 %
Nykyllaskelma, työn tuottavuus kasvaa historiallisella nopeudella, hidas talouskasvu	15,9 %
Nykyllaskelma, työn tuottavuus ei kasva, hidas talouskasvu	16,5 %

Tällaisten työllisyyslaskelmien perusteella on selvää, että hoiva-aloilla voidaan vuosikymmenien saatossa monella tavalla päätyä työvoimapulaan. Jos ikääntyvien hoivan tarve ei lainkaan myöhenny elinajan pidentyessä, tarvitaan hoiva-aloille tulevaisuudessa huomattavasti lisää henkilökuntaa, ellei työn tuottavuutta voida parantaa. Kun tarkastellaan hoivapalvelujen tarvetta pidemmällä aikavälillä, olisi nykyllaskelman mukainen henkilökunnan tarve nykyisellä työn tuottavuudella suurimmillaan 40 vuoden kuluttua, jolloin terveydenhoito- ja sosiaalipalveluissa olisi työssä lähes 450 000 henkeä. Myöhennyslaskelman mukaan henkilökuntaa olisi suurimmillaan 370 000 henkeä 2030-luvun alussa. (Parkkinen 2002.)

5 IKÄÄNTYMINEN LIIKETOIMINNAN MAHDOLLISUUTENA

5.1 Vanhenevan väestön palvelujen tarve

5.1.1 Hyvinvointi- ja peruspalveluiden järjestämisen viitekehys

Hyvinvointi voidaan jakaa inhimilliseen ja ympäristölliseen hyvinvointiin, joilla on kiinteä vuorovaikutus. Inhimillisen hyvinvoinnin laajalla tulkinnalla (elämisen laatu) Suomi kuuluu muiden Pohjoismaiden ohella maailman kärkeen. Sama koskee ympäristön hyvinvointia ja ekokilpailukykyä. Hyvinvoinnin kapeamman määritelmän mukaan Suomen hyvinvointi on maailman 11:nneksi korkein. Koulutustaso on maailman huippua, mutta terveys ja elintaso ovat kehittyneimpien maiden keskitasoa. (Lipponen 2003, 10.) Sosiaali- ja terveysministeriön (2001, 9) tavoitteena on, että myös vuonna 2010 suomalainen yhteiskunta on sosiaalisesti elinvoimainen, taloudellisesti kestävä ja toiminnoiltaan tehokas ja dynaaminen. Sosiaaliturvajärjestelmämme on silloinkin tarkoitus perustua kattavaan yhteisvastuuseen. Hyvinvoinnin kulmakiviinä pidetään työ- ja toimintakyvyn ylläpitoa ja omatoimisuutta. Talouden kansainvälistyminen, tuotannontekijöiden kasvava liikkuvuus, verokilpailun voimistuminen, peruspalveluiden kysynnän kasvu, niihin kohdistuvat kasvavat laatuvaatimukset ja palvelujen kysynnän kasvusta ja eläkkeelle siirtymisestä johtuva lisätyövoiman tarve asettavat kuitenkin huomattavia haasteita maamme peruspalvelujen järjestämiselle ja rahoitukselle jo lähivuosina (Aronen, Järviö, Luoma ja Rätty 2001, 19). Väestön kaksoisikäntyminen – vanhusten osuuden lisääntyminen ja eliniän pidentyminen – lisäävät pakosta palvelujen kysyntää, vaikka järjestelmä pyrkisi tietoisesti säästämään. Ei ole eettisesti mahdollista laiminlyödä tätä kysyntää. Huoltosuhteen heikkeneminen eli veronmaksajien osuuden vähentyminen johtaa kustannuskriisiin, joka on yksi palveluyhteiskunnan murroksen ilmentymä. (Hernesniemi ym. 2001, 167.)

Suomessa hyvinvointipalvelujärjestelmän vahvuutena on pidetty sen kattavuutta, henkilöstön korkeaa koulutustasoa ja infrastruktuuria. Lisäksi palvelut on tuotettu kansainvälisesti vertaillen kohtuullisin kustannuksin. Ongelmaksi saattaa nykyisessä järjestelmässä muodostua palvelujen rahoituksen moninaisuus, erilaiset ohjausvaikutukset, käyttäjien vaikutusmahdollisuuksien vähäisyys ja henkilöstön korkea keski-ikä. (Aronen, Järviö, Luoma, Rätty 2001, 17; STM 2001, 33.)

Hyvinvointiklusterilla on lukuisia erilaisia määritelmiä. Usein se koostuu sosiaali- ja terveyspalveluista ja näiden teknologiavalmistuksesta. Väestön elintason noususta ja vanhenemisesta johtuvan laajenemistarpeen perusteella hyvinvointiklusteria voidaan pitää erityisesti työllisyyden tulevan kehityksen kannalta avainklusterina. Voitaisiin ajatella, että keskeinen kysymys hyvinvointiklusterin tulevaisuuden kannalta on, mikä osa sen palveluista tuotetaan tulevaisuudessa julkisella sektorilla ja mikä yksityisellä sektorilla. Hyvinvointiklusterin keskeisimmällä toimialalla eli terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluiden toimialalla trendin voidaan arvioida olevan selkeästi nouseva. (Hernesniemi ym. 2001.)

Hyvinvointipalvelut voidaan luokitella palvelujen tuottajien mukaan mm. seuraavalla tavalla (Glennester 1992 ref. Aronen, Järviö, Luoma ja Rätty 2001, 40) :

1) Julkisesti tuotetut palvelut

- valtion palvelut (esim. yliopistot)
- kuntien aluetason palvelut (esim. sairaanhoitopiiri)
- kuntien yksin tai yhdessä tuottamat palvelut (esim. terveystieteiskeskukset)

2) Yksityiset palvelut

- voittoa tavoittelevat (esim. yksityinen lääkäriasema)
- voittoa tavoittelemattomat (esim. esim. yhdistyksen hoitokoti)

3) Yksityiset ei-formaalit palvelut

- esim. perheet, naapurustot, yhteisöt

Kuviossa 12 esitetään palvelujärjestelmien viitekehys, joka perustuu edellä mainittuun hyvinvointipalvelujen luokitteluun ja Järvisen ja Tuorilan (2002, 3) esittelemään yksityisten ja julkisten palvelujen kuluttajalähtöiseen viitekehykseen. Suomalaista hyvinvointivaltiota on luonnehdittu ns. julkispalveluvaltioksi, erotukseksi tulonsiirtoja jakavista ns. jakovaltioista. Siinä missä esimerkiksi kirkon ja vapaaehtoisjärjestöjen rooli sosiaalipalveluiden tuottamisessa on merkittävä keskeisessä ja eteläisessä Euroopassa voidaan Suomessa puhua perheen ja julkisen sektorin jaetusta hoivavastuusta. (Ilmakunnas 1998, 21.)

Kuluttajat tyydyttävät tarpeitaan joko julkisilla tai yksityisillä palveluilla tai kotitalouksien omalla tuotannolla. *Julkiset palvelut* edustavat kuluttajan kannalta lakisääteistä oikeutta, joka tuotetaan verovarilla. Vaikka *yksityiset palvelut* edustavat kuluttajille valinnan vapautta, käytetään niitä kuitenkin Suomessa edelleen varsin vähän. Meillä on pitkä itsetekemisen perinne, joten sekä palvelujen kysyntä että tarjonta ovat jääneet vähäisiksi. Koistisen (2003, 75) mukaan tämän päivän perheenäideille esimerkiksi siivoustyön ostaminen ei tunnu niin vieraalta ajatukselta kuin vanhemmille ikäpolville. Vaikka suhtautuminen palveluiden käyttöön on pikku hiljaa muuttumassa positiivisemmaksi, on kuluttajapalveluiden hinnan ja kuluttajien ostovoiman välinen suhde vieläkin esteenä palveluiden käytön voimakkaammalle lisääntymiselle (Palvelutyöntekijät 2002, 15).

Suomi on siirtymässä vähitellen hyvinvoinnin sekajärjestelmään, jossa julkisen sektorin rinnalla korostuvat myös markkinoilla tuotetut yksityiset palvelut, perhe ja vapaaehtoisjärjestöt. (Strandström ja Sormunen 1994, 3.) Resurssien niukkuus ja palvelujen laatu- ja monipuolisuusvaatimukset merkitsevät sitä, että yksityisten palvelutuottajien määrä lisääntyy julkisten palvelujen täydentäjänä. Kunnat ovat supistaneet palvelujen tarjontaa ja korostavat palvelujen saannin erilaisuutta ja joustavuutta. Kysyntään perustuvaa kilpailua pidetään suotavana ja yksityisten palvelujen käyttö nähdään realistisena vaihtoehtona julkishallinnon omalle tuotannolle. Julkinen valta on muuttumassa voimavarojen jakajasta ja palvelujen tuottajasta toimintojen koordinaattoriksi (Aronen ym. 2002, 31). Palvelurakenteen muutoksen jälkeenkin palveluiden järjestäjänä toimii julkinen sektori, mutta palvelujen tuottajana voi olla myös yksityinen sektori.

Esimerkiksi perheiden, naapureiden ja erilaisten yhteisöjen tuottamia palveluita *kutsutaan yksityisiksi ei-formaaleiksi palveluiksi*. Ikääntyneen kotihoidossa omaisilla on sekä inhimillisesti että taloudellisesti erittäin tärkeä rooli. Hännisen ja Karjalaisen (1994, 46) mukaan pyrkimys "siirtää" hyvinvointivaltion palveluita omaisten vastuulle

on kuitenkin erittäin epävarma ja kyseenalainen tapa järjestää vanhusten tai muiden hoivaa tarvitsevien palvelut, koska tämántapainen ajattelu edellyttää vahvoja sukulaisuuteen perustuvia sosiaalisia turvaverkkoja, jotka kuitenkin nykyisessä arkipäivän todellisuudessa ovat yhä harvinaisempia. Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio (2003, 38) arvioivat, että Suomessa on tällä hetkellä 130.000-300.000 omaishoidon piirissä olevaa ihmistä. Omaishoidon tuen asiakkaiden määrä onkin vuoden 1995 jälkeen kasvanut lähes 27 prosenttia ja tällä hetkellä omaishoidon tuesta tehtyjä sopimuksia kuntien ja omaishoitajien välillä on arviolta 23.000.

Omaishoidon tuen lainsäädäntöä on uusittu viimeisten vuosien aikana: on säädetty hoitopalkkion minimitaso, omaishoitajalla on myös oikeus eläketurvaan ja tapaturmavakuutukseen sekä kahteen vapaapäivään kuukaudessa. Lainsäädännön uudistuksista huolimatta omaishoidon tuki tuskin toimii kovin suurena kannustimena, koska omaishoidosta vastaavat yleensä jo työmarkkinoiden ulkopuolella olevat naiset (ns. sukupuoli-sopimus). (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 38.) Lisääntyvästä omaishoidon määrästä huolimatta vanhusten ja vammaisten *omaihoitoa tai itsensä työllistävää yrittäjyyttä* ei voida pitää kovin merkittävänä keinoina ratkaistaessa sosiaali- ja terveystalouden ongelmia (Simonen 1994, 19). Ne voivat kuitenkin olla osa suurempaa kokonaisuutta, jonka avulla turvataan hyvinvointipalveluja erilaistuneelle ja kasvavalle ikääntyneiden väestöryhmälle.

Palveluita voi tuottaa myös ns. *yksityiset voittoa tavoittelemattomat organisaatiot eli kolmas sektori*. Kolmas sektori muodostuu mm. yhdistyksistä, säätiöistä ja myös ns. sosiaalisista yrityksistä. Voittoa tavoittelemattomuus on ehkä nykyään hieman harhaanjohtava nimitys kolmannen sektorin toimijoista, koska myös ne tavoittelevat järkevää ja tuottavaa toimintaa, vaikkei niiden tuottoja olekaan välttämättä tarkoitus jakaa omistajille. Kolmas sektori saattaa vaikuttaa kilpailutilanteeseen epäterveesti, jos se esimerkiksi hinnoittelee tuotteensa tai palvelunsa alle markkinahintojen.

Sosiaalisilla yrityksillä tarkoitetaan yrityksiä, joiden työntekijöistä huomattava osa on vajaakuntoisia tai muuten heikossa työmarkkina-asemassa olevia. Sosiaaliset yritykset toimivat taloudellisesti voittoa tavoitellen samojen markkinaperiaatteiden mukaisesti kuin muutkin yritykset. Tavanomaisista yrityksistä ne eroavat siksi, että niissä yritystoiminnan taloudellinen voitto käytetään yritystoiminnan kehittämiseen, eikä voittoja jaeta osinkoina tai muuten yrityksen omistajille. Toisena sosiaalisen yritystoiminnan lähtökohtana ovat sosiaaliset tavoitteet. Vaikka yritysten tavoitteena onkin tuottaa taloudellista voittoa, toiminnan kantovoimana on saada heikossa työmarkkina-asemassa olevat ihmiset helpommin työelämään ja siten kiinnittymään yhteiskuntaan. (Palm ym. 2003, 7.)

Kuvio12: Palveluiden järjestämisen viitekehys (vrt. Järvinen ja Tuorila 2002, 3; Glennester 1992 ref. Aronen, Järviö, Luoma ja Rätty 2001, 40).

Joutsen-Onnelan (2003, 45) mukaan sosiaali- ja terveysalalla, jossa palvelurakenteen muutoksen lähtökohtana on laadukkaiden palvelujen takaaminen, epätarkoituksenmukaisten palvelujen karsiminen ja ennen kaikkea asiakkaiden ja potilaiden hyvinvointi, on yhä enemmän yksityistä palvelujen tuotantoa ja yrittäjyyttä. Sosiaali- ja terveysalan yrittämisen lähtökohtana on asiakkaiden palvelu kannattavasti eli asiakaskeskeisesti, jolloin kyetään yhtä aikaa huolehtimaan sekä asiakastarpeista että yrityksen menestymisestä.

Sosiaali- ja terveyspalvelut ovat ns. kollektiivista hyvää tuottavia palveluja, vaikka niiden käyttö on yksilöllistä ja tarvesidonnaista. Julkisten palveluiden tuotanto ei toimi täysin markkinalähtöisesti vaan poliittis-hallinnollisen päätöksentekomekanismin kautta. (Joutsen-Onnela 2003, 45). Myös Kannianen (2002, 17) korostaa, ettei peruspalvelujen järjestämistä voida jättää kokonaan markkinavoimien, kysynnän ja

tarjonnan armoille, koska se voisi vähentää kansalaisten yhdenvertaisuutta, tehdä palvelujen laadun vaihtelevaksi, ja nostaa kenties myös hintoja, jos palvelujen tuottajat alkaisivat kilpailla keskenään kalliilla tekniikalla. Julkista sektoria tarvitaan mm. sosiaalisen pääoman, kuten yhteiskunnan pelisääntöjen, normistojen ja yhteiskuntamoraalin, tukemiseen ja infrastruktuurin luomiseen. Yhteiskunnallinen vakaus ja pelisäännöt toimivat eräänlaisina tuotannon tekijöinä myös yrityksille, jotka puolestaan tuottavat kansantalouden varsinaisen arvonlisän. (Kanniainen 2002, 23.)

Julkinen sektori ja yksityinen sektori voivat sopia uudenlaisesta työnjaosta, jossa julkisen sektorin organisaatiot toimivat nykyistä enemmän palveluiden tilaajina, laadun valvojina ja/tai tarjouskilpailujen organisoijina. Palveluiden tuottamisessa voitaisiin hyödyntää markkinavoimien kykyä siivilöidä tehokkaimmat tuottajat. Palvelujen tuotannon ulkoistaminen ei toki merkitse sitä, etteivätkö myös julkisen sektorin organisaatiot voisi jatkaa niiden tuottamista. Julkisen sektorin tulisi tällöin kuitenkin kyetä samaan tuottavuuteen kuin yksityinen sektori. (Kanniainen 2002, 17-18.) Kunnan ydintoiminnot edellyttävät päätöksentekoa tai osaamista, jota ei voi tai kannata siirtää ulkopuolisille. Kunnan ydintoiminnoiksi voidaan luokitella erityisesti palvelutarpeen määrittäminen, palvelujen järjestäminen ja valvonta. Sen sijaan hyvinvointi- ja tukipalvelujen tuottaminen tulisi kussakin tilanteessa antaa parhaan toimijan tehtäväksi. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 9.)

Palveluyritysten määrä on viime vuosina kasvanut ripeää tahtia. Vuonna 2002 Suomessa oli runsaat 160 000 palvelualan yritystä. Määrä on kasvanut vuodesta 1994 lähes 30 000 yrityksellä. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 7.) Kuntasektorin ostot yksityisiltä sosiaali- ja terveystalouden palveluiden tuottajilta olivat vuonna 2001 lähes 800 miljoonaa euroa ja määrät ovat vuosittain kasvaneet yli 10 prosentin keskimääräistä tahtia (Suomen yrittäjät 2003b, 40). Palveluiden ostojen odotetaan lähivuosien aikana edelleen kasvavan sitä mukaa, kun markkinat kehittyvät. Erityisen nopeasti on lisääntynyt vanhus- ja vammaispalvelujen ostaminen ulkopuolisilta tuottajilta, vuonna 2003 niiden ostaminen lisääntyi peräti 20 prosentin vuosivauhtia. (Martinen 2004, 21.)

Julkisilla hankinnoilla on myös merkittävä vaikutus paikallisten palvelumarkkinoiden syntymiseen ja monissa kunnissa myös yritystoiminnan jatkumiseen paikkakunnalla - ja lopulta koko paikkakunnan elinvoimaisuuteen. Yhteistyö kuntien ja yksityisen sektorin välillä onkin nähtävä osana kuntien elinkeinopolitiikkaa. (Palvelutyönantajat 2002, 11.) Tossavainen ja Iso-Ahon (2003, 5) mukaan Ruotsissa tehdyt selvitykset ovat osoittaneet, että yksityisten palveluiden käyttö julkisessa palvelutuotannossa edistää alueellista talouskasvua. Tämä perustuu siihen, että julkiselle sektorille palvelujaan myyvät yritykset voivat kasvaa tarjoamalla palvelujaan myös muille yritys- ja kuluttaja-asiakkaille. Hyvät esimerkit myös kannustavat uusien yritysten perustamiseen ja kilpailun ansiosta kehittyä myös uusia palvelukonsepteja ja toimintamalleja. Syntyy positiivinen kierre, joka on yhtäläillä kuntien, kuntalaisten kuin yritystenkin etu.

KTM:n (2001, 19) tutkimuksen mukaan hoiva-alan yrityksissä koetaan tärkeämmiksi kasvukeinoiksi erityisesti yhteistyön lisääminen kunnan kanssa. Myös sivutuotteiden ja -palveluiden kehittäminen, yhteistyön lisääminen yrittäjien kesken, mainonnan ja markkinoinnin lisääminen sekä uuden palvelutuotannon aloittaminen nähtiin varteenotettavina keinoina kasvattaa yrityksen toimintaa. Palvelutoiminnan kehittymisen esteenä pidettiin työstä aiheutuvia sivukuluja, verotusta, markkinoita väärinä tukia sekä byrokratiaa.

Julkisen sektorin ja yksityisen palvelusektorin yhteistyön kehittämisen on sekä asenteisiin, osaamiseen että lainsäädäntöön liittyviä esteitä. Palvelutyönantajien (2003, 12) mukaan asenteellisia esteitä voidaan raivata jakamalla oikeaa tietoa talouden realiteeteista, työntekijöiden asemasta ja palvelujen käyttäjien oikeuksista. Palvelujen hankintaan ja vaihtoehtoisiin järjestämistapoihin liittyvät ongelmat voidaan ratkaista koulutusta ja yhteistyötä lisäämällä. Julkisen ja yksityisen sektorin olisi tehtävä yhteistyötä erityisesti tuotekehityksessä, rahoitusjärjestelmien kehittämisessä, laatuksymyksissä ja sopimusasioissa. Yksityisen palvelujentuotannon kannalta on keskeistä tietää, miten kunnat toimivat: Ostetaanko palvelut yrityksiltä vai kolmannen sektorin organisaatioilta ja kilpailutaanko ostopalvelut vai ei. Näillä kysymyksillä on suuri merkitys markkinoiden toimivuuteen erityisesti sosiaalipalveluissa, joiden kohdalla kunnat ovat käytännössä monesti ainoita palvelujen ostajia (Suomen yrittäjät 2003c).

Suomen yrittäjien (2003c, 37-38) selvityksen mukaan Suomen suurimmatkaan kaupungit eivät vielä ole täysin sisäistäneet lainsäädännön vaatimuksia, jotka edellyttävät lähtökohtaisesti myös kaikkien palveluhankintojen kilpailuttamista. Palveluhankintojen kilpailuttamisosaamiseen on jatkossa panostettava määrätietoisesti, sillä julkiset hankintamenettelyt ja kilpailuttamistilanteet ovat julkisten palveluiden markkinapaikka. Suomen yrittäjät korostaa, että palvelumarkkinoiden vakiintumisen ja vaihtoehtoisten tuotantotapojen kehittymisen edellytyksenä on avoin ja oikea tieto kunnan oman palvelutuotannon ja ostopalveluiden suhteesta. Selvityksen mukaan missään tarkastellussa kaupungissa palvelujärjestelmä ei näytä muodostavan sellaista kokonaisuutta, jossa strategisia tavoitteita viedään määrätietoisesti käytännön toiminnaksi. Ongelmana näyttää olevan, että strategiat laaditaan yleensä virkamiesvoimin eikä järjestelmällistä vuoropuhelua palvelujärjestelmien kehittämissuunnista ja vaihtoehtoisista tuotantotavoista yksityisten tuottajien ja kaupunkien välillä käydä. Palveluiden tuottajat olisikin tarkoituksenmukaista kytkeä aktiivisesti mukaan palveluidenstrategiseen valmisteluun. Kuntien palvelustrategioissa tulisi määritellä tarkat tavoitteet siitä, kuinka palvelut tuoteistetaan, miten tilaaja-tuottaja -malliin siirrytään, miten yksityisiä palveluita hyödynnetään ja miten palveluiden ostaminen organisoidaan. Suomen yrittäjät, Palvelutyönantajat ja Kuntaliitto ovat käynnistäneet eri puolilla maata keskustelutilaisuuksien kierroksen, jonka tarkoituksena on lisätä kuntien ja yritysten vuoropuhelua julkisten palvelujen järjestämisvaihtoehtoista ja kuntien hankintapolitiikasta (Suomen yrittäjät 2003e).

Tossavainen ja Iso-Aho (2003, 25) korostavat, että palvelujen tuottajien ja asiakkaiden kannalta olisi myös huomioitava, että solmittavien sopimusten tulisi olla riittävän pitkäaikaisia, jotta pitkäjänteinen toiminnan kehittäminen olisi mahdollista. Tällä hetkellä sopimukset ovat usein 2-3 vuoden pituisia, mikä on monen palvelun näkökulmasta liian lyhyt aika. Riittävän pitkä sopimusaika korostuu esimerkiksi kotipalveluissa ja pääomavaltaisissa palveluissa.

Tämän tutkimuksen asiantuntijoiden mukaan varsinkin ikääntyneiden palveluissa ja kotiin tuotettavissa palveluissa erityisen tärkeää on luottamus palveluntuottajan ja asiakkaan välillä: Kuka haluaa päästää omaan kotiinsa joka viikko eri ihmisen siivoamaan, täyttämään jääkaapin tai avustamaan itseään WC:ssä tai suihkussa käymisessä? Yhä pidempään elävät vanhukset saattavat tarvita esimerkiksi kaupan kuljetuspalveluita tai taksiyrittäjän palveluita jopa 15 vuotta. Tänä aikana palvelun

tuottajasta muodostuu asiakkaalle läheinen henkilö, joka usein korvaa kaukana asuvien ja kiireisten sukulaisten huolenpidon ja saattaa muodostua ikääntyneen ainoaksi sosiaalisiksi kontaktiksi.

Tulevaisuudessa on monet ihmiset tarvitsevat monipuolista apua tavallisessa arjessa selviytymiseen. Stakesissa on laadittu neljä vaihtoehtoista sosiaali- ja terveydenhuollon tulevaisuuden suuntaa (Strandström ja Sormunen 1994, 9):

- Kaaos/hajaantuvat palvelut: Tämä on kärjistyvien ongelmien ja polarisoituvan osaamisen sosiaali- ja terveyspalvelu, joka toteutuu kurjistuvassa julkisessa palvelujärjestelmässä ja sen rinnalla olevassa kirjavassa yksityisten sosiaali- ja terveysmarkkinoiden, vapaaehtoistyön ja moninaisten välimuotojen organisaatioissa.
- Kansalaispalvelut/osuuskuntapalvelut: Kansalaisvastuuseen ankkuroitua sosiaali- ja terveyspalvelu sallii asiakkaille laajan mahdollisuuden vaikuttaa työn painottumiseen. Kansalaisten omat voimavarat tukevat julkisen palvelujärjestelmän työtä.
- Ammatillinen integraatio/kokonaisvaltainen järjestelmä/paikalliset järjestelmät: Alue- ja väestövastuuta painottava moniammatilliseen osaamiseen rakentuva sosiaali- ja terveyssektorit yhdistävä vaihtoehto perustuu uudenlaisten ammattilaisten työhön. Asiakkaiden kanssa tehdään tiivistä yhteistyötä. Yhteistyö ja viestintätaidot ovat selkeitä tietotaitovaatimuksia.
- Voucher-palvelut/erikoispalvelujärjestelmä: Erikoisosaamisen, spesialistien ohjaukseen, laajaan yhteiseen palveluvalikoimaan ja yhteen tarpeeseen kerrallaan vastaavaan työorientaatioon pohjautuva sosiaali- ja terveyspalvelu, jossa moniongelmaisten ihmisten hoidon ja huollon kehittäminen on vaikeata.

Mikään edellisistä tulevaisuudenkuvista ei varmaankaan toteudu sellaisenaan vaan käytännössä kaikista malleista tullaan ottamaan elementtejä soveltuvin osin. (Strandström ja Sormunen 1994, 9.) Myös Kivelän ja Mannermaan kunta-alan tulevaisuusbarometrin (1999, 69) mukaan kunnat muuttuvat palvelutuottajista entistä selvemmin palvelujen tarjoajiksi. Palvelut ostetaan yksityiseltä tai kolmannelta sektorilta. Osa kuntapalveluista siirtyy tarjottaviksi seutukunnallisesti ja saattaa olla, että palvelut eriytyvät lähipalveluihin ja seutupalveluihin. Kuntien ei katsota pitkällä aikavälillä voivan turvata nykyistä palvelutasoa kaikissa olosuhteissa ja palvelut tulevat olemaan nykyistä enemmän vastikkeellisia. Kivelä ja Mannermaa (1999, 118) luonnostelevat neljä vaihtoehtoista näkemystä palvelutarjonnan tulevaisuuden mahdollisista kehityslinjoista:

- "Mikään ei muutu" -tulevaisuudessa kunnat tuottavat osan palveluista itse ja ostavat osan yksityiseltä sektorilta tai tuotetaan kuntayhteistyönä. Alueelliset erot ovat suuria ja talouden niukkuus haittaa palvelutarjonnan laadullista kehittämistä.
- "Valtion ote tiukentuu" -tulevaisuudessa peruspalveluiden tarjontaa kontrolloidaan lähinnä rahoituksen avulla. Alueelliset erot ovat nykyistä pienempiä ja erityisesti ns. subjektiivisten oikeuksien osalta valtiolta edellytetään suurempaa kustannusvastuuta, mutta vastapainoksi sillä on myös suurempi valvonnan mahdollisuus.
- "Amerikan-malli" -tulevaisuudessa palvelut ostetaan nykyistä enemmän markkinoilta. Hyvin toimeentulevat ihmiset ostavat palveluita yksityiseltä sektorilta markkinahintaan. Julkisten palveluiden kysyntä laskee. Subjektiivisista oikeuksista siirrytään harkinnanvaraisuuteen ja osittaiseen vastikkeellisuuteen.
- "Seutukunta" -tulevaisuudessa osa hyvinvointipalveluita tarjotaan seudullisesti. Seutukunnista kehittyy talousyksiköitä ja palvelujakelussa siirrytään joustavampiin rakenteisiin. Joissakin subjektiivisissa oikeuksissa harkinnanvaraisuutta. (Kivelä ja Mannermaa 1999, 118.)

Julkisella sektorilla on palvelujen ulkoistamiseen useita yhteistyövaihtoehtoja, esimerkiksi ostopalvelusopimus, palveluseteli, maksusitoumus ja erilaiset julkinen-yksityinen yhteistyömallit, kuten elinkaarirahoitus. Erilaiset yhteistyömallit sopivat eri tilanteisiin ja etenkin suurissa kunnissa voidaan käyttää rinnan kaikkia vaihtoehtoja. Ostopalveluissa kunta ostaa tarvittavat lisäpalvelut ulkopuolelta tai siirtää mahdollisesti koko kyseisen palvelutuotannon kunnan ulkopuolelle. *Palveluseteli* on julkisen sektorin rahoittamaa ja käyttötarkoitukseltaan etukäteen määriteltyä ostovoimaa. Palveluseteli voidaan kohdentaa jollekin väestöryhmälle tai henkilölle määrättyjen palveluiden ostamiseen yksityiseltä tai julkiselta palveluntarjoajalta. Palvelun tuottaja laskuttaa setelin määrän kunnalta, kun taas asiakas maksaa mahdollisen oman osuutensa suoraan palveluntuottajalle. Julkinen-yksityinen -yhteistyömalleista esimerkkinä on elinkaarimalli, jossa rakennusten suunnittelusta, investoinnista ja ainakin osasta palveluja vastaa palveluntuottaja tai niiden yhteenliittymä. Tämän mallin mukaisesti esimerkiksi koulurakennuksia on otettu kouluajan ulkopuolella muihin palvelutarkoituksiin. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 10.)

Palvelujärjestelmän toimivuutta on ensisijaisesti tarkasteltava kansalaisten hyvinvoinnin kannalta. Verorahoitteisten peruspalveluiden perimmäinen arvostelukriteeri on Arosen ym. (2001, 23) mukaan kansalaisten hyväksyntä. Hyvän palvelujärjestelmän tulee tuottaa palveluita,

- joita väestö haluaa
- jotka katsotaan tarpeellisiksi taata yhteiskunnan puolesta
- jotka edistävät väestön hyvinvointia
- jotka ovat väestön saatavilla tasavertaisesti sekä alueellisesti että väestöryhmittäin
- jotka on tuotettu tehokkaasti ja laadukkaasti
- joiden tuotanto ja sisältö reagoivat muuttuviin tarpeisiin.

Ihmiset vaativat yhä parempia ja yksilöllisempiä palveluita. Esimerkiksi hyvinvointipalveluissa asiakkaat pitävät omaa tilannettaan ja omia tarpeitaan ainutlaatuisina. He odottavat monipuolista tietoa palveluvaihtoehtoista ja ovat valmiita näkemään vaivaa parhaan vaihtoehdon löytämiseksi. Nämä kovenevat vaatimukset koskevat myös julkista sektoria. Kansalaiset haluavat, että tarjolla on sisällöltään erilaisia vaihtoehtoja ja useampia palveluntarjoajia. (Tossavainen ja Iso-Aho 2003, 7.)

5.1.2 Muut palvelut

Kuluttajien palvelujen tarve muuttuu elämäntilanteiden myötä. Yksinasuvien, pariskuntien ja lapsiperheiden palvelujen tarve ei ole samanlainen, vaikka kaikki nämä ryhmät tarvitsevat esimerkiksi kauppa- ja pankkipalveluita. (Järvinen ja Tuorila 2002, 4.) Ikäihmiset tulee ottaa huomioon kaikessa kunnan toiminnassa: asuntopolitiikassa, liikennejärjestelyissä, kaupallisissa ja muissa palveluissa, sivistys- ja liikuntatoimessa sekä kulttuurielämässä. Tulevaisuudessa ikääntyvien elämäntyyli ja odotukset muuttuvat ja tarpeet yksilöllistyvät. Ikäihmisten fyysinen ja henkinen kunto, koulutustausta ja tulotaso vaihtelevat. Uusperheet ja yhden hengen taloudet tulevat yhä yleisemmiksi. Toisaalta myös vanhuspariskuntien määrä kasvaa, kun miesten elinikä pitenee. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 7.)

Ihmisten elämämpiirien ja kulutustottumusten muutokset vaikuttavat myös yrittäjyyteen. Ihmisten elämäntavat ja kulutustottumukset ovat muuttuneet yksilöllisemmiksi eikä enää voida puhua esimerkiksi "vanhuksista" yhtenäisenä kuluttajaryhmänä. Yksilöllistyminen heijastuu myös yksilöllisten elämispalvelujen ja tuotteiden sekä niihin liittyvän yrittäjyyden kasvuna. Esimerkiksi kulttuuri-, luonto- ja ulkoiluteollisuudella uskotaan tulevaisuudessa olevan huomattavia kasvumahdollisuuksia (Palm ym. 2003, 15).

Suomalaista elämää koskevassa tutkimuksessa tyypitellään neljä sukupolvea: Sotien ja pulan sukupolvi, sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sukupolvi, suuren murroksen sukupolvi ja lähiöiden sukupolvi. Kukin sukupolvi hyväksyy oman vanhenemisensa ja suhtautuu siihen oman sukupolvensa näkökulmasta. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 7.) Käsitteellisesti voidaan erottaa toisistaan ihmisen "kolmas" ja "neljäs" ikä, joilla tarkoitetaan seniori- ja vanhusikää. Kolmannella iällä tarkoitetaan työelämän jälkeistä 20-30 vuotta jatkuvaa elämänvaihetta, jota luonnehditaan vapauden, aktiivisuuden, tuottavuuden ja harrastamisen kaudeksi. Oleellinen osa ikäihmisten voimavaroista ja omatoimisuudesta suuntautuu opiskeluun, vapaa-ajanviettoon, kulttuuriharrastuksiin ja liikuntaan. Neljäs ikä viittaa varsinaiseen vanhuuteen, jolloin hoidon tarve ja riippuvuus muista ihmisistä lisääntyy iän mukanaan tuomien sairauksien ja selviytymisvaikeuksien vuoksi. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 7.)

Ikääntyvät käyttävät samoja julkisia ja yksityisiä palveluja kuin nuoremmatkin. Palvelujen tuottamisessa ei kuitenkaan enää edetä standarditarkoituksin ja ikäihmisten erilaiset elämäntilanteet ja erilainen terveydentila edellyttävät yksilöllisiä vaihtoehtoja asumisessa ja palveluissa. Asiakaslähtöisyys tukee ja ylläpitää ikääntyvän identiteettiä, tietoisuutta itsestään ja liittymistä yhteisöön. Ikääntynyt nähdään aktiivisena ja toimivana yksilönä, jonka arvokkuutta ja itsemääräämisoikeutta tuetaan voimavaroista lähtevällä työotteella. Ikääntyneiden asumisympäristöjen ja asuinolojen tulee tukea nykyistä paremmin itsenäistä selviytymistä. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 7.) Aikaisempiin eläkeläispolviin verrattuna terveemmät, varakkaammat ja kuluttamaan tottuneet kolmannen iän elämänvaiheessa olevat tulevat lisäämään esimerkiksi erilaisten henkilökohtaisten-, terveydenhoito-, virkistys-, hemmottelu-, seikkailu-, kulttuuri- ja tapahtumapalveluiden kysyntää.

Väestön ikääntyminen tuo haasteen myös kauppapalvelujen saavutettavuudelle. Vuonna 2002 lähes 90 prosenttia asukkaista asui alle viiden kilometrin etäisyydellä kaupasta. Haja-asutusalueilla päivittäiskauppapalvelut ovat perustuneet pitkälti myymäläautotoimintaan, joka on vähentynyt jatkuvasti. Maaseudulla kyläkaupat ovat kyläyhteisöjen lähipalvelu- ja tiedonvälityspisteitä sekä päivittäisiä kohtaamispaikkoja. Kyläkauppojen yhteyteen on perustettu posti- ja pankkipalveluja sekä ruoka- ja lääkejakelua. Ns. palvelukauppa-ajatus edellyttäisi myös valtion ja kunnan palvelujen sisällyttämistä kyläkaupan yhteyteen. Lisäksi tilauspalveluun perustuva kotiinkuljetus, sähköinen kaupankäynti ja myymäläautopalvelujen monipuolisuus ovat keinoja mahdollistaa ikääntyvien kotona asumista myös haja-asutusalueilla. (Olsbo-Rusanen ja Väänänen-Sainio 2003, 33.)

Seuraavassa on muutama esimerkki erilaisista tavoista tuottaa palveluja ja tietoja palveluista ikäihmisille, kaikille kotitalouksille tai ikäihmisten kanssa työtä tekeville tahoille:

- Esimerkiksi Vantaalla ja Espoossa on kokeiltu K-supermarkat Ykköshallin palvelua, jossa hoitajat eivät enää käy kaupassa kotihoidon asiakkaiden puolesta vaan kauppa toimittaa asiakkaan tilauksen suoraan asiakkaan kotiin. Tässä ns. kauppakassipalvelussa kotihoidon työntekijä kerää ostoslistat viikoittain asiakkailtaan ja lähettää tilaukset internetin tilauslomakkeella, sähköpostilla tai faksilla kauppaan, joka toimittaa ostokset suoraan asiakkaan jääkaappiin sovittuna ajankohtana. Palvelusta on saatu hyviä kokemuksia ja jatkossa tällainen järjestelmä on järkevää ottaa käyttöön myös muualla. Kauppakassipalvelu soveltuu hyvin sellaisille kauppoille, joilla on suuret valikoimat ja kokemusta internet-kaupasta ja siihen liittyvästä keräilystä.
- Vantaalla ja Lohjalla on toteutettu Raha-automaattiyhdistyksen rahoituksella yhteistyössä Kuntokallio Säätiön Ikäinstituutin ja Keskustakehitys Oy:n kanssa ns. Ikäihmisten palvelutori -kokeilu (liite 5), joka tarjoaa ikääntyvien ihmisten kotona asumisen tueksi sekä henkilökohtaisen ohjauksen palvelupisteessä että Internetpalvelun. Palvelutorin asiakkaina ovat ikäihmiset ja heidän omaisensa, jotka etsivät palveluita ikäihmisille, kunnan työntekijät, jotka etsivät palveluja asiakkailleen ja palveluntuottajat, jotka etsivät kumppaneita verkostoihinsa.
- Kaikille kotitalouksille tarjotaan kotityöpalveluita myös mm. ELIAS-nettitorilla, joka on kotityöalan ostopalveluiden tarjonnan ja kysynnän sähköinen kohtaamispaikka (liite 6). ELIAS-nettitorin kehittämistä ovat rahoittaneet Etelä-Suomen lääninhallitus, EU sekä Espoo, Helsinki, Karjalohja, Kirkkonummi, Lohja, Nummi-Pusula, Nurmijärvi, Sammatti, Vihti ja Vantaa. Asiantuntemustaan ovat antaneet myös Helsingin yliopisto, Kuluttajatutkimuskeskus, Opetushallitus ja Verohallitus. Toria hallinnoi Työtehoseura ry.

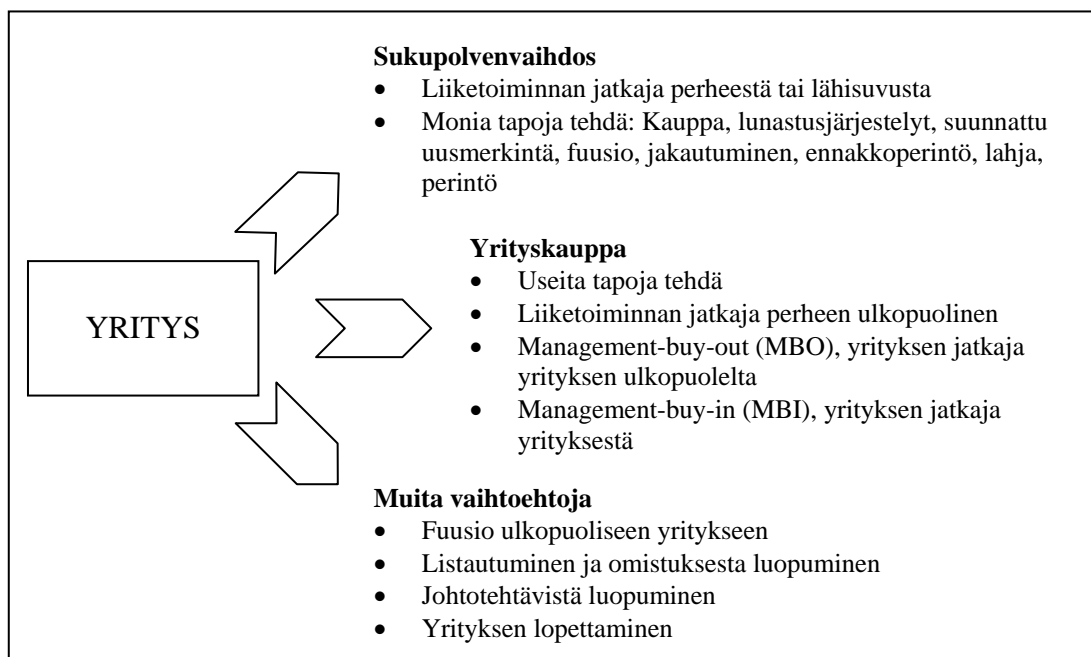
5.2 Yrittäjyyden jatkuvuus

Perheyrietykset ovat voimakkaasti kytköksissä talouden rakenteisiin ja niitä voidaan hyvällä syyllä kutsua talouden selkärangaksi. Perheyrietysten uudistava sekä markkinoita aktiivisesti seuraava ja hyödyntävä yrittäjyys luo talouteen lisäarvoa ja vakautta. Lisäksi perheyrietykset ovat suhteellisen turvallisia työllistäjiä. (Heinonen 2003, 218.) Perheyrietytyyden avulla voidaan hyvin vastata palvelujen ja hyvinvointipalvelujen yhä kasvavaan kysyntään.

Suomessa ei vielä ole tehty kovin paljon sukupolvenvaihdokseen ja liiketoiminnan siirtoon liittyvää tutkimusta, mutta joitakin julkaisuja on kuitenkin ilmestynyt 1990-luvun puolivälistä lähtien (mm. Laukkanen 1994; Koironen 1998 ja 2000; Hautala 2003; Malinen ja Vento-Vierikko 2002; Stenholm 2003; Heinonen 2003). Sukupolvenvaihdokset ovat ajankohtaisuutensa takia alkaneet kiinnostaa yhä enemmän. Sukupolvenvaihdoksiin liittyvien seminaarien, kurssien ja koulutuksen määrä on kasvanut ja tekeillä on useita tutkimuksia aiheeseen liittyen (mm. Perheyrietytysten liitto 2003.)

Liiketoiminnan siirrolla tarkoitetaan yrityksen toiminnan ja omistuksen siirtämistä eteenpäin ja jatkamista nykyisen yrittäjän tai omistaja-yrittäjän siirtyessä pois yrityksestä. Käytännössä eläkkeelle siirtyvällä yrittäjällä on kolme vaihtoehtoa 1) sukupolvenvaihdos, yrityksen myynti perheen ulkopuolisille tai 3) yrityksen

lopettaminen. Kuten kuviosta 13 nähdään, liiketoiminnan siirto voidaan toteuttaa monilla eri tavoilla:

Kuvio 13: Liiketoiminnan siirron vaihtoehtoja (Koiranen 2000, 135-141; Stenholm 2003, 15).

Suomessa arvioidaan suurten ikäluokkien eläköitymisestä johtuvien sukupolvenvaihdosten ajoittuvan vuosiin 2005 -2015. Nykyisin Suomessa enintään noin viidennes perheyrittäjistä siirtyy toiselle sukupolvelle ja niitä, jotka siirtyvät kolmannelle sukupolvelle tai kauemmas on vain muutamia prosentteja kaikista yrityksistä. (Koiranen 2000, 46). Tulossa olevien sukupolvenvaihdosten määrää on arvioitu mm. seuraavissa tutkimuksissa:

Vuoden 1999 Suomen yrittäjien barometrin mukaan 40 prosentissa yrityksistä on sukupolvenvaihdos ajankohtainen vuoteen 2010 mennessä. Tämä tarkoittaisi noin 8 000 - 9 000 sukupolvenvaihdosta vuosittain (Suomen yrittäjät 1999 ref. Stenholm 2003, 16).

Myös **Teollisuuden ja Työnantajien keskusliiton selvityksessä** (Nissinen 1999) vastanneista (114 vastaajaa) hieman yli 40 prosenttia arveli sukupolvenvaihdoksen olevan ajankohtaisen lähivuosina. Vaikka jatkuvuus koetaan yleensä lyhyen tähtäyksen voittoja tärkeämmäksi, vain joka viides perheyrittäjä selviää toiselle sukupolvelle. Vastanneista 14 % ilmoitti, että sukupolvenvaihdosta ei tulla toteuttamaan ja lähes puolet oli harkinnut yritystoiminnasta luopumista. Sukupolvenvaihdoksen perusteluina vastaajat korostivat omistuksen ja toiminnallisen johdon säilyttämistä samoissa käsissä, henkilöstön ja asiakkaiden luottamusta sekä perinteiden ja toimeentulon jatkuvuuden turvaamista. Perheyrittämisen lopettaneilla ja lopettamista harkinneilla ei ollut sopivaa jatkajaa tai he kokivat sukupolvenvaihdoksen veroseuraamukset kohtuuttomiksi. Osa luopujista on kyllästyneitä yrittämiseen, osa haluaa vain realisoida yritystoiminnan tulokset. (Nissinen 1999.)

Vuonna 2000 Keskuskauppakamarin tekemässä selvityksessä 44 prosenttia vastanneista yrityksistä (528 vastaajaa) ennakoi omistusjärjestelyt ajankohtaisiksi lähimmän 5 vuoden aikana (Keskuskauppakamari 2000 ref. Stenholm 2003, 16).

Stenholm (2003, 17) arvioi omassa tutkimuksessaan tulevien sukupolvenvaihdosten määrää vuoden 2001 Pk-yritysbarometrin ja PK-Instituutin Pk-tietokannan lukujen mukaan. Stenholmin laskelmien mukaan runsaasta 220 000 yrityksestä noin 67 prosenttia on perheyrittäjiä, joten uusimpien lukujen perusteella voidaan ennakoida, että vuosittain noin 7 000 yrityksessä tapahtuu sukupolvenvaihdos vuoteen 2010 mennessä.

Viimeisimmän perheyrittäjien liiton Perheyrittäjäbarometrin (Karlsson 2003) mukaan *sukupolvenvaihdos yrityksen johdossa* tulee ajankohtaiseksi 21 prosentissa vastanneista yrityksistä ja *sukupolvenvaihdos yrityksen omistuksessa* tulee ajankohtaiseksi 29 prosentissa vastanneista yrityksistä (103 vastaajaa). Tarkasteltaessa sukupolvenvaihdosten mahdollisuutta yrityksen koon mukaan voitiin havaita, että pienemmissä yrityksissä (1-250 henkilöä) 42 prosenttia vastaajista uskoo sukupolvenvaihdoksen omistuksessa tulevan ajankohtaiseksi lähivuosina, kun taas suuremmissa yrityksissä (yli 250 henkilöä) vain 16 prosenttia ennustaa muutosta omistuksessa. Kyselyyn vastanneista yrityksistä 34 prosentilla on olemassa sukupolvenvaihdossuunnitelma ja 24 prosentilla asia on vireillä. 77 prosentille kyselyyn vastanneista löytyy yrityksen jatkaja perheestä tai suvusta, 23 prosentille jatkajaa ei ole tiedossa perheestä tai suvusta. Olisi kuitenkin tärkeää löytää jatkaja myös näihin yrityksiin, koska yrityksen lopettaminen on koko yhteiskunnan kannalta huono ratkaisu. Perheyrittäjien liiton jäsenyritysten voidaan kuitenkin olettaa olevan muita yrityksiä aktiivisempia ja määrätietoisempia sukupolvenvaihdokseen liittyvissä asioissa, koska barometrin mukaan kaikkein suurimmissa yrityksissä oli johdossa jo vähintään toinen tai kolmas sukupolvi eli yrityksissä on jo olemassa kokemuseräistäkin tietoa sukupolvenvaihdoksista. Kyselyyn osallistuneista liikevaihdoltaan pienimmässä kokoluokassa oli yleisimmin johdossa vasta ensimmäinen sukupolvi.

Suomen yrittäjien (2003) pk-yritysbarometrin mukaan sukupolven- tai omistajanvaihdos on jo tapahtunut 14 prosentilla pk-yrityksistä viimeksi kuluneen 5 vuoden aikana. Sukupolven- tai omistajanvaihdos on odotettavissa 19 prosentilla pk-yrityksistä seuraavan 5 vuoden aikana. Lähimmän kahden vuoden aikana vaihdos on odotettavissa 7 prosentilla pk-yrityksistä. Lähes kolmella neljästä pk-yrityksestä sukupolven- tai omistajan- vaihdos ei ole näköpiirissä seuraavan 5 vuoden aikana. Vajaa kymmenes pk-yrityksistä ei osaa arvioida tulevaisuuttaan tässä suhteessa. Jos tähän barometriin vastanneiden pk-yritysten ennakointi toteutuu kokonaisuudessaan, on seuraavan kahden vuoden aikana odotettavissa reilut 15 000 sukupolven- tai omistajanvaihdosta. Seuraavan viiden vuoden aikana 12 prosenttia pk-yrityksistä, eli noin 27 000 odottaa tekevänsä sukupolvenvaihdoksen.

Taulukko 8: Sukupolven- tai omistajanvaihdokset pk-yritysbarometrin 2/2003 mukaan (Suomen yrittäjät 2003b, 27).

Sukupolven- tai omistajanvaihdos tapahtunut viimeisen 5 vuoden aikana	Ei ole tapahtunut		On tapahtunut	
	86 %		14 %	
Sukupolven- tai omistajanvaihdos odotettavissa seuraavan 5 vuoden aikana	Ei odotettavissa	Kyllä, 1-2 vuoden sisällä	Kyllä, 3-5 vuoden sisällä	En osaa sanoa
	73 %	7 %	12 %	8 %

Pk-yritysbarometrin mukaan jatkajan löytäminen on suurin sukupolven/omistajanvaihdokseen liittyvä ongelma. Sukupolvenvaihdoksia suunnittelevista pk-yrityksistä 33 prosenttia pitää jatkajan löytymistä ongelmana. Verotus ja arvonmääritys ovat seuraavaksi keskeisimpiä ongelmia. Rahoitusta pitää ongelmana 21 prosenttia ja yhtiö- ja sopimusjuridiikkaa 18 prosenttia. (Suomen yrittäjät 2003b, 27-28). Sukupolvenvaihdoksiin liittyviä ongelmia pohdittaessa on muistettava, että henkiset ongelmat usein jäävät katveeseen tämänkaltaisissa kyselyissä.

Sukupolvenvaihdosten alueittainen ja toimialoittainen jakautuminen vaikuttaa myös maamme yritysraakenteeseen. Pohjois- ja Itä-Suomessa on arvioitu sukupolvenvaihdosten olevan ajankohtaisia hieman muita alueita myöhemmin. Muilla alueilla, kuten Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla ja Pohjanmaalla sukupolvenvaihdoksia arvioidaan tapahtuvan lähes joka kolmannessa yrityksessä jo vuoteen 2007 mennessä. Toimialoittain tarkasteltuna esimerkiksi kuljetusalalla sekä majoitus- ja ravitsemisalalla sukupolvenvaihdos on todennäköisimmin ajankohtainen lähimmän kuuden vuoden aikana, kun taas palvelualojen mikroyrityksissä sukupolvenvaihdokset arvioidaan ajankohtaisiksi vasta kymmenen vuoden kuluttua. (Stenholm 2003, 18.)

On huomattava, että sukupolvenvaihdokset ovat ajankohtaisia kussakin yrityksessä periaatteessa aina 20 vuoden välein, suurten ikäluokkien eläköityminen vain aiheuttaa tietynlaisen sukupolvenvaihdosten "kasautuman". Sukupolvenvaihdoksia voi tapahtua suurissa perhe- ja sukuyrityksissä jopa useammin, kun eri-ikäiset perheen tai suvun jäsenet luopuvat omista tehtävistään ja omistuksistaan. Myös sairastumiset ja ennakoimattomat kuolemantapaukset saattavat aikaistaa sukupolvenvaihdoksia, joten sukupolvenvaihdokset kuuluvat yritysmaailman arkipäivään ja niihin pitäisi osata varautua ajoissa - niin yritys- kuin yhteiskuntatasolla. Erilaisilla toimialoilla, erikokoisissa yrityksissä, eri elinkaaren vaiheissa olevissa yrityksissä ja erilaisten ihmisten kesken tapahtuvat sukupolvenvaihdokset vaativat aina erilaisia toimenpiteitä ja eripituisen ajan. Perheyrittäjäisyys ja siihen liittyvä sukupolvenvaihdos ovat niin moniulotteinen ongelmakenttä, että yhteiskunnan pitäisi mahdollisimman pian luoda pitkäjänteinen, joustava ja tavoitteellinen suunnitelma sukupolvenvaihdosten edistämiseksi

6 SKENAARIOT: YRITTÄJYYS JA PERHEYRITTÄJYYS VUONNA 2010

Tämän tutkimuksen tuloksena voidaan esitellä kolme erilaista perheyrittäjyyden skenaariota. Näissä skenaarioissa kuvataan suomalaista yhteiskuntaa perheyrittäjyyden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksilla vuonna 2010. Ensimmäisenä esitellään *perusskenaario*, joka kuvaa yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden kehittymistä tämän päivän yrittäjyyspolitiikan tuloksena. Tavoitteena perusskenaariossa on ylläpitää nykyistä hyvinvointiyhteiskuntaa. Toiseksi esitellään *pessimistinen skenaario*, joka itse asiassa syntyy perusskenaarion jatkumona, jos perheyrittäjyyden ja perheyritysten asema säilytetään nykyisellään. Kolmanneksi esitellään *optimistinen skenaario*, jossa hyvinvointiyhteiskunnan kehittymisedellytykset ovat hyvät dynaamisen yrittäjyyden ansiosta.

6.1 Perusskenaario

Perusskenaarioita voidaan käyttää hyväksi esimerkiksi eri aloilla toteutettavissa ennakointiprojekteissa. Ne voivat muodostaa yleisen viitekehyksen, jonka pohjalta skenaariotarkasteluja voidaan fokusoida kulloinkin erityisen tarkastelun kohteena olevaan aihealueeseen. Perusskenaarioista voi myös johtaa tutkimuksellisia kysymyksiä esim. tulevaisuusbarometrin pohjaksi. (Mannermaa 1999, 106.)

Perheyrittäjyyden perusskenaariossa noudatetaan periaatteessa nykyistä yrittäjyyspolitiikkaa, jossa yrittäjyydestä puhutaan positiiviseen sävyyn, koska on huomattu yrittäjien merkitys työnantajina ja työllistäjinä. Positiivisesta asenteesta huolimatta yrittäjyys ammattina ei kuitenkaan houkuta eikä yrittäjäksi ryhtyviä ole tarpeeksi korvaamaan eläkkeelle jääviä yrittäjiä.

Yrittäjyyden annettiin jäädä pitkäksi aikaa merkityksettömäksi ja yhtäkkiä 1990-luvulla se koettiin merkittäväksi työllistämiskeinoksi. Silloin yhteiskunta alkoi ponnistella entistä ahkerammin luodakseen järjestelmiä ja lakeja, sääntöjä ja ohjeita, joilla yrittäjyyden tulisi elpyä (Kyrö 1998, 10). Voidaan puhua *virkamieskulttuurista*, jossa julkisen sektorin työntekijät ja päättäjät yhä suunnittelevat yhteiskuntaa ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion säilyttämistä palkansaajien ja suuryritysten ehdoilla. EU ja sen laajeneminen vielä lisäävät virkamiesvaltaa ja etäännyttävät päätöksentekoa yrittäjän arkipäivästä. Yrittäjyyden edistämisestä puhutaan, mutta käytännön toimet ja kannustus yrittäjämäiseen toimintaan ovat riittämättömät. Perheyritysten pääoman saanti sukupolvenvaihdoksiin on vaikeaa ja sukupolvenvaihdoksiin liittyvä verotuskäytäntö vaikeuttaa yrityksen kannattavaa siirtymistä seuraajasukupolvelle. Virkamiesyhteiskunnassa puuttuu todellista tahtoa edistää yrittäjyyttä, koska pelätään yrittäjien pääsevän liian helpolla ja voivan rikastua "yhteiskunnan kustannuksella".

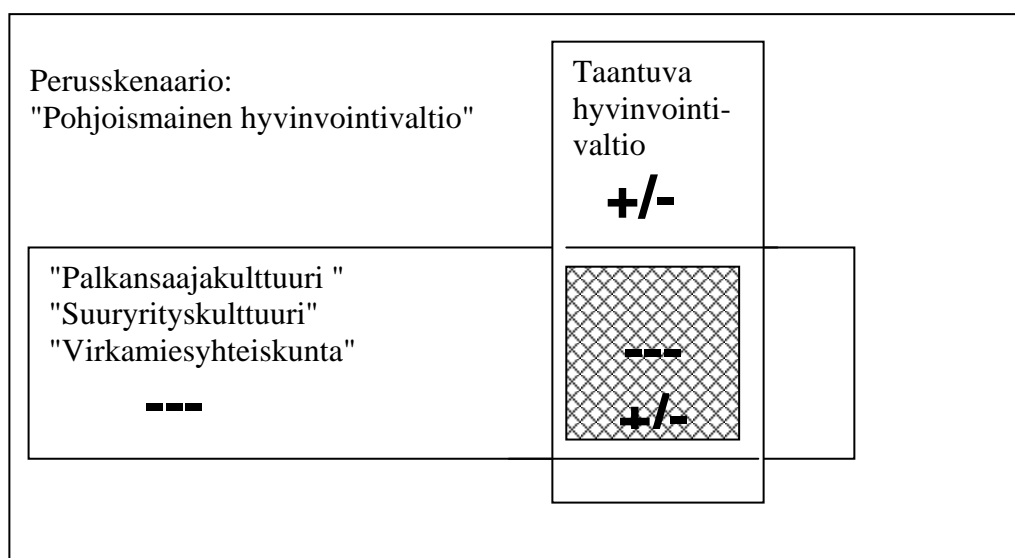
Voidaan myös puhua suomalaisesta *palkkatyön kulttuurista*, jossa yrittäjäksi ryhtymistä pidetään omassa henkilökohtaisessa elämässä kovin vähän houkuttelevana vaihtoehtona. Havuselan (1999, 69-70) mukaan vaikuttaa siltä, että palkkatyön kulttuurin omaksuneet ihmiset ovat unohtaneet perinteiseen talonpoikaiskulttuuriin kuuluneet arvot. Palkkatyön kulttuuriin liittyy myös yhteiskunnallinen holhousajattelu, joka saa ihmiset unohtamaan omaehtoisen yrittämisen.

Havuselan (1999, 70) mukaan palkkatyön tekijöille ominaisen kulttuurin piirteitä ovat:

- Yhteiskuntaan tukeutuminen
- Heikko suoriutumisen tarve
- Ulkoinen elämänhallinta
- Työllä vain välinearvoa
- Suppea tai suppeahko ammattitaito, usein teoriaa painottava koulutus
- Työaika ja vapaa-aika erotetaan tarkasti toisistaan
- Itsensä toteuttamiseen liittyvä toiminta tapahtuu vapaa-aikana
- Sosiaaliset verkostot muodostuvat työtovereista
- Kulttuuri ei tue yrittäjyyttä
- Kukaan ei saa nousta yli muiden, negatiivinen solidaarisuus ja kateus
- Osalla palkkatyöntekijöistä on sosialistinen maailmankatsomus
- Työnantaja nähdään vastapelurina
- Työttömyyden kohdatessa ei haluta muuttaa paikkakunnalta

Kansainvälisesti verrattuna pienten mikroyritysten rooli on Suomessa vähäinen ja vastaavasti suuryritysten asema korostuu (Valtiovarainministeriö 2001, 96). Voidaankin puhua suomalaisesta *suuryrityskulttuurista*. Yhteiskunnan päätöksentekoa ovat ohjanneet julkisen sektorin ja suuryritysten tarpeet. Koulujärjestelmämmekin kouluttaa ihmisiä toimimaan suurissa yrityksissä tai julkisella sektorilla. Havuselan (1999, 142) mukaan suurteollisuuden olemassaolo on sellainen rakennetekijä, joka ei välttämättä edistä yrittäjyyttä.

Suomalainen sosiaaliturva perustuu säännöllisiin palkkatuloihin ja säännölliseen ja kohtuullisen hyvin ennakolta arvioitaviin verotuloihin. 1990-luvun lamassa jouduimme tilanteeseen, jossa monia palveluita supistettiin. Kun suuret ikäluokat eläköityvät, olemme joutumassa tilanteeseen, jossa huoltosuhde on varsin epäedullinen ja valtion ja kuntien verotulot uhkaavat entisestään pienentyä. Samanaikaisesti kuitenkin ikääntynyt väestö tarvitsee enemmän palveluita, jotka perinteisesti Suomessa on totuttu saamaan "ilmaiseksi" julkisen sektorin järjestäminä. Kuviossa 14 visualisoidaan perusskenaariota kahdessa ulottuvuudessa: yhteiskunnan yrittäjyshenkisyyden ja hyvinvointiyhteiskunnan akseleilla.

Kuvio 14: Perusskenaario, "Taantuva pohjoismainen hyvinvointivaltio".

Lähitulevaisuudessa julkiselta sektorilta vapautuu paljon työpaikkoja ja korkeasti koulutettu nuori sukupolvi kykenee työllistymään julkisella sektorilla tai suuryrityksissä. Vapautuvien työpaikkojen ansiosta nuorten "ei tarvitse" ottaa yrittäjäriskiä eikä luoda omaa työpaikkaansa itse ryhtymällä yrittäjäksi. Mielenkiintoisten asiantuntijatehtävien tarjoama itsenäinen työ voittaa vertailtaessa sitä suuren taloudellisen ja sosiaalisen riskin sisältävään yrittäjän uraan.

Meidän on luovuttava hyvinvointivaltiosta, mikäli emme ole todella valmiita käytännössä edistämään yrittäjyyttä ja kannustamaan nuorempaa sukupolvea jatkamaan vanhempensa yrityksiä tai perustamaan uusia yrityksiä. Vähemmän yrittäjiä ja yrityksiä ja enemmän hyvinvointia eivät muodosta toteuttamiskelpoista yhtälöä. Mahdollistaaksemme edes nykyisin tasoisen hyvinvoinnin meidän on nopeasti perustettava uusia yrityksiä ja parannettava jo olemassa olevien yritysten kilpailukykyä sekä halua ja edellytyksiä kasvaa.

6.2 Pessimistinen eli uhkaskenaario

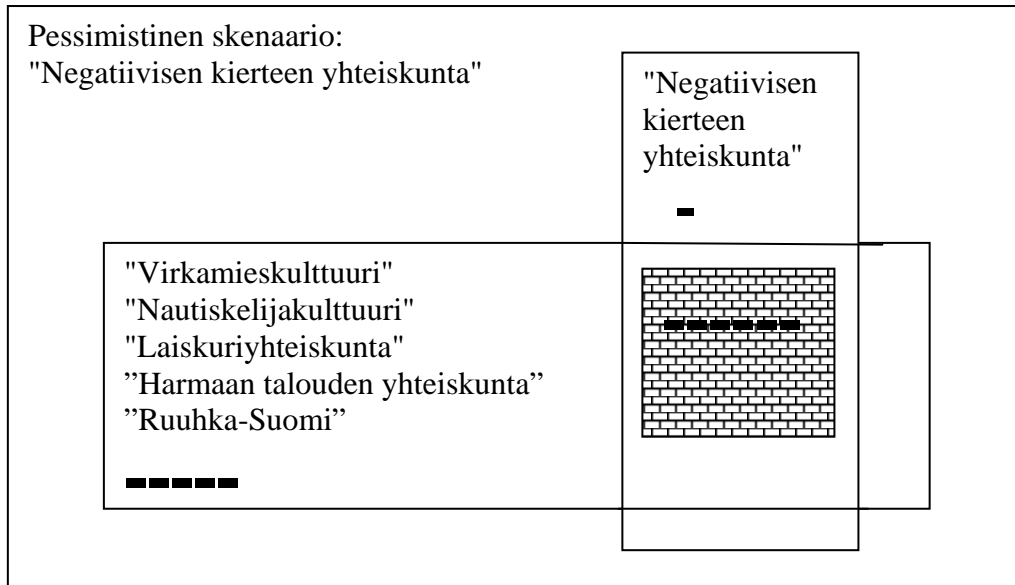
Mikäli emme poista tai alenna yrittäjäksi ryhtymisen kynnyksiä ja lisää yrittämisen houkuttavuutta, emme voi taata edes olemassa olevien yritysten jatkuvuutta ja perusskenaario johtaa ennen pitkää pessimistiseen eli uhkaskenaarioon (kuvio 15). Yrittäjyys ei houkuttele nuoria, jotka mieluummin nauttivat vanhemmiltaan peritystä omaisuudesta eivätkä halua riskeerata omaa elämäntapaansa. Perheyrietykset eivät uskalla kehittyä ja investoida perheen ulkopuolisen rahoituksen turvin eivätkä perheyrietykset pysty rekrytoimaan päteviä ja koulutettuja henkilöitä töihin. Perheyrietysten rahoitusvaihtoehtojen puuttuessa ja omistajien osinkoverotuksen kiristyessä monia perheyrietyksiä myydään monikansallisille yrityksille ulkomaille.

Uhkaskenaariossa suomalainen yhteiskunta on voimakkaasti polarisoitunut: Meillä on aktiivisten, koulutettujen ja hyvinvoivien ihmisten ja toisaalta taas syrjäytyneiden, vähän koulutautuneiden juuri ja juuri toimeentulevien ihmisten joukko. Verotus nousee, koska aktiivisen työssäkäyvän ja yrittävän väestön suhteellinen osuus laskee ikääntymisen ja työnteon huonon kannustavuuden takia. Ne joilla on omaisuutta ja hyvinvointia, alkavat "suojustua" huonommassa asemassa olevilta ja toisaalta taas huonosti toimeentulevat ja syrjäytyneet alkavat pelätä ulkomailta Suomeen muuttavia vierastyöläisiä. Purkautuva hyvinvointijärjestelmä ei voi taata toimeentuloa eikä palveluita kaikille ja monet pienituloiset saattavat "pudota kahden työn loukkoon", jossa heidän tulonsa eivät riitä kattamaan kalliita asumis- ja terveydenhoitokuluja.

Pessimistisen uhkaskenaarion kaltainen yhteiskunta ei mahdollista taloudellista kasvua, koska joudumme uhraamaan resursseja turvallisuuteen ja iduillaan olevien ghettojen ongelmien selvittämiseen. Yritykset jatkavat toimintansa siirtämistä edullisemman työvoiman maihin, koska oikeanlaista ja oikeanhintaista työvoimaa ei ole saatavilla. Myös maan sisällä yritystoiminta keskittyy vain kasvukeskuksiin, koska turvallisuusriskit reuna-alueilla ovat suuret eikä logistiikka ei toimi kasvukeskusten ulkopuolella.

Virkamiehet valvovat jatkuvasti lisääntyvien sääntöjen ja määräysten noudattamista, metsää ja muuta omaisuutta perineet nuoret keskittyvät nauttimaan perintönä tulleesta elintasostaan. Pienipalkkaisuun töihin ei löydy työntekijöitä ja toisaalta korkea verotus houkuttelee tekemään pimeitä töitä ja pyörittämään yrityksiä harmailla markkinoilla.

Pienipalkkaisilla ei ole varaa ostaa tavaroita tai palveluita korkean arvonlisäveron takia virallisilta markkinoilta, joten epävirallinen torikauppa ja pimeänä ostetut palvelut rakentavat toisen yhteiskunnan virallisen järjestelmän rinnalle.

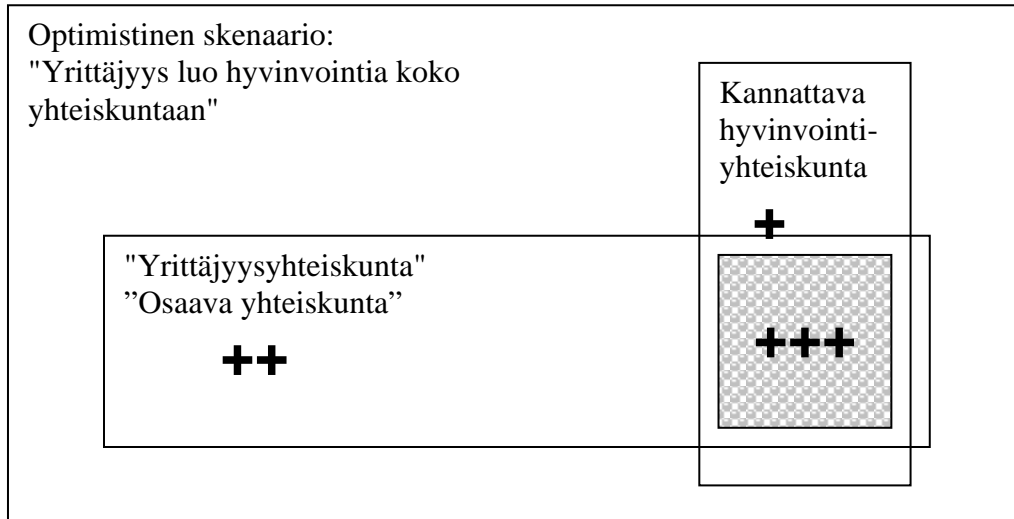

Kuvio 15: Pessimistinen eli uhkaskenaario, "Negatiivisen kierteen yhteiskunta".

Tarkasteltaessa suomalaisten asenteita viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajalta voidaan todeta, että suomalaiset näkevät pessimistisen tulevaisuudenkuvan todennäköisempänä kuin optimistisen. Suomalaiset ovat melko yksimielisiä siitä, että tulevaisuudessa maaseutu autioituu ja siitä, että kansalaisten väliset tulo- ja hyvinvointierot kasvavat. Joissakin tulevaisuutta koskevissa asioissa ihmiset kuitenkin ovat yllättävän erimielisiä. Esimerkiksi Kiinan taloudellinen ja poliittinen asema sekä maahanmuuttajien osuus Suomen väestöstä ovat sellaisia asioita, joista mielipiteet saattavat olla täysin vastakkaisiakin. Ihmiset ovat myös varsin pessimistisiä ympäristön tilan ja maailman rauhan suhteen. Kaikkein vähiten uskotaan siihen, että yksilöllä olisi tulevaisuudessa nykyistä paremmat vaikutusmahdollisuudet. (Haikonen ja Kiljunen 2003.)

6.3 Optimistinen eli mahdollisuusskenaario

Optimistisessa mahdollisuusskenaariossa (kuviokuva 16) Suomi on yrittäjyyteen kannustava ja houkutteleva maa niin ihmisille, yrityksille kuin kansainvälisille sijoituksille. Infrastrukturi, osaaminen, kyky yhdistää yksityisen ja julkisen sektorin osaaminen sekä innovatiivisuuteen kannustaminen luovat tilaa yrittäjyydelle. Dynaaminen ja aktiivinen yrittäjien toiminta synnyttää hyvinvointia kaikille yhteiskunnan tasoille.

Kuvio 16: Optimistinen skenaario, "Yrittäjyys luo hyvinvointia koko yhteiskuntaan".

Kuviossa 16 esitetystä optimistisesta skenaariosta pyritään aktiivisella yrittäjyyspolitiikalla vaikuttamaan yrittäjyyden dynaamisuuteen ja uusien yritysten perustamiseen. Hyrskyn (2003, 4) mukaan talouden ja työllisyyden kasvu edellyttää yritystoiminnan kasvua. Yrittäjyyden avulla voidaan myös tasapainottaa aluekehitystä ja parantaa työmarkkinoilla heikommassa asemassa olevia pääsemään mukaan työelämään. Yritysten perustamista, kehittämistä ja uudistumista suosiva toimintaympäristö on tärkeä ottaa huomioon myös politiikkatasolla.

Kasvuhakuisten perheyritysten määrä kasvaa määrätietoisena ja suunnitelmallisen yrittäjyyspolitiikan seurauksena. Yrittäjyysyhteiskunnassa byrokratia ei vaikeuta perheyritysten ja yrittäjien toimintaa. Elinkelpoisten perheyritysten sukupolvenvaihdoksia vauhditetaan ja tuetaan, mutta yrittäjyyteen kannustava ilmapiiri lisää myös yritysten uusperustantaa. Korkeasti koulutetut perustavat yrityksiä oman asiantuntijuutensa ympärille. Kynnystä työntekijöiden palkkaamiseen alennetaan joustavalla lainsäädännöllä, kohtuullisilla palkan sivukustannuksilla ja perhevapaiden ja muiden lapsista aiheutuvien kustannusten tasaisella jakautumisella työnantajien ja toimialojen kesken.

Jo nyt on havaittu, että työkuulttuurin muuttuessa työantajat ovat yhä alttiimpia suhdannevaihteluille ja riskinhallinta siirtyy enemmän yksilön käsiin. Tämä tekee työmarkkinoista työntekijän kannalta epävarmoja. Yksi vastaus epävarmuuteen on yrittäjyys. Tulevaisuudessa yrittäjyys voikin tarjota suurempaa turvallisuutta ja jatkuvuutta kuin epävakaa työpaikka. (Sitra 2003, 33.) Yrittäjyysyhteiskunnassa yrittäjyys on todellinen uravaihtoehto, joka mahdollistaa perheen ja työn yhdistämisen: Byrokratiasta johtuvat keinotekoiset raja-aidat yrittäjien ja palkansaajien välillä on poistettu ja ihmiset voivat vapaasti liikkua yrittäjyyden ja palkkatyön välillä tai välimaastossa oman elämäntilanteensa vaatimalla tavalla. Yrittäjyys mahdollistaa omaehtoisen työnteon. Opintojen, perhevapaiden, yrittäjyyden ja palkkatyön yhdistämisen mahdollistaminen tekee mahdolliseksi myös naisten yrittäjyyden. Opintojen loppuun saattamista ei tarvitse edistää "pakkokeinoin", koska toimeentulo on turvattu intensiivisten opintojaksojen aikana ja perheen vanhemmat voivat jaksottaa joustavasti keskenään opiskelut, yrittäjyyden, työnteon ja vanhempain vapaat.

Ikääntyneiden osaamista voidaan hyödyntää yritystoiminnassa, koska myös raja-aidat palkkatyön ja eläkeläisyyden välillä madaltuvat: Osa-aikatyö ja osa-aikaeläkeläisyys pitävät ikääntyneet kauemmin mukana ns. aktiivielämässä. Myös "hiljaisen tiedon siirtäminen" seuraaville sukupolville mahdollistuu, kun asteittainen eläkkeelle siirtyminen helpottuu.

Dynaaminen ja kasvava talous mahdollistavat myös hyvinvointiyhteiskunnan kehittämisen ja palvelualojen kasvamisen. Ne joilla on hyvä taloudellinen asema voivat ostaa palveluita yksityisiltä palveluyrittäjiltä, muille voidaan tarjota yhteiskunnan subventoimia yksityisesti tuotettuja palveluita, esimerkiksi palveluseleiden avulla. Palvelualojen kasvu parantaa työllisyyttä ja sitä kautta myös yhteiskunnan taloudellista hyvinvointia. Kulttuurisesti siirrymme lähemmäs todellista palveluyhteiskuntaa, jossa palvelujen tuottamista toisille arvostetaan ja toisaalta myös osataan olla itse "palveltavana" eli myös ostetaan palveluita. Suomalaiset hoiva-alan yritykset myyvät korkealaatuisia palveluitaan myös Suomeen tuleville "terveysturisteille" tai tuottavat palveluita vientiin. Palveluyrityksiin voi syntyä kuluvaan vuosikymmenen aikana 150 000 uutta työpaikkaa, jos palvelualoille luodaan kasvun ja kehittymisen mahdollisuudet. Palvelutyönantajat (Ojala 2003, 3) on määritellyt kilpailukykyisen hyvinvointiyhteiskunnan strategian palvelualojen näkökulmasta:

- Suomen korkea veroastetta on laskettava ja verotus on saatava työn tekemistä sekä palvelujen kysyntää ja työllistämistä tukevaksi.
- Hyvinvointiyhteiskunnan säilyttäminen edellyttää julkisen ja yksityisen sektorin entistä laajempaa yhteistyötä palvelujen tuottamisessa.
- Työvoiman saanti on varmistettava kaikin käytettävissä olevin keinoin ja on myös huolehdittava korkeasta osaamisesta kaikissa ammattiteissa.
- Palvelusektorin tuottavuutta on lisättävä ottamalla laajamittaisesti käyttöön tietotekniikan mahdollisuudet.
- Valtiovallan on satsattava palvelujen tutkimus- ja kehittämistoimintaan huomattavasti nykyistä enemmän. Lisäksi on parannettava yrittämisen edellytyksiä.

Meillä on jo osaavaa ja ammattitaitoista henkilöstöä, me tarvitsemme lisäksi työllistymiseen ja työllistämiseen kannustavan lainsäädännön ja verotuksen, jonka jälkeen me olemme valmiita yrittäjyyden avulla tuottamaan tehokkaita ja laadukkaita palveluja. Jos visiomme on hyvinvointiyhteiskunta, täytyy meillä olla visiona myös yrittäjyisyhteiskunta.

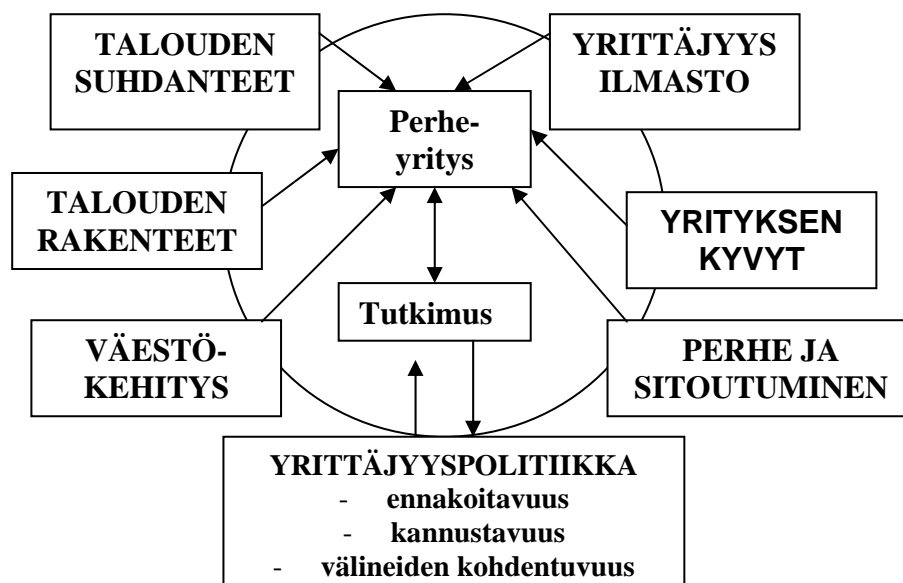
6.4 Johtopäätökset: Visiona yrittäjyisyhteiskunta

Euroopan kilpailukykyyn ja hyvinvoinnin säilyttämiseksi ja lisäämiseksi tarvitaan uusia menestyviä yrityksiä, jotka haluavat hyödyntää markkinoiden avautumisen ja ryhtyä luoviin ja innovatiivisiin liiketoimiin laajemmalla alueella. Avain yritysten perustamiseen, lopettamiseen, siirtämiseen jatkajille, menestymiseen ja selviytymiseen on ennen muuta liiketoimintaa tukeva ympäristö. (Vihreä kirja 2003.) Kyky sopeutua taloudellisiin muutoksiin on ratkaisevan tärkeää myös Suomen kilpailukykyyn kannalta eli me tarvitsemme lisää yrityksiä myös Suomeen. Olemme sekä Euroopan että Suomen tasolla jo melko yksimielisiä siitä, että tulevaisuutemme perustuu yrittäjyisyhteiskunnan kehittämiseen. Suomessa hallituksen yrittäjyyden politiikkaohjelman tavoitteena on yritteliäs yhteiskunta: Todellinen siirtyminen

yrittäjyysyhteiskuntaan vaatii kuitenkin myös käytännön toimenpiteitä ja tahtoa toteuttaa muutoksia, pelkkä yleinen positiivinen asenne yrittäjyyttä kohtaan ei riitä.

Audretsch'n (2002, 13-15) mukaan yhteiskunnassa harjoitettava yrittäjyyspolitiikka heijastuu työllisyyteen ja sitä kautta myös hyvinvointiin. Esimerkiksi niissä maissa, joissa yrittäjyys on voimakkaimmin lisääntynyt, myös työttömyys on eniten vähentynyt. Hän korostaa myös, että on tärkeitä osata erottaa toisistaan traditionaalinen pk-yritys politiikka ja yrittäjyyspolitiikka. Pk-yrityspolitiikka tyypillisesti viittaa hallituksen tai ministeriön soveltamaan pk-yrittäjyyden edistämistoimenpiteisiin. Yrittäjyyspolitiikka sen sijaan on paljon sensitiivisempää yrittäjien päätöksentekoon vaikuttavalle kontekstille tai toimintaolosuhteille. (Audretsch 2002, 46-47.) Heinosen ja Stenholmin (2003, 201-203) mukaan Eurooppalaista yrityspolitiikkaa on viime aikoina kehitetty enemmän yrittäjyyttä tukevan yrittäjyyspolitiikan suuntaan ja Suomessa harjoitettavaa politiikkaa voidaan kutsua *kokonaisvaltaiseksi yrittäjyyspolitiikaksi*. Yrityksen menestys on hyvin monista osatekijöistä rakentuva kokonaisuus. Eri toimialoilla tai markkinoilla toimivien yritysten menestymisen tekijät voivat poiketa toisistaan huomattavastikin. Yritysten menestymiseen vaikuttavat tuote, asiakassuhteet, joustavuus, toimintavarmuus, työvoiman ammattitaito sekä johdon ja omistajien henkilökohtaiset yrittäjäominaisuudet. (Ruokokangas 1996, 42.)

Heinosen (2003, 206) mukaan yrittäjyyttä tukevat toimenpiteet tukevat myös perheyrittäjiä. Nykyisen eurooppalaisen yrittäjyyspolitiikan tavoitteissa ei sukupolvenvaihdostilannetta ja liiketoiminnan siirtoa lukuun ottamatta ole sellaisia tavoitteita, jotka koskisivat pelkästään perheyrittäjiä. Perheyrittäjät toimivat normaalin yritystoiminnan periaattein, joten eriyttämiseen ei edes ole tarvetta ja Vihreän kirjan tavoitteet yritystoiminnan kehittämisen ja kasvun esteiden pienentämisestä palvelevat sellaisenaan myös perheyrittäjiä. Perheyrittäjyyteen vaikuttaa kuvion 17 mukaisesti mm. väestön kehitys, talouden rakenteet, talouden suhdanteet, yrittäjyysilmasto, yrityksen kyvyt sekä yrittäjäperhe ja sen sitoutuminen yrittäjyyteen. Yrittäjyyspolitiikan keinoin voidaan välillisesti muihin tekijöihin vaikuttamalla tukea perheyrittäjien toimintaa. Tutkimuksen roolina on tukea yrittäjyyspolitiikkaa tuottamalla tietoa päätöksenteon tueksi. (Heinonen 2003, 219-220.)

Kuvio 17: Perheyrittäjyyden toimintakenttä (Heinonen 2003, 219-220).

Hallituksen yrittäjyyden politiikkaohjelman tavoite on varmistaa yritysten toimintaympäristön vakaa ja pitkälläkin aikavälillä ennustettavissa oleva kehitys. Varsinkin kunnianhimoisesti tavoitellaan myös Suomen nostamista yrittäjyyden toimintaedellytysten suhteen Euroopan kärkimaiden joukkoon. Yrittäjyyden politiikkaohjelmassa luvataan selvittää, miten voidaan:

- kannustaa yrittäjäuralle ryhtymiseen
- edistää aloitus- ja kasvuvaiheessa olevien pienten ja keskisuurten yritysten toimintaa ja laajentumista
- edistää naisyrittäjyyttä
- sovittaa lainsäädäntöä myös pienten yritysten tarpeisiin
- helpottaa yrittäjien sukupolvenvaihdoksia
- sovittaa yhteen vanhemmuuden ja yrittäjyyden vaatimuksia
- kehittää yrittäjien sosiaaliturvan kannustavuutta

Ohjelmassa myös luvataan kehittää konkurssi- yrityssaneeraus- ja muuta maksukyvyttömyyslainsäädäntöä elinkelpoisten yritysten tarpeettomien konkurssien välttämiseksi. Tarkoitus on myös selvittää mahdollisuutta henkilökohtaiseen konkurssiin ja oman asunnon saamiseen ns. suojaosuuden piiriin. Konkurssin tehneiden ja muiden maksuhäiriömerkinnöistä kärsivien yrittäjien edellytyksiä uuden yritystoiminnan aloittamiseen luvataan parantaa luottotietolainsäädännön kokonaisuudistuksen yhteydessä. Kokonaisvaltaisen yrittäjyyspolitiikan toteuttaminen edellyttää vähintäänkin politiikkaohjelmassa mainittujen asioiden selvittämisen, mutta myös konkreettisia toimenpiteitä kansalaisten yrittäjyysinnostuksen herättämiseksi.

Jotta Suomeen saataisiin enemmän yrittäjiä ja kasvuhakuisia yrityksiä, yritystoiminta on saatava houkuttelevammaksi uravaihtoehdoksi. Suomessa, kuten muissakin kehittyneissä (hyvinvointi) valtioissa, yrittäjäksi ryhdytään enemmän ns. mahdollisuusyrittäjyyden kannustamana (liiketoimintamahdollisuudet, itsensä toteuttaminen, innovaatiot, osaaminen jne.) kuin pakkoyrittäjyyden kautta (työttömyys tai sen uhka). Suomessa onkin syytä tarkastella yrittäjyyden riskien ja palkkioiden tasapainoa. (Hyrsky 2003, 47.) Palm ym. (2003, 58) ovat pohtineet aloittavan yrittäjän tarpeita ja ehdottavat, että yrittäjyyttä voidaan edistää mm. seuraavilla toimenpiteillä:

1. Perustetaan 50 yhdistelmäpalveluihin rakentuvaa seudullista yrityspalvelupistettä.
2. Uudistetaan nykyistä yhtiölainsäädäntöä pienyrityksille paremmin soveltuvaksi tai perustamalla niille oma yhtiömuoto.
3. Lisätään liiketalouden osaamista vahvistavaa koulutusta yrityksen perustamista suunnitteleville.
4. Lisätään yrittäjien oppisopimuskoulutusta.
5. Laajennetaan starttirahoitusta noin 5000:lle aloittavalle yrittäjälle vuosittain ja pidennetään oleellisesti rahoituksen kesto.
6. Luodaan palkkatyössä oleville yrittäjäksi ryhtymiseen houkuttelevia väyliä esimerkiksi vuorotteluvapaan järjestelmän avulla.
7. Perustetaan liiketoiminnan jatkajaa etsivien yritysten ja yritystoiminnan käynnistämisestä kiinnostuneiden tiedonvälityspalvelu Yritys-Suomi -palveluihin.
8. Valmistellaan aloittavaa yrittäjyyttä ja ammatinharjoittamista tukeva Polku yrittäjyyteen ESR -tuotekehitysohjelma. (Palm ym. 203, 58.)

Yrittäjyysyhteiskunnan rakentaminen on jokaisen kansalaisen asia. Yrittäjyyteen suhtaudutaan jo sanojen tasolla positiivisesti, mutta jatkossa myös yrittäjyyteen mahdollisesti liittyvään epäonnistumiseen kohdistuvien asenteiden on muututtava

positiivisemmiksi. Tämän saavuttamisessa ratkaisevia tahoja ovat: koulut, yliopistot, sijoittajat, paikallisyhteisöt, alueet, yrittäjäjärjestöt, neuvonantajat ja tiedotusvälineet. Yksi tehokas tapa vahvistaa positiivisia asenteita on tarjota roolimalleja tuomalla esille menestystarinoita. (Vihreä kirja 2003, 23.) Yrittäjyyskasvatuksessa esitettävien menestystarinoiden lisäksi tarvitsemme myös selviytymistarinoita, joiden avulla voimme osoittaa, että epäonnistumisista voidaan oppia ja menestyminen edellyttää myös vaikeiden tilanteiden hallitsemista ja niistä selviytymistä.

Yrittäjyyden edistämisessä on valtion ja viranomaisten rakenteellisten toimenpiteiden ohella pitkälti kyse siitä, miten hyvin ihmisissä kyetään kehittämään ns. yrittäjämäisiä ominaisuuksia, kuten omaehtoisuutta, aloitteellisuutta, ongelmanratkaisutaitoja, luovuutta, ryhtymätaitoja, itseluottamusta, muutoshakuisuutta ja -kykyisyyttä, tervettä riskinottoa sekä palveluasennetta. Nuoret kaipaavat Nurmen (2003, 24) mukaan yrittäjyysopetusta tai -koulutusta, jossa otettaisiin huomioon seuraavat sisältöihin tai keinoihin liittyvät asiat:

- käytännön läheistä tietoa, konkreettisia esimerkkejä
- roolileikkejä
- yrittäjien omia tarinoita yrittämisen arjesta - myös epäonnistumisista
- koulujen ja yritysten yhteistyön syventäminen, yrityskäynnit joka aineeseen
- tietoa yrittäjyydestä ei niinkään yritystoiminnasta
- ei valmiin tiedon tyrkyttämistä vaan omat käsitykset
- yrittäjälinjat
- yrittäjyyskasvattaja kouluihin
- tekemällä oppii -koulutusta
- yrittäjyyskoulutusta yrityksen perustamisvaiheesta
- yrittäjyysasenteiden juurruttamista

Yrittäjien sosiaalinen turvaverkko on lähes olematon ja sosiaaliturvaa pitäisikin muuttaa samanlaiseksi muiden yhteiskunnan jäsenten sosiaaliturvan kanssa. Jos ei tarvitsisi pelätä sosiaaliturvan menettämistä, esimerkiksi naiset voisivat helpommin suunnitella yrittäjän uraa perheen elämäntilanteiden mukaisesti. Yrittäjyys voitaisiin liittää luonnolliseksi uravaihtoehdoksi elinkaaren eri vaiheissa:

1. Yritys voitaisiin aloittaa jo opintojen aikana osapäiväisesti: Työkokemusta ja ammattitaitoa kertyisi opintojen aikana, aloitus, pienellä riskillä ja pienillä investoinneilla
2. Yritystoiminta voidaan aloittaa tai sitä voidaan jatkaa heti opintojen jälkeen: Intoa omien kykyjen näyttämiseen ja työkokemusta
3. Naisille/miehille lasten hankinnan yhteydessä kotiäitiyden/isyiden aikana osapäiväisesti: pysyy työmarkkinoilla ja mukana kehityksessä
4. Lasten kasvettua yritystoiminnan laajentaminen ja työllistetään väkeä oman perheen lisäksi
5. Omat lapset osapäiväisesti mukaan koulu/opiskeluaikana ja saavat siten kosketuksen työelämään ja yrittäjyyteen
6. Keski-iässä, jolloin usein vasta aloitellaan yrittäjyyttä, olisikin jo "vanha konkari" ja voisi täysillä keskittyä yrityksen kasvuun ja kehittämiseen
7. Ikääntyessä työntekoa vähentäen...hiljaisen tiedon siirtäminen seuraavalle sukupolvelle
8. Eläkkeellä osa-aikaisesti...aktiviteettia itselle ja hiljaisen tiedon siirtoa

Perheyrittäjyys tarjoaa luonnollisen ja joustavan tavan yhdistää työn ja perheen (Römer-Paakkanen 2002), jos vain yrittäjäperheille tarjottaisiin edes jonkinlainen sosiaalinen turvaverkko myös yhteiskunnan taholta.

7 DISKUSSIO

7.1 Yhteenveto ja johtopäätökset

Tässä raportissa hahmotellaan Suomen kehitystä perheyrittäjyyden ja väestön vanhusvaltaistumisen näkökulmasta vuoteen 2010 asti pehmeän systeemimetodologian ja skenaarioajattelun menetelmiä hyväksi käyttäen. Tulevaisuuden hahmottaminen ja skenaarioiden rakentaminen tapahtuu arvioimalla yhteiskunnan nykytilannetta ja tulevaisuuden näkymiä perheyrittäjyyden näkökulmasta kirjallisuuden ja asiantuntijahaastattelujen avulla.

Tutkimuksen aluksi esitellään yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden tilanne tässä hetkessä ja määritellään tulevaisuushaaste eli tarkastellaan, kuinka ikääntyminen tulee vaikuttamaan yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden toimintaympäristöön. Sitten pohditaan, kuinka yritysten toimintaympäristöä voitaisiin kehittää siten, että yritykset voisivat toimia mahdollisimman menestyksekkäästi tuottaen yhteiskunnalle sitä hyvinvointia, jota niiltä edellytetään.

Tutkimuksen tuloksena esitellään kolme erilaista yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden skenaariota. Skenaarioissa kuvataan suomalaista yhteiskuntaa yrittäjyyden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksilla vuonna 2010. Ensimmäisenä esitellään *perusskenaario eli ”Taantuva pohjoismainen hyvinvointivaltio”*, joka kuvaa yrittäjyyden ja perheyrittäjyyden kehittymistä viime vuosien yrittäjyyspolitiikan tuloksena. Tavoitteena perusskenaariossa on ylläpitää nykyistä hyvinvointiyhteiskuntaa. Toiseksi esitellään *pessimistinen skenaario eli ”Negatiivisen kierteen yhteiskunta”*, joka itse asiassa syntyy perusskenaarion jatkumona, jos perheyrittäjyyden ja perheyrittäjyyden asema säilytetään nykyisellään. Kolmanneksi esitellään *optimistinen skenaario eli mahdollisuusskenaario*, jossa hyvinvointiyhteiskunnan kehittymisedellytykset ovat hyvät dynaamisen yrittäjyyden ansiosta.

Voidaan sanoa, että Suomessa on valittu sellainen tulevaisuuden visio, joka edellyttää yrittäjyysyhteiskunnan rakentamista ja kehittämistä eli olemme pyrkimässä kohti optimistista skenaariota ja aktiivista yrittäjyysyhteiskuntaa. Hallituksen talouspolitiikan tavoitteena on luoda sellaiset toimintapuitteet, jotka edesauttavat yritysten perustamista, kasvua ja kansainvälistymistä. Hallituksen yrittäjyyden politiikkaohjelman tavoitteiden saavuttaminen edellyttää todellisia toimenpiteitä yrittäjyyden edistämiseksi ja yrittäjäksi ryhtymisen esteiden poistamiseksi.

Tämän tutkimuksen perusteella tärkeimpänä yrittäjyyttä edistävänä tekijänä voidaan pitää sellaista asenteellista muutosta, että yhteiskunnassa ja lainsäädännössä ei olisi niin suurta rajaa palkkatyön ja yrittäjyyden välillä. Varsinkin nuoret saattavat tulossa olevassa työllisyystilanteessa tehdä laskelmia siitä, kannattaako ryhtyä yrittäjäksi vai mennä palkkatyöhön julkiselle sektorille tai suuryritykseen. Nuoret ovat tottuneet tiettyyn taloudelliseen hyvinvointiin eivätkä he ole valmiita luopumaan sosiaaliturvastaan varsinkaan siinä vaiheessa, kun ovat perustamassa perhettä ja suunnittelemassa tulevaisuuttaan. Liikkuminen uralla palkkatyön ja yrittämisen välillä on syytä tehdä joustavammaksi.

Tulee myös muistaa, että yrittäjyyttä ei välttämättä tarvitse ajatella koko työssäkäyntihistorian aikaiseksi ratkaisuksi vaan se saattaa olla varteenotettava vaihtoehto erityisesti johonkin tiettyyn elämäntilanteeseen. (Tonttila 2001, 185.) Verkottuva, joustava tuotanto on jo hämärtänyt palkkatyön ja yritysmuotoisen toiminnan välisiä rajoja. Yhä useammat työskentelevät perinteisen palkkatyön ja yrittäjyyden välimastossa. Monet työllistävät itse itsensä ammatinharjoittajina ja tarjoavat työpanostaan samanaikaisesti usealle työnantajalle. (Palm ym. 2003, 6.) Monille vuosia pätkä- ja projektityössä toimineille yrittäjäksi ryhtyminen saattaisi itse asiassa merkitä työn parempaa jatkuvuutta.

Vaikka yrittäjyyteen aina liittyy taloudellisen menetyksen mahdollisuus, tämän hetken yrittäjyyskasvatuksessa painotetaan ehkä vähän liikaakin yrittäjyyteen kuuluvaa riskiä ja taloudellisten menetysten mahdollisuutta. Vähemmälle huomiolle on jätetty yrittäjyyteen liittyvät arkipäivän positiiviset asiat: Monipuolinen ja haasteellinen työ, joustava ja itsenäinen ajankäyttö, työn ja perheen yhdistämismahdollisuudet, itsensä kehittäminen työssä ja jopa opiskelujaksojen sisällyttäminen yrittäjän työhön, arvostettu asema omassa yhteisössä, yrityksen menestyessä mahdollisuus itse päättää investoinneista, mahdollisuus itse vaikuttaa työolosuhteisiinsa ja työympäristöönsä, mahdollisuus vaikuttaa paikallisesti omassa yhteisössä jne.

Konkurssin ja velkaantumisen pelko sekä henkilökohtaisen omaisuuden menettämisen uhka ovat keskeisiä yritystoiminnan aloittamisen esteitä eurooppalaisten tutkimusten mukaan. Suomessa yrittäjän epäonnistuminen saattaa aiheuttaa elinikäisen leimautumisen ja sulkea yrittäjän kaiken taloudellisen toiminnan ulkopuolelle lopuksi elämänsä. Yrittäjille tulisi antaa mahdollisuus jatkaa taloudellisissa vaikeuksissa olevaa yritystoimintaansa, jos se vain on liiketaloudellisesti kestävällä pohjalla.

Elinkelpoinen yritys säilyttää arvonsa paremmin jatkamalla liiketoimintaansa kuin lopettamalla sen. Jos yritystoiminta jatkuu, työpaikat säilyvät, luotonantajat voivat saada sijoituksilleen entistä paremman tuoton ja yrittäjät saavat uuden tilaisuuden tehdä tulosta. Kaikki tämä on hyödyksi yhteiskunnan taloudelliselle hyvinvoinnille. Toisaalta, jos yritys ei ole elinkelpoinen, sille on suotava nopea ja helppo loppu, jotta taloudelliset ja henkiset resurssit voidaan kohdentaa uudelleen ja tehokkaammin. (European Commission 2003.)

Suunniteltaessa yrittäjyyttä edistäviä toimenpiteitä on toimittava kaikilla yrittäjyyden ulottuvuuksilla: kansantalouden tasolla, organisaatiotasolla, liiketoimintatasolla, mutta ennen kaikkea yksilötasolla. Toimittaessa tietystä ulottuvuudesta ei voida käyttää toisessa ulottuvuudessa olevia perusteluja tai toimenpiteitä: Kansalaiselle eli yksityiselle ihmiselle ei riitä yrittäjäksi ryhtymisen perusteluksi ja motiiviksi se, että kansantaloutemme tarvitsee nopeasti lisää uusia yrittäjiä. Myöskään pelkkä liiketoimintaa tai eri yritystoiminnan muotoja koskevan tiedon jakaminen ei riitä innostamaan ihmisiä yrittäjiksi. Vaikka yrittäjyyden edellytyksiä voidaan, ja pitääkin, parantaa kaikissa ulottuvuuksissa, yrittäjyyden edistämisen kannalta ratkaisevin ulottuvuus on kuitenkin yksilöulottuvuus. Meidän täytyy olla valmiita tekemään sellaisia yrittäjyyttä tukevia päätöksiä, joilla on positiivinen vaikutus yrittäjäksi ryhtyvien ja heidän perheittensä elämässä. Oman yrityksen pyörittämisestä ja työnantajana toimimisen vastuun kantamisesta pitää saada sellainen taloudellinen palkkio, joka saa "unohtamaan" yrittäjyyteen liittyvät riskitekijät.

Lisää yrityksiä syntyy vain, jos ihmiset ryhtyvät yrittäjiksi. Yrittäjäksi voi ryhtyä perustamalla yrityksen, ostamalla jo toiminnassa olevan yrityksen tai jatkamalla vanhempien tai suvun yritystä. Mutta miksi joku haluaisi ryhtyä yrittäjäksi? Meille esitetään julkisuudessa yrittäjistä varsin ristiriitainen kuva: Yrittäjä esitetään joko väsymättömänä raatajana ja yli-ihmisenä tai sitten kaikkensa antaneena velkaisena luuserina. Miten voimme olettaa, että kukaan haluaisi samaistua tällaisiin roolimalleihin? Nurmi (2003, 12) kysyy varsin aiheellisesti: "Miksi yrittäjän pitäisi tehdä yhteiskunnan hyväksi uroteko, hylätä turvaverkko ja ottaa vastuu muidenkin työllistämistä ja taloudesta riskeeraamalla omat ja perheensä ruokarahat ja asunto?"

Yrittäjäksi ei synnytä vaan kasvetaan. Aivan liikaa korostetaan niitä ominaisuuksia, joita yrittäjällä pitää olla. Yrittäjyys ilmenee pikemminkin asenteena ja oppimishaluna ei yksittäisinä ominaisuuksina. Yrittäjyys on ajattelu-, toiminta- ja suhtautumistapa (Koiranen ja Peltonen 1995, 9). Yrittäjyyskasvatuksen haasteena on auttaa ihmisiä tulemaan toimeen epävarmuuden ja monimutkaisuuden kanssa ja tuntemaan olonsa itsevarmaksi erilaisissa tilanteissa. Yrittäjyyskasvatuksessa tulee opettaa epävarmuuden ja monimutkaisuuden tilanteissa tarvittavia taitoja ja asenteita. (Nurmi 2003, 24.) Yrittäjyyskasvatus ei ole liiketoiminnan temppuoppia vaan yrittävän ja luovan asenteen oppimista - tai säilyttämistä.

Henkilökohtaisten "houkuttimien" löytämisen lisäksi tärkein haaste yrittäjyyden edistämässä on *opettajien yrittäjyyskasvatuksen järjestäminen* ja opettajien motivoiminen. Opettajien yrittäjyyteen liittyvän ammattitaidon lisäämisen ja yrittäjyyteen innostamisen lisäksi me tarvitsemme kouluihin toimivaa yhteistyötä yritysten ja yrittäjien kanssa. Parasta yrittäjyyden edistämistä on järjestää yrittäjille sellaiset toimintapuitteet, että he jaksavat innostua yrittämisestä joka päivä yhä uudelleen ja samalla levittävät positiivista yrittäjyysasennetta ympärilleen omiin sidosryhmiinsä, omiin perheenjäseniinsä ja kaikkiin joiden kanssa ovat tekemisissä.

7.2 Jatkotutkimustarpeet

Perheyrittäjyyden laajan toimintakentän ja heterogeenisuuden vuoksi on mahdotonta laatia yhtä kaikenkattavaa toimintastrategiaa yrittäjyyden edistämiseksi ja hyvinvointivaltion säilyttämiseksi. Erilaisten toimintastrategioiden ja lähiajan yksityiskohtaisten toimenpiteiden suunnittelua ja toteutusta varten tarvitaan lisää tutkimustietoa mm. seuraavista yrittäjyyteen ja yrittäjyyden edistämiseen liittyvissä kysymyksissä:

- Yrittäjyyden myönteiset vaikutukset yrittäjäperheiden elämässä.
- Yrittäjyyden myönteiset vaikutukset naisten elämässä, naisten yrittäjäksi ryhtymiseen liittyvät kynnykset, naisyrittäjien erityisongelmat, naisalojen erityisongelmat.
- Mitä konkreettista lisäarvoa yrittäjäksi ryhtymisen pitää tarjota yksilölle, jotta hän valitsee yrittäjäuran "turvallisen" palkkatyön sijasta?
- Mitä nuoret odottavat yrittäjäuralta?
- Yrittäjien ehdotukset pikaisiksi parannuksiksi yrittäjäriskin "pehmentämiseksi".
- Yrittäjien ehdotukset pikaisiksi muutoksiksi yrittäjän sosiaaliturvassa, suurimmat yrittäjäksi ryhtymiseen liittyvät sosiaaliturvan "sudenkuopat", yrittäjien sosiaaliturva/sosiaaliturvattomuus.
- Tietoa toteutuneista, onnistuneista ja epäonnistuneista sukupolvenvaihdoksista, case-esimerkkejä sukupolvenvaihdosprosessin läpiviemiseksi, case-esimerkkejä myös yrityksen siirtämisestä perheen ulkopuolelle.

- Tarvittavat yrittäjyyttä edistävät toimenpiteet yrittäjäjärjestöjen, klustereiden, toimialojen ja eri yrityskokojen sekä erilaisten yrittäjien näkökulmasta.
- Yrittäjyyden alueelliset ongelmat, kokemukset alueellisista yrittäjyyden edistämistoimenpiteistä, alueelliset kehittämisstrategiat.
- Miten yrittäjyyskasvatusta toteutetaan? Tietoa yrittäjyyskasvatuksen toteuttamisesta alueellisesti, eri koulutusasteilla ja erityisesti opettajankoulutuksessa.
- Yrittäjäperheiden selviytymistarinoita, miten lamasta selvittiin, mikä on suurin este entisen yrittäjän uudelleen aloittamisen tiellä?

7.3 Lopuksi

Tulevaisuudentutkimuksen yhteiskunnallinen päätavoite on parantaa toimijoiden valmiutta tulevaisuuden kohtaamiseen. Tulevaisuudentutkimuksen menetelmien avulla voidaan valmentautua tulevaisuuden varalle ja pyrkiä aktiiviseen tulevaisuuden haltuunottoon. Tulevaisuusstrategiassa on kyse tietoisesta valmentautumisesta tulevaisuuteen nopean muutoksen ja kasvavan epävarmuuden ympäristössä. Tulevaisuusstrategian avulla ihminen ja yhteiskunta voi paremmin voittaa tulevaisuuden mukanaan tuomat kamppailutilanteet ongelmien, riskien ja epävarmuuksien kanssa. Strategia on kokonaisuuksien hallintaa ja keskinäisten riippuvuuksien ymmärtämistä. Tiedustelu puolestaan on menestyvän strategian edellytys. Tulevaisuudentutkimuksen metodologiat ovat tärkeä osa tulevaisuuden "tiedustelua". (Hietanen ym. 2002, 409.) Tämä tutkimusraportti on tiedusteluretki perheyrittäjyyden tulevaisuuteen. Tutkimuksen tuloksena määritellyt perheyrittäjyyden skenaariot ovat työkaluja, joita voidaan käyttää suunniteltaessa menestyksekkästä yrittäjyysyhteiskunnan strategiaa tavoiteltaessa koko yhteiskunnan hyvinvointia. Tämä raportti ei sisällä valmista tulevaisuuden käsikirjoitusta vaan se toimii lähinnä kehotuksena alkaa aktiivisesti vaikuttaa tämän hetken päätöksenteon avulla. Yrittäjien on päästävä tekemään tulevaisuutta nyt. Menestyvän yrittäjyys- ja hyvinvointistrategian luominen vaatii poliittista päätöksentekoa ja ennen muuta tahtoa poistaa yrittäjyyden esteitä ja vaikuttaa yrittäjyyttä edistävasti "loiventamalla yhteiskunnassamme olevia jäykkiä rakenteita". Pitää hyväksyä se, että yrittäjyyden edistäminen saattaa "hyödyttää" yrittäjiä. Menestyvät yrittäjät ja yritykset synnyttävät menestystä myös ympäristöönsä.

Ruotsin entinen valtionvarainministeri Kjell-Olof Feld on sanonut, että poliittisesti on liian varhaista tehdä tarvittavia päätöksiä ennen kuin se on taloudelliselta kannalta liian myöhäistä. Toivottavasti tämä sanonta ei päde Suomessa yrittäjyyden edistämisen kannalta tärkeissä päätöksentekotilanteissa...

ENGLISH SUMMARY: ENTREPRENEURSHIP AND FAMILY BUSINESS IN SENIOR-FINLAND 2010

The main purpose of this study is to provide some scenarios of family businesses in different future environments in Finland. The focus is in estimating what is going to happen to family businesses as the owners are retiring and as the population of Finland is aging. Three main scenarios of family entrepreneurship can be found: 1) The base line scenario where the society is going on without any big investments to entrepreneurship, 2) The optimistic scenario that can also be called enterprising society -scenario, where the entrepreneurship is flourishing as the young people are continuing familyenterprises or establishing new ones, and 3) the pessimistic scenario that could be called a "horror scenario" from the point of view of welfare society and entrepreneurship. The three main scenarios grow in different environments and are results from different decision making policies. It depends on the politicians and decision-making authorities, which of the scenarios is going to become true.

Introduction and background

The "baby boomers", the age group that was born just after World War II, is retiring within the next decade. Among this age group there is a relatively large representation of entrepreneurs that are retiring which means that within the next decade 60-80.000 Finnish family firms are facing a business transfer. In Finland the total number of family businesses is over 200 000 and in accordance to them we have more than 70.000 family farms. It is a question of billion Euros how the transferring is going to be taken over as there is over half a million working places in those enterprises. A business transfer can take place within the family, through management buy-outs (sales to non-family management or employees) and sales to outside persons of existing companies including take-overs and mergers (European Commission 2002, 10).

Small business owners are often unaware of the problem of continuity of their company. They generally consider their company as a part of themselves and since they are very busy in living day-by-day, they usually cannot take enough care of planning the transfer of ownership of their company. An increasing number of business transfers will take place outside the family to third parties, as the next generation is not willing to take over the business and to be an entrepreneur. According to some inquiries less than 25 % of family entrepreneurs can find the continuer in their own family, over 30 % hope they can sell the business outside the family and most of the entrepreneurs cannot tell how the transferring is going to be arranged. Even 17 % of the retiring entrepreneurs anticipate that their business is going to be finished as they retire.

If we do not encourage potential entrepreneurs to start a business or to continue the family business, it has serious consequences to the whole national economy in Finland. The increasing number of aging people can also be a positive phenomenon as it increases especially the demand of different services. The increasing service sector and flourishing entrepreneurship together can "rescue" the welfare state if we have well-functioning markets. We must open the public service production for competition and encourage also people at social and health care sector to become entrepreneurs.

Problem statement and framework for the study

This study focuses on the family businesses in Senior-Finland year 2010. The aim is to provide some scenarios in different future environments and to estimate what is going to happen to family businesses as the owners are retiring. To address the main research problem four more specific questions are asked:

- 1) How is the number of family businesses developing until year 2010?
- 2) How the family firms are transferred to the next generation?
- 3) What are the critical social actions that can contribute to the welfare of family businesses? How can we promote the transfer of the ownership to the next generation?
- 4) What kind of new possibilities do the development of service sector and the increasing number of active aged people provide for family businesses?
- 5) How can we serve and nurse the increasing number of aged people?

The future visions of family entrepreneurship that are figured in this study can be used when planning the successions in family firms and when planning the promoting actions for family businesses. The aim is not to find one truth of the future but to influence the present decision making. In this study the scenarios are quite subjective and the future is described from the point of view of family entrepreneurs. The most important purpose of the study is to wake up a public opinion and to get people worried about the future of familyenterprises.

In the future the typical trends are the aging of the population, the degreasing number of children and the increasing number of people that have past the working age. Because the average duration of life is getting longer the amount of the eldest people is increasing more than the amount of other age groups. The amount of working aged people is almost the same as nowadays but the average age of them is also increasing. (Lindgren 1990, 15). Comparing with other Nordic countries Finnish population is aging faster. In 2000 15 % of our population was over 65, which was less than the average in Europe. But as can be seen from the table 1 it is estimated that in year 2010 the amount of people over 65 is 17 % and in 2030 the percentage of people over 65 years is estimated to be 26 %. In 2020 one third of the population is preparing themselves to take part to working life, one third of the population is working and one third of the population is retired. According to Heinonen and Toivonen (2003, 26) most of the Finnish entrepreneurs are today over 45 years old.

Table 1: Population projection in Finland (Source: Statistics Finland)

	Unit	2010	2020	2030
Population	1 000	5 268	5 317	5 291
0-14 years	%	16	16	15
15-64 years	%	67	61	59
65- years	%	17	23	26

The growing amount of aged people is going to affect our family businesses in two ways: the family entrepreneurs are retiring and we need new people to take care of the businesses, and on the other hand we have a growing demand of the services that the

aged people need. Of course also the employees in family businesses are getting older and retiring as well as the business owners.

Even nowadays we do not have enough entrepreneurs to compensate those who are retiring or who are leaving the business because of other reasons, and the problem is getting bigger, because we have smaller generations in future. This kind of development harms our whole society as it affects the level of employment. We must do everything we can to promote the people to create new businesses and to continue the successful old businesses. The succession is a question of the day in 610 000 firms every year in Europe. In Finland it means that we must have 60.000-80.000 successions within next ten years, which means 7000 successions each year (Heineken and Toivonen 2003, 35).

Methodology

In rapidly changing society it is not possible to base the planning on prognosis that rely on historical facts or experiences. We must be able to betoken and identify the social changes if we want to make target-oriented planning in our modern society. Future cannot be seen as one deterministic Future but it can be a group of futures, which can be outlined with different methods. (Mannermaa and Ahlqvist 1998, 29.) The basic target in *futurology* is instrumental: the aim is not to find one truth but to influence the present moment (Kivelä and Mannermaa 1999, 17).

Futurology can have direct effects when the study is used as a tool in planning or in decision-making, or it can have some indirect effects if its results are used in social discussions or in other human activities. Instead of forecasting the future the aim is to outline some "manuscripts" or *scenarios* that can tell how some events could happen or take place in the future. (Mannermaa and Ahlqvist 1998, 30.) Scenario is based on future suppositions which are made at this moment, it is a draft and it is not meant to describe detailed future actions but outlines some focal points of future. Scenario is a holistic way of examining the future. (Meristö 1991, 40.)

According to Heinonen and Hämäläinen (1992, 8) futurology is like drawing a map of future on the basis of weak signals. Futurology must be separated from econometrics that focuses on the strong signals and on finding the truth prognosis. Futurology is instrumental and value related but the decision-makers are those who have the responsibility for the decisions they make, and not the researchers (Kivelä and Mannermaa 1999, 19). A *positivistic futurologist* wants to find some "hard facts" against the uncertainty that we feel for the unknown future. Instead of drawing an optimistic or trustful figure of future, *hermeneutic futurologist* wants to wake up the public opinion with his or her subjective scenarios. Hermeneutic futurologist is anxious about the future and he or she is not even willing to find out the objective truth. (Seppälä 1985, 82.)

In this study the hermeneutic futurology and Soft Systems Methodology (SSM) is being applied. Soft Systems Methodology is a kind of toolbox that can be used when operating with practical problems of human systems. Soft Systems Methodology is a tool for futurology of different organizational systems. In futurology SSM can be used when we want to outline the organization's future or futures, from which we can choose the most eligible one. First we must chart the problems and the state of the system at present moment - that means that we must know the different actors and the

interdependent relationships between the actors. Then we chart the same actors and relationships in the future model or in future models. After that we compare the different situations and try to think over, what kind of strategies we need to reach the situation we want to have in the future. (Rubin 2002, 172.) In futurology the research process can follow the following process (Kuusi and Kamppinen 2002, 163):

- 1) Describe the present situation
- 2) Create a future vision
- 3) Find out mega-trends and weak signals
- 4) Frame the scenarios
- 5) Prepare a strategy to each scenario
- 6) Outline the actions that are necessary in near future, if the vision is wanted to be reached

There is no empirical inquiry behind this study, but the future of family entrepreneurship in Finland is outlined by analyzing today's operating environment of family enterprises and by estimating the future environment by examining the literature and by interviewing some entrepreneurs or other professionals. In this report the focus is on the stages from 1-4 in the process. In the first stage of this study the literature review was made to find out the state of family businesses today and to find out what kind of problems there is going to be in transferring the family firms to the next generation. By examining the literature on future and by taking closer view to the coming trends I tried to find out what kind of critical changes there are going to be in the near future. After that I built up the basic visio of family entrepreneurship and identified the systems and trends that are critically influencing the future of familyentrepreneurs. I also interviewed some entrepreneurs, professionals, and researchers to collect some empirical material for building up *the three alternative future scenarios*, which are introduced in this paper.

Age-bounded services

Consumer's demand for private services still is very low in Finland, as we are used to do-it-yourself culture in our country. On the other hand we have a welfare state and our public service system has accustomed us to "free" services, like free education and free health service. Some of the services are age-bounded, which means that at a certain age we need a certain kind of service - when we have young children, we need childcare, when we are moving towards the older age, we can need more health services etc.

Finland is gradually moving towards a mixed welfare system, where in addition to public sector also the private sector, family and voluntary welfare work are becoming strong actors (Strandström and Sormunen, 1994, 3). Division of labour between public and private sector can be arranged in a different way, where the public sector organizations could act as service orderers, quality controllers or organizers in competitive bidding. Public sector can also itself produce the services but it must have the same productivity level as the private sector producers have. We need the public sector to guarantee the social capital, like the rules in the society, the norms and moral in the society, and to create the infrastructure. (Kanniainen 2002, 17.) Public purchase has a remarkable influence to the local private service sector and to the local social development. Cooperation between public and private sector must be seen as an important part of municipal economic policy (Palvelutyönantajat 2002, 11).

Results: Three scenarios of Finnish society from the point of view of family business and welfare

As a result of this study there are three scenarios being outlined. The scenarios describe three different futures of Finnish society from the point of view of family entrepreneurship and welfare. First there is *the base line scenario* that continues basically our present policy and aims to maintain the same welfare society as we have today. Then there is *the enterprising society scenario* that should be in view if we want to maintain the welfare state. And finally we have *the "horror scenario"* that describes the situation when "everything goes wrong" from the point of view of family entrepreneurship and welfare state.

The base line scenario, Fever enterprises and less welfare: In figure 1 we have the visualization of the base line scenario. Our present society has a long history of wage-earner culture that has its roots in the fact that we have had some large-scale industry that in some areas has employed almost the whole population of the area. Our welfare system is grounded on regular wages and regular taxation. The economic recession at 1990's caused unemployment and we had to cut down many services that we were used to. In the near future when the baby boomers are retiring, we have even fewer wage-earners and taxpayers, and our capability to offer public services reduces even more, although as the population is aging and more public services are needed. In the future when the baby boomers are retiring there will be many free jobs in public sector. Our well-educated young people are going have good possibilities to find their job at public sector as civil servants and in large firms as experts and so they do not "need" to take a risk to establish their own job themselves and to be entrepreneurs.

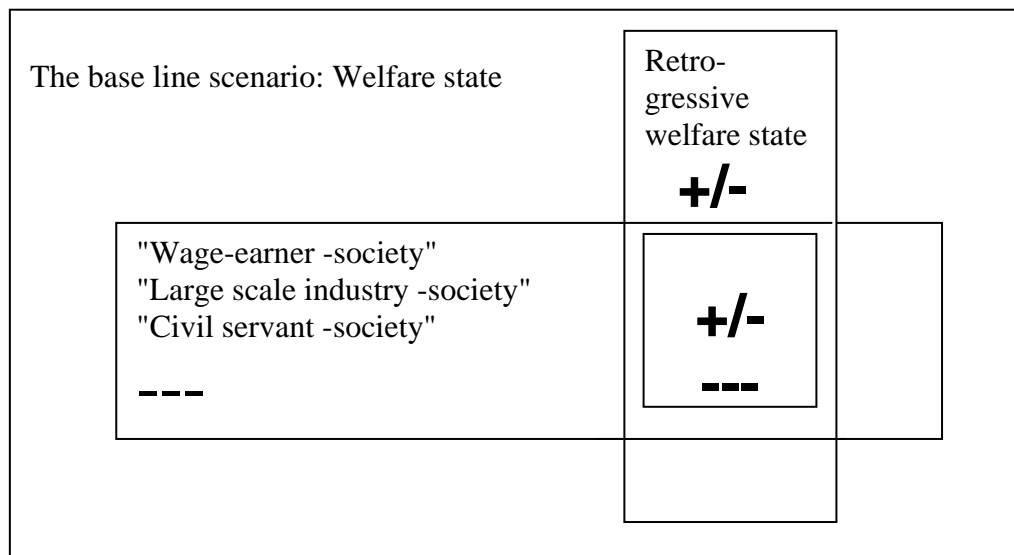

Figure 1: The base line scenario, Retrogressive welfare state.

According to Audretsch (2002, 13-15) new small enterprises create more new jobs than the large ones. Unemployment has decreased most in those countries that have got a lot of new enterprises and new entrepreneurs (Audretsch 2002, 28). We have to give up the welfare state if we do not really do anything to promote entrepreneurship and to

encourage the younger generation to continue their parent's business or to establish their own businesses. Fewer enterprises and more welfare in the same time are not reality. To keep our welfare state running we must increase the establishment of new firms and increase the growth and competitiveness of existing enterprises.

Negative Future Scenario, "Horror scenario": In the negative scenario in figure 2 the society is polarized: We have people who are living in welfare and on the other hand those who have shortage of almost everything. We live in a society where we must be aware of each other. We have those who are not interested to work for their living or for others but only are spending their heritage and are enjoying themselves. On the other hand we have people that must have a couple of jobs for just to live at subsistence level.

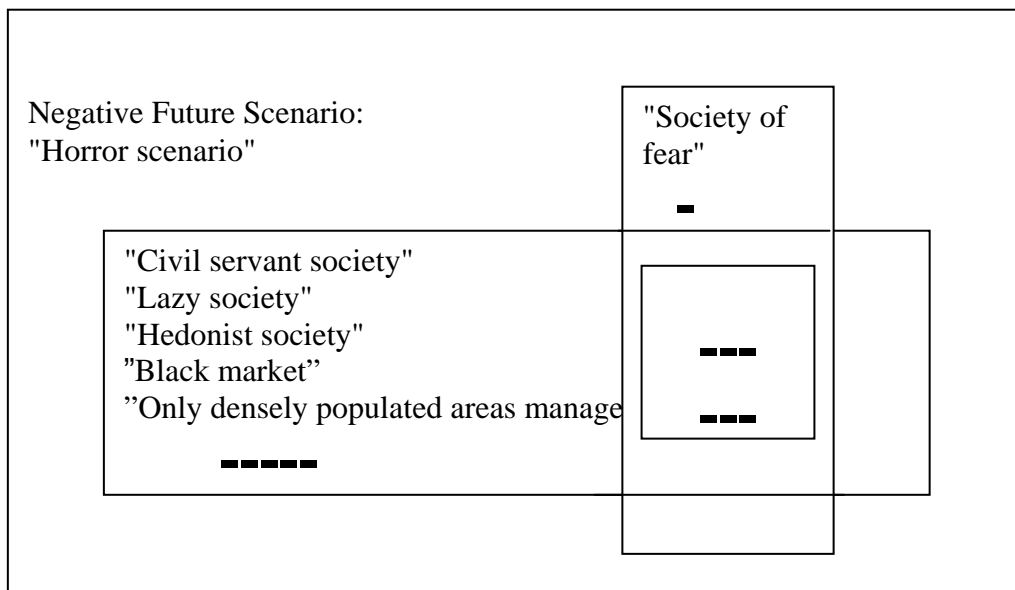

Figure 2: Negative Future Scenario, Horror Scenario.

This kind of polarized society is not able to create economic growth or welfare because we must invest our resources to safety. We also must spend our resources on finding suitable labor forces at low prices. Also much resources is needed for solving the problems that are raising in ghettos that are developing outside the areas that are succeeding better.

Positive future scenario, Entrepreneurship creates welfare to whole society: The member states in European Union are invited to take necessary measures to facilitate the transfer of small and medium-sized enterprises in order to ensure their survival and to safeguard the jobs, which depend upon them (European Commission 2002, 77). According to European Commission (2002, 7) raising awareness, providing information on the support available, offering specific training courses on business transfers, including business transfers in the curriculum on entrepreneurship education, coaching and counselling, providing market places for buyers and sellers of companies and making finance available are important means to facilitate and to provide support for business transfers.

As Audretsch (2002, 46-47) states we must make an important distinction between the traditional SME (Small Business) policies and entrepreneurship policies. *SME policy*

typically refers to policies implemented by a ministry or government agency charged with the mandate to promote SME's. *Entrepreneurship policy* has a greater sensitivity to framework or environmental conditions that shape the decision-making process of entrepreneurs. In this positive scenario, which is described in figure 4, we are influencing the level of entrepreneurial vitality and promoting the establishment of new enterprises with active entrepreneurship policy.

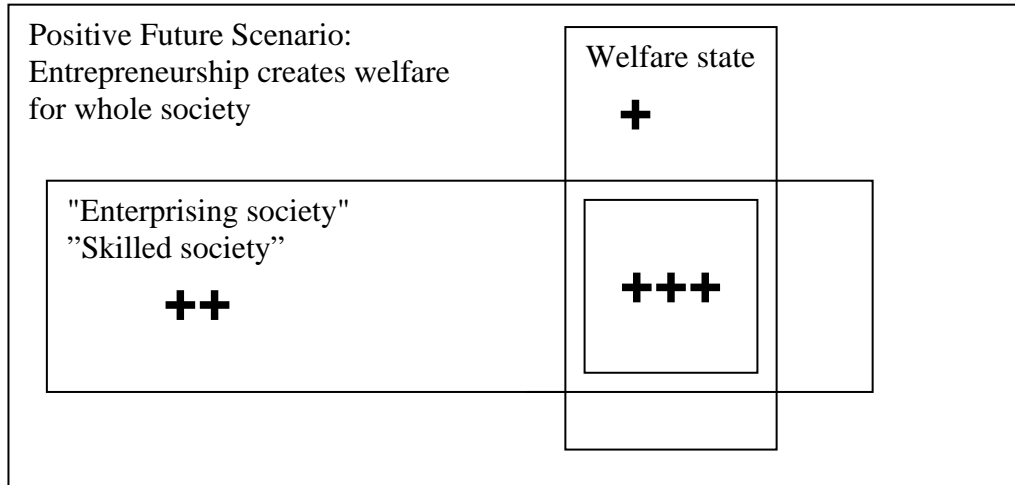

Figure 3: Positive Future Scenario, Enterprising society.

In this enterprising society Finland encourages people to entrepreneurship and to entrepreneurial behaviour. Finland is an attractive society for people, enterprises and investments. The infrastructure, know-how, ability to connect public and private sector actions and encouragement for innovative behaviour creates space for entrepreneurship that generates welfare for all.

Conclusions

In this study I have presented three different futures of Finnish family enterprises. If we do not do the right decisions and change our policy today, it is very probable that *the base line scenario will, before long, lead us to the horror scenario and society of fear*. Even today we suffer from a massive entrepreneurship deficit. The general attitude towards entrepreneurship is positive but the willingness to become an entrepreneur is almost the lowest on the European level. This year there are 224,000 enterprises in all in Finland. To meet the employment target we should set up an objective of having a total of 90,000 new Finnish entrepreneurs by the year 2010. To meet this objective we must set *an enterprising society* as our primary target. The growth of economy and employment is linked with the success of enterprises and with the success of entrepreneurs. Concrete measures to transfer family businesses and to promote entrepreneurship must immediately be initiated and implemented if we want our welfare society to survive until year 2010.

LÄHTEET:

Aho, S. & Koski, P. 1995. Yrittäjyyden rakennemuutos ja kasvualat. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 106. Helsinki. 66 s.

Arenius, P., Autio, E. & Kovalainen, A. 2003. GEM 2003. Global Entrepreneurship Monitor. Finland executive summary. Helsinki University of Technology. Department of Industrial Engineering and Management. Institute of Strategy and International Business. 25 p.
www.tuta.hut.fi/isib

Aronen, K., Järviö, M-L, Luoma, K. & Rätty, T. 2001. Yhteistyöllä ja kilpaillen - peruspalvelut 2000 -tutkimusraportti. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-julkaisuja 31. Helsinki. 144 s.

Audretsch, D.B. 2002. Entrepreneurship: A Survey of the Literature. Prepared for the European Commission, Enterprise Directorate General. Institute for Development Strategies, Indiana University & Center for Economic Policy Research (CARP). London. 70 p.

Aldrich, H. & Zimmer, C. 1986. Entrepreneurship Through Social Networks. Julkaisussa: Aldrich, H., Auster, E.R., Staber, U.H. & Zimmer, C. (eds.) Population Perspectives on Organizations. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Oeconomiae Negotiorum. 25. Uppsala. ss. 29-59.

Coffman, B. 1997.
www.mgtaylor.com/mgtaylor/jotm/winter97/wsrintro.htm

Dreborg, KHZ. 2002. Kolme tapaa suhtautua tulevaisuuteen: backcasting laajasta näkökulmasta. Julkaisussa: Inkinen, S., Bruun, H. & Lindberg, F. (toim.) 2002. Tulevaisuus. Nyt. Riskiyhteiskunnan haasteet ja mahdollisuudet. Kymenlaakson ammattikorkeakoulu (Vermo-projekti) ja Teknillinen korkeakoulu, Ympäristönsuojelun laboratorio. Oy Finn Lectura Ab. Helsinki. 295 s. ss. 187-209.

Elderathome. The Prerequisites of the Elderly for Living at Home: Criteria for Dwellings, Surroundings and Facilities. (QLRT 2000-00405). Work Package 1. Deliverable 1. Present Practices. European Union, The Fifth Framework Programme. Quality of Life and management of Living Resources. Key Action 6.4.: Coping with functional limitations in old age. www.tts.fi/homedep/yhttiekot.htm

Eläketurvakeskus 2003. <http://etk.fi> (luettu 26.11.2003)

Erlund, M. 2003. Naisyrittäjyys maaseudun vahvistavana ja uutena voimavarana. Luento 15.4.2003 Maaseutuyrittäjyyden uusia tuulia -kurssilla Helsingin yliopistossa.

Euroopan komissio. 2002. Asiantuntijaryhmän loppuraportti. Best-menettelyn mukainen yrittäjyyskasvatushanke. 58 s.

European Commission. 2002. Final Report of the Expert Group on the Transfer of Small and Medium-Sized Enterprises. European Commission. Enterprise Directorate General. 81 p.

European Commission. 2003. Best Project on Restructuring, Bankruptcy and a Fresh Start. Final Report of the Expert Group. September 2003. Brussels. 29 p.

EVA. 2003. Vaitelias vaalikansa. Raportti suomalaisten asenteista 2003. Taloustieto Oy. Helsinki. 117 s.

Haikonen, J. & Kiljunen, P. 2003. Mitä mieltä suomalainen? EVAn asennetutkimuksien kertomaa vuosilta 1984-2003. Taloustieto Oy. Helsinki. 426 s.

Hallitusohjelma. 2003. Yrittäjyyden politiikkaohjelma.
<http://www.valtioneuvosto.fi> (Luettu 28.11.2003)

Hautala, T. 2003. Vetäjä vaihtuu. Havaintoja, Ohjeita ja kokemuksia yritysten sukupolvenvaihdoksista. Yrityskummit ry. Helsinki. 63 s.

Havusela, R. 1999. Kultturi - yrittäjyyden kehto. Acta Wasaensia No 66. Liiketaloustiede 25, Johtaminen ja organisaatiot. Vaasan yliopisto. 164 s.

Hietanen, O., Heinonen, S., Kahilainen, J., Kiiskilä, K. & Wilenius, M. 2002. Tulevaisuusajattelun haasteita: Tietoyhteiskunta ja kestävä kehitys. Julkaisussa: Kamppinen, M., Kuusi, O. & Söderlund, S. (toim.) 2002. Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellukset. SKS. Helsinki. 928 s. ss. 407-459.

Hiltunen, E. 2003. Heikot signaalit.
<http://www.futurasociety.fi/04seminaarit/hsignaalit.html>. (Luettu 2.9.2003)

Heinonen, J. (toim.) 2003. Quo vadis, suomalainen perheyritys? Turun kauppakorkeakoulu. PK-Instituutti. Turku. 229 s.

Heinonen, J. & Stenholm, P. 2003. Perheyritykset ja yrityspolitiikka. Julkaisussa: Heinonen, J. (toim.) 2003. Quo vadis, suomalainen perheyritys? Turun kauppakorkeakoulu. PK-Instituutti. Turku. 229 s. Ss.200-212.

Heinonen, J. & Toivonen, J. 2003. Perheyritykset suomalaisessa yhteiskunnassa. Julkaisussa: Heinonen, J. (toim.) 2003. Quo vadis, suomalainen perheyritys? Turun kauppakorkeakoulu. PK-Instituutti. Turku. 229 s. Ss. 24-43.

Heinonen, S. & Hämäläinen, I. (toim.) 1992. Suomalainen Tulevaisuudentutkimus 1990-luvulla. Tietokanta ja tutkimusrekisteri vuosina 1985-1995 valmistuneista, käynnistyneistä tai suunnitteilla olevista tutkimuksista. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Tulevaisuussarja No 2. VAPK-kustannus. Helsinki. 222 s.

Hellsten, K. 1974. Delfoi-tekniikka ja sen käyttö. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 1974:2. 52 s.

Hernesniemi, H., Kymäläinen, P., Mäkelä, P., Rantala, O., Rautkylä-Willey, R., & Valtakari, M. 2001. Suomen avainklusterit ja niiden tulevaisuus. Tuotanto, työllisyys ja osaaminen. ESR-julkaisut -sarja. 88/2001. Edita. Helsinki. 188 s.
www.mol.fi

Hukkinen, J. 2002. Skenaario vallan välineenä. Julkaisussa: Inkinen, S., Bruun, H. & Lindberg, F. (toim.) 2002. Tulevaisuus. Nyt. Riskiyhteiskunnan haasteet ja mahdollisuudet. Finn Lectura Oy. Helsinki. 295 s. ss. 277-286.

Huuskonen, V. 1989. Yrittäjäksi ryhtyminen motivoitumis- ja päätöksentekoprosessina. Käsiteanalyttinen tutkimus yrittäjämotivaation syntyyn vaikuttavista seikoista ja motivaation kytkennästä yrittäjäksi ryhtymiseen. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja D-1:1989. 169 s.

Huuskonen, V. 1995. Yrittäjyys ja yrityksen synty. Julkaisussa: Suokas, P. (toim.) 1995. Yrittäjyyden Studia Generalia - uusi avaus korkeakouluopiskelijoiden yrittäjyyden opiskelulle. Helsingin kauppakorkeakoulun Pienyrityskeskukseen julkaisuja M-71. Ss. 55-70.

Hyrsky, K. 2003. Yrittäjyyskatsaus 2003. Kauppa- ja teollisuusministeriö. 52 s.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. 1994. Sosiaalisten ongelmien muuntuminen. Julkaisussa: Kananoja, A. & Elovainio, M. (toim.) 1994. Sosiaali- ja terveydenhuollon työn tulevaisuus. Stakes. Raportteja 150. Helsinki. 100 s. ss. 37-48.

Härkki, T. & Raijas, A. 2000. Vapaa-ajan palveluista arjen palveluihin. Kotityöpalvelun vuosituhat - näkökulmia kehittämiseen. Helsingin yliopisto. Taloustieteen laitos. Selvityksiä nro 9. Kuluttajaekonomia. Helsinki. 47 s.

Ilmarinen, J. 1999. Ageing workers in the European Union - Status and promotion of work ability, employability and employment. Finnish Institute of Occupational Health. Publication Office. Helsinki. 274 s.

Ilmakunnas, S. 1998. Yksityisten palveluiden toimintaedellytykset ja työllisyys. Palkansaajien tutkimuslaitos. Tutkimuksia 72. Helsinki. 40 s.

Isohanni, M. (toim.) 1989. Ikääntyminen ja vanhusten hoitoyhteisö. WSOY. Helsinki. 398 s.

Jarva, V. 1984. Tulevaisuudentutkimuksen ongelma. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia N:o 3/1984. Helsinki. 126 s.

Joutsen-Onnela, M. 2003. Turvallisuutta ja sopusointua vai jännitystä ja valtaa. Tutkimus sairaanhoitaja- ja terveydenhoitajaopiskelijoiden yrittäjyys- ja muista arvoista. Jyväskylä Studies in Business and Economics 25. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä. 229 s.

Järvinen, A. (toim.) 1993. Maaseudun muuttuva yritystoiminta. Minustako uusi yrittäjä? Oy HRC - Human Resources Consulting LTD. Konsulttitoimisto Tirronen Ky. Helsinki. 112 s.

Järvinen, R. & Tuorila, H. 2002. Yksityiset ja julkiset palvelut kuluttajien arjessa. Keskenään kilpaillen vai toisiaan täydentäen. Kuluttajatutkimuskeskus. Keskustelualoitteita 33/2002. Helsinki. 23 s.

Kamppinen, M., Malaska, P. & Kuusi, O. 2002. Tulevaisuudentutkimuksen peruskäsitteet. Julkaisussa: Kamppinen, M., Kuusi, O. & Söderlund, S. (toim.) 2002. Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellukset. SKS. Helsinki. 928 s. Ss. 19-53.

Kanniainen, V. 2002. Puhtia hyvinvointiyhteiskunnan purjeisiin. Peruspalveluja uudella tavalla. EVA. 79 s.

Karkia, J. 2003. Yritystoiminnan uusi alku - kansainväliset mallit ja suomalaiset sovellukset. Kauppa- ja teollisuusministeriön tutkimuksia ja raportteja 12/2003. Helsinki. 212 s.

Karlsson, N. 2003. Perheyritysbarometri. Perheyritysten liitto ry. Helsinki. 13 s.

Kiljunen, P. 2003. Vaateliias vaalikansa. Raportti suomalaisten asenteista 2003. EVA. Julkaistu 6.3.2003. www.eva.fi.

Kivelä, S. & Mannermaa, M. 1999. Kuntien tulevaisuus. Kunta-alan tulevaisuusbarometri 1999. Suomen kuntaliitto. Acta nro 102. 160 s.

Koiranen, M. 1998. Perheyrittäminen. Huomiota suku- ja perheyrityksistä. Konetuumat Oy. Valkeakoski. 109 s.

Koiranen, M. 2000. Juuret ja siivet - perheyrityksen sukupolvenvaihdos. Edita. Oma yritys. Helsinki. 162 s.

Koistinen, M. 2003. Arjen helpotusta vai turhaa ylellisyyttä - työssäkäyvien äitien ajatuksia kotitaloustyön teettämisestä. Helsingin yliopisto. Taloustieteen laitos. Kuluttajaekonomia. Pro gradu -työ. 94 s.
<http://www.honeybee.helsinki.fi/~mkoistin/gradu.pdf>

Koskela, L. 1985. Ennustaminen ja tulevaisuuden tutkimus tekniikan alalla. Julkaisussa: Malaska, P. & Mannermaa, M. (toim.) 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Gaudeamus. Helsinki. 297 s. ss. 160-179.

KTM. 2001. Sosiaalipalvelut -tutkimus. Yritykset. Kauppa- ja teollisuusministeriö. Helsinki. 35 s.
<http://www.vn.fi/ktm>

KTM. 2003. Kauppa- ja teollisuusministeriön tulevaisuuskaatsaus - muuttuva toimintaympäristö ja uudet haasteet. Kauppa- ja teollisuusministeriön monisteita 1/2003. Helsinki. 21 s.

Kuusi, O. & Kamppinen, M. 2002. Tulevaisuuden tekeminen. Julkaisussa: Kamppinen, M., Kuusi, O. & Söderlund, S. 2002. Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellukset. SKS. Helsinki. 928 s. ss- 115-384.

Kyrö, P. 1998. Yrittäjyyden tarinaa kertomassa. WSOY. Helsinki. 149 s.

Kyrö, P. & Torikka, J. 2002. Suomen naisyrittäjyyden tiedkonkeruun kehittäminen. Hankeraportti. Kauppa ja teollisuusministeriön tutkimuksia ja raportteja 6/2002. Helsinki. 87 s.

Kyrö, P., Pohjola, K., Torikka, J. & Tyrväinen, P. 2002. The Finnish country report - statistics of woman entrepreneurship. In: Kyrö, P. (ed.) 2002. Woman Entrepreneurship in the Nordic Countries. Volume II. Country Reports: Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden. University of Jyväskylä. Reports from the School of Business and Economics. N:o 27/2002. Jyväskylä. 185 p.

Lampela-Kivistö, L. 2002. Kaskesta uusi kasvu. Velkaisten miesten kuntoutumisohjelma -kehitysprojektin loppuraportti. Miessakit ry:n julkaisuja 2002:1. Helsinki. 104 s.

Lampela-Kivistö, L., Sorri, H. & Kiiski, J. 2002. Individual Survival. Julkaisussa: Kalela, J., Kiander, J., Kivikuru, U., Loikkanen, H.A. & Simpura, J. (eds.) 2001. Down From the Heavens, Up From the Ashes. The Finnish Economic Crisis of the 1990s in the Light of Economic and Social Research. VATT-julkaisuja 27:6. Helsinki. 548 s. ss. 466-483.

Lassila, J. & Valkonen, T. 2003. Hoivarahasto. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut nro 38. KAKS. Helsinki. 124 s.
www.kaks.fi

Laukkanen, S. 1994. Sukupolvenvaihdos perheyriyksessä - Inhimillinen näkökulma. Tampereen teknillinen korkeakoulu. Teollisuustalous. Tutkimusraportteja 3/1994. Tampere.

Lindgren, J. 1990. Suomen väestö ennusteiden valossa. Julkaisussa: Suomalainen väestöruletti. Väestöliitto. Komikantasarja 12. Helsinki. 201 s. ss. 7-17.

Lipponen, H. 2003. Suomen kilpailukyky ja toimintaympäristö – kansainvälinen vertailu. Kauppa- ja teollisuusministeriö. 55 s.

Luoma, K., Rätty, T., Moisio, A., Parkkinen, P., Vaarama, M. & Mäkinen, E. 2003. Seniori-Suomi. Ikääntyvän väestön taloudelliset vaikutukset. Sitra. Helsinki. 94 s.
Malaska, P. & Mannermaa, M. 1985. Tulevaisuuden tutkimus tieteellisin perustein tapahtuvana toimintana. Julkaisussa: Malaska, P. & Mannermaa, M. (toim.) 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Gaudeamus. Helsinki. 297 s. ss. 42-62.

Malinen, P. & Vento-Vierikko, I. 2002. Like Father Like Son? Transfer of Entrepreneurship in Small Family Businesses in the Finnish Context - Some Critical elements. In: Koironen, M. & Karlsson, N. (eds.) 2002. The Future of Family Business. Values and Social Responsibility. Family Business Network 13th Annual World Conference Helsinki. Research Forum Proceedings. 554 p. pp. 485-499.

Mannermaa, M. & Ahlqvist, T. 1998. Varsinainen tietoyhteiskunta. Varsinaissuomalaisen kommunikaatioklusterin pk-yritysten kilpailukyky, kehitysnäkymät ja työllistävyys tulevaisuudessa. ESR-julkaisut sarja 36/98. Edita. Helsinki. 148 s.

Mannermaa, M. 1999. Toolbox - Työelämän ennakoinnin työkalupakki. ESR-julkaisut 41/99. Edita. 134 s.

Mannermaa, M. 2000. (toim.) Tulevaisuuden haltuunotto. PK-yritysten ennakoinnin käsikirja. Työministeriö. ESR-julkaisut 77/2000. Edita. Helsinki. 167 s.

Marttinen, J. 2004. Harmaantuva Varsinais-Suomi. Selvitys Varsinais-Suomen väestön ja työvoiman ikärakenteen muutoksesta ja sen vaikutuksista vuoteen 2015. Käsikirjoitus tammikuu 2004.

Melin, T. 1995. Vanhuspalvelujen taloudellisuus 1989-1992. Stakes. Tutkimuksia 61. Helsinki. 140 s.

Meristö, T. 1991. Skenaariotyöskentely yrityksen johtamisessa. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Acta Futura Fennica No 3. VAPK-kustannus. Helsinki. 188s.

Metodix. <http://www.metodix.com>

Naisbitt, J. & Aburdene, P. 1990. Megatrendit 2000. Kohti uutta vuosituhatta. WSOY. Helsinki. 297 s.

Neck, T. 1990. Väestönkehitys 2010-luvulle ja kuntien toimintastrategiat. Julkaisussa: Suomalainen väestölehti. Väestöliitto. Kolmikantasarja 12. Helsinki. 201 s. ss. 141-201.

Niittykangas, H. 1995. Yrittäjyyden kasvu vaatii perustan rakentamista. Maaseudun uusi aika 2/1995. Joensuun yliopisto. Maaseutuinstituutti. Joensuu. Ss. 69-73

Nissinen, T. Mikä meitä pyörittää? Selvitys perhe- ja sukuyrityksistä. Teollisuuden ja työnantajien keskusliitto.
http://www.tt.fi/arkisto/gethtml.pl?ft_cid=157

Nurmi, T. 2003. Yrittäjyyden edistäminen. Yrittäjyyden uusi kuva 2020 väliraportti. Tulevaisuuden tutkimuskeskus. TUTU-julkaisu 2/2003. Turun kauppakorkeakoulu. Turku. 47 s.

Oikeusministeriö. 2003. Vapaaehtoinen velkasovinto-ohjelma. 1-vuotisraportti. Oikeusministeriö. Lausuntoja ja selvityksiä 2003:35. 35 s.
<http://www.om.fi/22054.htm>

Olsbo-Rusanen, L. & Väänänen-Sainio, R. 2003. Ikäihmisten asuminen ja palvelut paremmiksi. Selvitys ikääntyvien kotona asumisen kehittämiseen liittyvistä toimenpiteistä. Ympäristöministeriö. Suomen ympäristö 646. Helsinki. 61 s.

Palm, J., Manninen, S. & Kuntsi, E. 2003. Aloittavan yrityksen tuki ja näkökulmia itsensä työllistämisen lisäämiseksi Suomessa. Avaimia yrittäjyyden paradoksin ratkaisemiseen. Työhallinnon julkaisu Nro 327. Työministeriö. Helsinki. 66 s.
<http://www.mol.fi>

Palvelutyönantajat. 2002. Palvelustrategia.
www.palvelutyonantajat.fi

Palvelutyönantajat. 2003. Palveluista kasvua ja hyvinvointia. Yksityisen Palvelusektorin mahdollisuuksien hyödyntäminen vuosina 2003-2007. Palvelutyönantajien tavoitteet hallitusohjelmaan 8.1.2003. 28 s.
www.palvelutyonantajat.fi

Parkkinen, H. & Volk, R. 2000. Pienyrittäjien selviytyminen lamasta. Julkaisussa: Kiander, J. (toim.) 2000. 1990-luvun talouskriisi. Suomen akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo. Seminaari 13.4.2000. VATT-julkaisuja 27:4. Helsinki. 118 s. ss. 97-106.

Parkkinen, P. 2002. Hoivapalvelut ja eläkemenot vuoteen 2050. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-tutkimuksia 94. Helsinki. 51 s.

Parkkinen, P. 2002. Suomen ja muiden unionimaiden väestön ikärakenne vuoteen 2050. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-keskustelualoitteita 265. Helsinki. 25 s.

Parkkinen, P., Mäki, T. & Vanne, R. 1996. Kehdosta hautaan. Suomalainen hyvinvointiyhteiskunnan hoivassa. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-keskustelualoitteita 119. Helsinki. 51 s.

Perheyritysten liitto. 2003. Kansallinen perheyritystutkijatapaaminen. Tampere 12-13.3.2003. Tutkijoiden tutkimusesittelyt. Perheyritysten liitto ry. Helsinki. 39 s.

Piha, K. 2004. Kestääkö pää? Nuoret työelämän kynnyksellä. EVA. 92 s.
www.eva.fi

Pirttimäki, P. 1990. Väestön kehitys ja elinkeinoelämä. Julkaisussa: Suomalainen väestölehti. Väestöliitto. Kolmikantasarja 12. Helsinki. 201 s. ss. 110 - 140.

Remes, L. 2003. Yrittäjyyskasvatuksen kolme diskurssia. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 213. Jyväskylän yliopisto. 204 s.

Ristimäki, K. 1998. Yrittäjyyskasvatus Kokkolan kouluissa - Tutkimus opettajien yrittäjyysasenteista ja -arvoista. Chydenius-instituutin tutkimuksia 77/1998. Jyväskylän yliopisto. Kokkola. 95 s.

Ristimäki, K. 2001. Yleissivistävän koulun yrittäjyyskasvatus. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 84. Vaasa. 98 s.

Ristimäki, K. 2002. Yrittäjyyskasvatus. Yrittäjyyttä ja kasvatusta. Taloudellinen tiedotustoimisto. TAT-Palvelu Oy. Helsinki. 56 s.

Rubin, A. 2002. Pehmeä systeemimetodologia tulevaisuudentutkimuksessa. Julkaisussa: Malaska, P. & Mannermaa, M. (toim.) 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Gaudeamus. Helsinki. 297 s. ss. 171-203.

Ruokangas, M. 1996. Maaseutu ja pk-yritystoiminta - mahdollisuus vai mahdottomuus? Suomen kuntaliitto. Helsinki. 78 s.

Räty, T., Luoma, K., Mäkinen, E. & Vaarama, M. 2003. The Factors Affecting the Use of Elderly Care and the Need for Resources by 2030 in Finland. Government Institute of Economic Research. VATT-research reports 99. Helsinki. 46 p.

Römer-Paakkanen, T. 2001. Tavoitteena aktiivinen ja yrittävä päättäjien, työntekijöiden ja yrittäjien sukupolvi. Aikuiskasvatus -lehti. 2/2001. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki. 200 s. Ss. 142-152.

Römer-Paakkanen, T. 2002. Family Entrepreneurship in a retail Chain - The Grocer's Household-Enterprise Complex. Helsingin yliopisto. Taloustieteen laitos. Julkaisuja nro 33, Kuluttajaekonomia. 202 s.

<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/maa/talou/vk/romer-paakkanen>

<http://www.yrittajakoulu.com>

Römer-Paakkanen, T. 2003. Maatalous-metsätieteellisen tiedekunnan opiskelijoiden käsitykset yrittäjyydestä uravaihtoehtona. Julkaisematon tutkimussuunnitelma. Helsingin yliopisto kasvatustieteellinen tiedekunta. Opettajankoulutuslaitos. 2.10.2003.

Seppälä, Y. 1985. Positiivinen ja hermeneuttinen tulevaisuuden tutkimus. Julkaisussa: Malaska, P. & Mannermaa, M. (toim.) 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Gaudeamus. Helsinki. 297 s. ss. 63-93.

Simonen, L. 1994. Naisten työn tulevaisuus sosiaali- ja terveydenhuollossa - uhat ja mahdollisuudet. Julkaisussa: Kananoja, A. & Elovainio, M. (toim.) 1994. Sosiaali- ja terveydenhuollon työn tulevaisuus. Stakes. Raportteja 150. Helsinki. 100 s. ss. 14-21.

Sitra. 2003. Parasta ennen 01 01 2015. Tulevaisuuden tekijät - Suomi 2015. Sitran tulevaisuuden tekijät 2015 -kurssi. Helsinki. 96 s.

STM. Sosiaali- ja terveysministeriö. 2001. Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategiat 2010 - kohti sosiaalisesti kestäväää ja taloudellisesti elinvoimaista yhteiskuntaa. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001:3. Helsinki. 48 s.

STM. Sosiaali- ja terveysministeriö. 2001. Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskeva laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:4. Helsinki. 24 s.

Strandström, M. & Sormunen, A. 1994. Kuntahallinnon näkökulma. In: Kananoja, A. & Elovainio, M. (eds.) 1994. Sosiaali- ja terveydenhuollon työn tulevaisuus. Stakes. Raportteja 150. Helsinki. 100 p. pp. 3-13.

Suomen yrittäjät. 2003a. Akateemisesti koulutetut ohittaneet jo peruskoulupohjaiset yrittäjyysaktiivisuudessa. Tiedote verkkosivulla <http://www.yrittajat.fi> 13.10.2003 (luettu 10.10.2003).

Suomen yrittäjät 2003b. Pk-yritysbarometri 2/2003. Finnvera Oyj ja Suomen yrittäjät. Helsinki. 41 s.

<http://www.yrittajat.fi>

Suomen yrittäjät. 2003c. Julkisten palvelujen rakenne Suomen suurimmissa kaupungeissa. Suomen yrittäjät 36 s.

<http://www.yrittajat.fi>

Suomen yrittäjät. 2003d. Tilastotietoa yrittäjyydestä verkkosivuilla <http://www.yrittajat.fi> (luettu 27.11.2003).

Suomen yrittäjät. 2003e. Tiedote 18.9.2003 verkkosivuilla <http://www.yrittajat.fi> (luettu 20.9.2003).

Suomen yrittäjät. 2003f. (Lainopillinen asiamies Riikka Tähtivuori). Kommentti Velkahallintaohjelmaa koskevassa muistiossa esitettyihin kysymyksiin. Oikeusministeriön velkahallinta työryhmän järjestämä keskustelutilaisuus 17.11.2003 Oikeusministeriössä.

Suonoja, K. 1994. Sosiaalialan koulutuksen merkitys alan kehittymiselle. Julkaisussa: Kananoja, A. & Elovainio, M. (toim.) 1994. Sosiaali- ja terveydenhuollon työn tulevaisuus. Stakes. Raportteja 150. Helsinki. 100 s. ss. 60-71.

Stenholm, P. 2003. Yrityksen sukupolvenvaihdos ja sen tukeminen. Kauppa- ja teollisuusministeriön tutkimuksia ja raportteja 7/2003. Elinkeino-osasto. Helsinki. 94 s.

Tagiuri, R. & Davis, J.A. 1982. Bivalent attributes of the family firm. Working paper. Harvard Business School. Cambridge. Reprinted 1996. Family Business Review IX (2): 100-208.

Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto. 2003. Naiset ja miehet työmarkkinoilla. Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto. Helsinki. 14 s.

Tienari, P. 1989. Normaali ja ongelmallinen ikääntyminen. Julkaisussa: Isohanni, M. (toim.) 1989. Ikääntyminen ja vanhusten hoitoyhteisö. WSOY. Helsinki. 398 s. ss. 52-57.

Tilastokeskus 2003. Väestöennuste.

http://stat.fi/tk/he/vaesto_ennuste.html.

Tilastokeskus 2004.

<http://stat.fi/>

Tonttila, K. 2001. Mitä mieltä yrittäjyydestä? Yliopistosta valmistuvien nuorten asenteet yrittäjyyteen ja itsensä työllistämiseen. Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia. Raportteja ja selvityksiä 36/2001. 190 s.

Tossavainen, M. & Iso-Aho, M. 2003. Yhteistyöllä hyvinvointia ja laadukkaita palveluja. Palvelutyönantajat. Helsinki. 28 s.

<http://www.palvelutyonantajat.fi>

Työministeriö. 2003a. Työvoima 2020 - loppuraportti. Osaamisen ja täystyöllisyyden Suomi. 220 s.

Työministeriö. 2003b. Varautuminen suurten ikäluokkien aiheuttamaan työmarkkinamuutokseen. Projektin loppuraportti. Työhallinnon julkaisu 320. 69 s.
www.mol.fi/julkaisut/suuretikalokat.pdf

Työministeriö. 2003c. EU:n työllisyysuuntaviivojen mukainen Suomen työllisyyspolitiikan toimintasuunnitelma. 57 s.
www.mol.fi/julkaisut/index.html

Vaarama, M., Luomahaara, J., Peiponen, A., & Voutilainen, P. 2001. Koko kunta ikääntyneiden asialle. Näkökulmia ikääntyneiden itsenäisen selviytymisen sekä hoidon ja palveluiden kehittämiseen. Stakes. Raportteja 259/2001. 61 s.

Vainio-Korhonen, K. 2002. Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 177 s.

Valtiovarainministeriö. 2001. Suomen kilpailukyky ja sen kehittämistarve. Helsinki. 123 s.

Vartia, P. & Ylä-Anttila, P. 2003. Kansantalous 2028. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. ETLA (B204). Helsinki. 335 s.

Verohallitus. 2002. Uuden yrittäjän vero-opas. Verohallituksen julkaisuja 49.02. 78 s.

Vesalainen, J. 2001. Yrittäjyyden ulottuvuudet. Artikkelisarja. Vaasan yliopisto. Johtamisen laitos.

Westhead, P. & Cowling, M. 1998. Family Firm Research: The need for a Methodological rethink. Entrepreneurship: Theory & Practice. Fall 98. Vol 23. Vihreä kirja. Yrittäjyys Euroopassa. Euroopan yhteisöjen komissio. Bryssel 21/1/2003. KOM (2002) 27. 27 s.

Yritys-Suomi. <http://www.yrityssuomi.fi>

LIITE 1

Asiantuntijahaastatteluiden runko:

- 1) Mainitse 5-7 trendiä ja ilmiötä, jotka mielestäsi tulevat keskeisellä tavalla vaikuttamaan suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan vuoteen 2010 mennessä.
- 2) Minkä tyyppisiä uhkia ja mahdollisuuksia nämä trendit mielestäsi asettavat suomalaiselle hyvinvoinnille?
- 3) Minkä tyyppisiä uhkia ja mahdollisuuksia nämä trendit mielestäsi asettavat suomalaiselle elinkeinopolitiikalle ja yrittäjyydelle?
- 4) Minkälaista uutta yrittäjyyttä ko. trendit voisivat synnyttää?
- 5) Minkälaisilla toimenpiteillä mielestäsi voidaan edistää ikääntyvän väestön hyvinvointia?
- 6) Minkälaisilla toimenpiteillä mielestäsi voidaan edistää yrittäjyyttä ja perheyrittäjyyttä vuoteen 2010 mennessä?

LIITE 2

Tutkimuksessa on hahmoteltu perheyrittäjyyden tulevaisuutta seuraavien asiantuntijoiden, yrittäjien, projektiryhmien tai kurssien jäsenten haastattelujen ja kirjallisen materiaalin avulla. Kaikki alla mainitut henkilöt ovat suurella panostuksellaan ja kiinnostuksellaan auttaneet perheyrittäjyyden tulevaisuuden hahmottamisessa ja toivon että olen osannut tulkita heidän viestiään oikein. Kiitos kaikille osallistuneille!

Ohjausryhmä:

Prof. Matti Koiranen/Jyväskylän yliopisto

Prof. Hannu Niittykangas/Jyväskylän yliopisto

Kansliapäällikkö dos. Mauri Lehmusto/Valtion tilintarkastajien kanslia

KATAJA-kurssin projektiryhmä:Kurssin opettajat ja organisaattorit:

prof. Matti Koiranen/JY,

MMT Tarja Römer-Paakkanen/JY,

prof. Markku Sotarauta/Tampereen yliopisto,

KTM Mirja Lauronen/JY,

KTT Tarja Niemelä/JY

Kurssin osallistujat:

Kirsta Elo-Pärssinen, Anne Jaakonaho, Erkki Järvelä, Ilkka Martikainen, Päivi Tyrväinen, Jussi Halttunen, Heli Lehtinen, Ann-Christine Johnsson, Kerstin Peltonen, Johan Sandnäs, Marja-liisa Hiironen, Samu Mäkelä, Liisa Kemppainen, Ilpo Peltomäki, Hannele Teir, Taru Hautala, Eila Heikkinen, Pekka Kinnunen, Sinikka Peltomäki, Rauli Sorvari, Arto Uusimäki, Helena Åkerlund, Pekka Hulkko, Oskari Lehtonen, Raili Törmäkangas, Riitta Valo

HY/avoin yliopisto/ yrittäjäyyskasvatus: Envalds Sinikka, Hartman Tarja, Korhonen Minna, Kulotie Aila, Pasanen Sanna, Utriainen Virpi, Veikkamo Jarmo, Vääntinen Seija, Vääntinen Ahti

Asiantuntijoita: Liisa Remes, KT, yrittäjä; Jouni Koponen, yrittäjä; Ismo Partanen/Pirkanmaan TE-keskus; Pirkko Karjalainen/Vanhustyön keskusliitto; Tarja Nissinen/TT; Leena Heiskala/Palvelupartio; Jarmo Malmström/K-Supermarket Ykköshalli, Tuire Parviainen/Ikäinstituutti, Tarja Haaranen/entinen yrittäjä, Aulikki Pentikäinen/MMM, tohtoriopiskelija; Ensio Paakkanen, yrittäjä; Paula Alestalo/Espoon Seudun Uusyrityskeskus.

Kuluttajatutkimuskeskus: Keskustelutilaisuus 24.4.2003

Helsingin yrittäjänaiset: Keskustelutilaisuus 23.9.2003

Perheyritysten liitto: Perheyritysbometri marraskuu 2003, keskustelutilaisuus Perheyritykset ja yhteiskunta -kurssilla 23.11.2003

LIITE 3

Yrittäjyyden vahvistaminen eri koulutusasteilla

Lähde: Palm, J., Manninen, S. & Kuntsi, E. 2003. Aloittavan yrityksen tuki ja näkökulmia itsensä työllistämisen lisäämiseksi Suomessa. Avaimia yrittäjyyden paradoksin ratkaisemiseen. Työhallinnon julkaisu Nro 327. Työministeriö. Helsinki. 66 s.

Koulutusaste	Miten toteutetaan	Mitä tavoitellaan
Peruskoulun alkuvaihe	Aihekokonaisuus	Asenteet: sisäinen yrittäjyys, opiskelutaitojen oppiminen, vastuullisuus
Peruskoulun ylemmät luokat	Aihekokonaisuudet	Asenteet, tiedot, taidot
Lukio	Teema-alueet kaikissa aineissa, mahdollisesti yrittäjyyspainotteiset koulut tai yrittäjälukiot	Yritteliäisyyden, oma-toimisuuden, itsenäisen työskentelyn ja omista opinnoista vastaamisen harjaannuttaminen
Ammatillinen koulutus	Painotusalueet	Realistinen omien yrittäjyysvalmiuksien arvioiminen, myönteinen suhtautuminen yrittäjäjyteen, perustiedot yritystoiminnasta, asenteelliset edellytykset itsensä työllistämiseen.
Aikuisten ammatilliset perustutkinnot	Näyttökokeen yksi ammattitaitovaatimus	Yrittäjänä toimimisen perusvalmiudet
Ammatti- tai erikoisammattitutkinnot	Yrittäjyysosio näyttökokeessa tai vapaavalintainen yrittäjyysuhanke	Yrittäjänä toimimisen perusvalmiudet
Yrittäjän ammattitutkinto	Tutkinto yrittäjäksi haluaville	Yrittäjänä toimimisen perusvalmiudet
Yrittäjän erikoisammattitutkinto	Tutkinto yrittäjänä jo toimiville	Yrittäjyystietojen syventäminen
Ammattikorkeakoulut	Orientoivat opinnot kaikille opiskelijoille, teemoina eri aineissa, koulutusohjelmoina tai suuntautumis-vaihtoehtona, yritys-hautomoissa	Edistetään yrittäjävalmiuksia käytännön työprojekteilla
Yliopistot ja korkeakoulut	Lähes kaikissa on yrittäjyyteen liittyviä opintoja, 4 yliopistossa ja kauppakorkeakouluissa pääaineena, keskeinen painopistealue Joensuussa, Jyväskylässä ja Vaasassa, opintokokonaisuuksina, yrittäjyyskasvatuksen opintokokonaisuudet, paikalliset kehittämishankkeet	Erilaisia tavoitteita: Yrittäjyyden ymmärrys, yrittäjävalmiudet, liiketoiminnan johtaminen, yrittäjyyskasvattajan valmiudet

LIITE 4

Lähde: Valtionvarainministeriö 2001. Suomen kilpailukyky ja sen kehittämistarve. Valtiovarainministeriö. Helsinki. 123 s.

Vahvuuksia	Kansainvälistä keskitasoa vastaavia piirteitä	Ongelmia ja haasteita
Yrittäjyyden yleisedellytykset kansainvälisessä vertailussa		
<ul style="list-style-type: none"> • Myönteiset asenteet yrittäjyyttä kohtaan • Tasapainoinen kokonaistaloudellinen toimintaympäristö • Kohtuullisen toimiva kilpailuvalvonta ja -lainsäädäntö 	<ul style="list-style-type: none"> • Yritystoimintaan kohdistuva byrokratia (lisenssit, luvat ym.) • Yritysrakenteen uudistumisen vauhti 	<ul style="list-style-type: none"> • Yritysvaje 40 000 - 50 000 yritystä (EU-keskimäärään verrattuna) • Kasvuhakuisten pk-yritysten vähäisyys • Yrittäjien ikääntyminen, sukupolvenvaihdoksen ongelmallisuus • Markkinoiden toimivuusongelmat, kilpailun puutteet
Terveydenhuolto ja sosiaaliturva		
<ul style="list-style-type: none"> • Palvelujen hyvä saatavuus • Hoitotason vähäinen riippuvuus potilaan tulotasosta • Köyhien suhteellisen vähäinen määrä • Toimiva perhepolitiikka 	<ul style="list-style-type: none"> • Sairaalaapaikkojen ja lääkäreiden määrä • Lääkemenot asukasta kohden • Sosiaaliturvan kustannukset 	<ul style="list-style-type: none"> • Suuret alueelliset erot hoitokäytännöissä ja kustannuksissa • Elintapasairauksien yleistymisen ja hoitojen kalleus • Sosiaaliturvan heikko kannustavuus • Varhainen eläkkeelle siirtyminen • Väestön vanhenemisesta johtuvat menopaineet

LIITE 5

Ikäihmisten Palvelutori -projekti 2001 -2003 ;
Palveluohjauksen, -välityksen, -neuvonnan ja -tiedotuksen kehittäminen.

Projektin toteutus: Ikäinstituutti, Keskustakehitys Oy, Lohjan kaupunki, Vantaan kaupunki, Raha-automaattiyhdistys.

Esimerkki Palvelutorin kotisivusta:
Palvelutorin Internet-Palvelu Lohjalla (www.lohja.fi/palvelutori)

LIITE 6

Työtehoseura ry:n hallinnoima ELIAS-nettitori tarjoaa kotityöpalveluja nettiosoitteessa:
www.tts.fi/index.htm

Läheisillesi ja itsellesi siistit olot, jaksamista ja nautinta-aikaa

**Pikkuiloja arkeen
OSTA AVUKSI KOTITYÖPALVELUJA**

ELIAS-torilla myyjät ja ostajat käyvät keskenään kauppaa

ELIAS-kotityöpalvelumallin kehittämisprojekti on tuottanut ELIAS-nettitorin. Se on kotityöalan ostopalveluiden tarjonnan ja kysynnän sähköinen kohtaamispaikka. Kotityöpalvelun tarjoajalla ja ostajalla ovat kaikki kaupankäynnin vastuut.

ELIAS-nettitori on samalla kotityöpalvelualan kehittämisen väline. Teemme kovasti työtä, jotta nettitorin tarjoajista kehittyä alan valiojoukkoa. Ylläolevaa nappulaa painamalla löydät luettelon ELIAS-tähtiammattilaisista. Luotettavuus, ammattitaito ja alan arvostuksen ansaitseminen ovat keskeisimpiä työstämismme alueita. ELIAS-nettitorille palvelujen tarjoajat hyväksytään vasta, kun he ovat esittäneet ennakkoperintärekisteriotteen ja todistuksen vastuuvakuutuksesta. Ennakkoperintärekisteriotteen voimassaolo tarkistetaan vuosittain maaliskuun aikana. Palvelun tilaaja voi myös itse tarkistaa tiedot puhelimitse numerosta 020 466 031 tai internetin kautta.

Anna risuja ja ruusuja saamastasi palvelusta ELIAS-nettitorin kautta. ELIAS-ryhmä seuraa palvelunkäyttäjien palautetta. Palautteen perusteella tarjoaja voidaan jopa poistaa torin myyjien joukosta.

Miten toimit ELIAS-nettitorilla?

Klikkaa sitä *palveluryhmää* esimerkiksi siivous, jota olet etsimässä. Sinulle aukeaa joukko kyseisen työn tarjoajia. Etsi *oman postinumerosi* lähellä olevia yrityksiä ja ota heihin yhteyttä joko sähköpostilla tai puhelimella. Puhelimessa voit saada vain suuntaa antavan hintatiedon. Tarkan hinnan palvelun tarjoaja kykenee antamaan vasta nähtyään työkohteen. Osa yrityksistä toimii koko pääkaupunkiseudulla. Nettitorin tiedot ovat palvelun tarjoajien itsensä antamia. Kaupan syntyminen, sen ehdot ja palvelun toteuttaminen ovat kokonaan teidän, myyjän ja ostajan välinen asia.

Tee palvelusopimus

Kun ostat palvelua on hyvä tehdä palvelusopimus. Tästä nettitorilta löydät kehittämämme kotityöpalvelualan palvelusopimuksen mallin, jota voit muokata tarpeen mukaan. Sen voit tulostaa täyttämättömänä kaavakkeena käyttöösi tai täyttää tietokoneella ja tulostaa valmiiksi täytettynä allekirjoitettavaksi. Jälkimmäinen edellyttää, että koneeseen on asennettu ilmainen Adobe® Acrobat® Reader® ohjelma. Kts latausohjeet linkeistämme.

Kotitaloustyön kustannus on verostasi vähennyskelpoinen !

Kotityöpalvelun kustannukset ovat osin verosta vähennyskelpoisia. Verovähennyksen saat omavastuuosuuden (100 eur) ylityttyä, mikäli et saa samaan kotitaloustyöhön muuta yhteiskunnan tukea. Huomaa, että tavanomaisesta kotityöstä maksamasi rahamäärä (60 %) on suoraan muutoin maksettavaksesi tulevasta verosta pois. Katso verovähennyskelpoisuudesta kohdasta www.vero.fi.

ELIAS-nettitorin kehittämistä ovat rahoittaneet Etelä-Suomen lääninhallitus, EU sekä Espoo, Helsinki, Karjalohja, Kirkkonummi, Lohja, Nummi-Pusula, Nurmijärvi, Sammatti, Vihti ja Vantaa. Asiantuntemustaan ovat antaneet myös Helsingin yliopisto, Kuluttajatutkimuskeskus, Opetushallitus ja Verohallitus. Toria hallinnoi Työtehoseura ry.

Puhelinyhteys ELIAS nettitorin hoitajiin 0400 730 949

LIITE 7

Pientyönantajille tarkoitettu palkanmaksussa neuvova nettisivusto osoitteessa:
www.palkka.fi

PIENTYÖNANTAJAN MAKSUPALVELU

Palkka.fi -palvelu on tarkoitettu pientyönantajille kuten pienyrityksille ja kotitalouksille sekä erilaisille yhdistyksille ja järjestöille. Palvelu soveltuu palkanlaskentaan, jossa työntekijämäärä on samanaikaisesti keskimäärin 1-5 henkeä. Palvelu avataan loppuvuodesta 2004 osoitteessa www.palkka.fi.

Mitä palkka.fi -palvelulla voi tehdä?

Palkka.fi toimii internetissä. Sen avulla voi laskea työntekijän palkan sivukuluineen tehdä tarvittavat kuukausi-, vuosi- ja muut ilmoitukset verottajalle ja vakuutusyhtiöille toimittaa kotitalousvähennykseen oikeuttavat tiedot suoraan verottajalle tulostaa työntekijälle palkkalaskelman ja –todistuksen tulostaa kirjanpidon tarvitsemat palkkayhteenvedot tehdä vakuutushakemuksia hoitaa alv-ilmoituksen ja -maksun arkistoida palkkatiedot 10 vuoden ajan laatia maksutoimeksiannot työntekijälle palkanmaksusta verottajalle ennakonpidätys- ja sosiaaliturvamaksuista eläkevakuutusyhtiölle eläkevakuutusmaksusta tapaturmavakuutusyhtiölle tapaturma-, työttömyys- ja työntekijäin ryhmähenkivakuutusmaksuista ay-jäsenmaksusta ulosottomaksusta omasta YEL-maksusta työkorvauslaskusta

Miten palkka.fi -palvelun saa käyttöönsä?

Palkka.fi -palvelua voi käyttää joko tunnistautumalla käyttäjäksi tai tunnistautumattomana vierailijana, jolloin se sopii kokeiluun, harjoitteluun ja erilaisten yrittäjäkursseiden koulutukseen. Palvelun kaikki toiminnot eivät ole silloin käytettävissä, mutta paperille voi tulostaa oikeat palkkalaskelmat ja valvontailmoitukset. Ohjelma toimii täysin tietosuojatassa ympäristössä.

Palkka.fi -palvelu neuvoo ja muistuttaa

Palvelu on tarkoitettu erityisesti sellaisille palkanmaksajille, jotka maksavat harvoin palkkoja eivätkä välttämättä ole selvillä kaikista työnantajavelvoitteista. Palkanlaskijan ei palkka.fi -palvelua käyttäessään tarvitse tietää esimerkiksi työntekijän palkasta perittävien työttömyys- tai työeläkevakuutusmaksujen prosentteja. Palvelu avustaa valitsemaan oikean työeläkevakuutuksen sen mukaan, onko työntekijä vakuutettava TEL:n, LEL:n vai TaEL:n mukaan. Palvelu myös muistuttaa käyttäjää: tapaturmavakuutus on aina otettava ennen kuin työntekijä aloittaa työnsä!

Palkka.fi on maksuton palvelu

Palkka.fi -palvelu on käyttäjälleen maksuton palvelu, jota valtio ja vakuutusyhtiöt ylläpitävät. Maksutoimeksiantojen suorittamisesta pankit perivät maksajan kanssa sopimansa hinnan. Maksusuoritukset voi hoitaa minkä tahansa pankin kautta mutta järjestelmään tunnistautuminen tapahtuu toistaiseksi vain Nordean, OP-ryhmän ja Sampo Pankin kautta.

Palkka.f -ohjelman suunnittelussa ja toteutuksessa ovat mukana kauppa- ja teollisuusministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, valtiovarainministeriö, Verohallitus, Työeläkevakuuttajat TELA ry, lakisääteistä tapaturmavakuutusta harjoittavat vahinkovakuutusyhtiöt ja Suomen Pankkiyhdistys. Verohallitus vastaa järjestelmän kehittämisestä ja ylläpidosta.

LIITE 8

Velallisten tausta velkasovintoasioissa (Oikeusministeriö 2003, 22).

	Velalliset sidokset yritystoimintaan		Muuttujien jakauma %
	On sidoksia %	Ei sidoksia %	
Yhteensä	51	49	100
<i>Sukupuoli</i>			
nainen	40	60	40
mies	58	42	60
<i>Ikäryhmä</i>			
alle 45 v	40	60	30
45–54 v	52	48	28
55 v tai yli	53	47	42
<i>Toiminta</i>			
työssä	53	47	53
työtön	33	67	20
eläkeläinen	57	43	27
<i>Perhesuhteet</i>			
parisuhde	56	44	48
muu perheasema	43	57	52
<i>Lasten määrä</i>			
ei lapsia	51	49	70
yksi tai useampi lapsi	39	61	30
<i>Alue</i>			
Etelä-Suomen lääni	41	59	55
Muu Suomi	60	40	45